

Afrika på fel spår

Utvecklingens och biståndets kris i ett allt fattigare Afrika

Knud Vilby

Afrika på fel spår

Afrika på fel spår

Utvecklingens
och biståndets kris
i ett allt
fattigare Afrika

Knud Vilby

Originalalets titel: *Afrika i misvækst*, Vindrose, 1983
översättning från danskan: *Karin Andræ*
Omslagsfoto: *Gustaf Eneroth*

Denna bok har utgivits med ekonomiskt stöd från SIDA
©Knud Vilby 1984
ISBN 91-7106-230-0
Tryckt av Motala Grafiska AB, Motala 1984

Innehåll

Förord 7

Mitt i Afrika står en vit elefant från Japan 11

Tanzania – kloka ord och vardagselande 21

Kenya – orättvisorna växer men tillväxten har avstannat 47

Zambia – ett utvecklingsmönster som drabbar de fattigaste 58

En jämförelse: oljeinkomster och u-landsbistånd

– samma risk för ensidigt beroende 69

Sex påståenden med motiveringar – om bistånd som är till skada och om bistånd som är till nytta 93

Första påståendet 94

Andra påståendet 99

Tredje påståendet 105

Fjärde påståendet 111

Femte påståendet 120

Sjätte påståendet 125

Afrika – ett uppdrag – en utmaning – ett ansvar 132

Förord

I den dagliga nyhetsströmmen ser man sällan någonting om dem och mycket hoppas över av de massmedia som är mer intresserade av de dagliga sensationerna än av de utdragna katastroferna.

Emellertid finns informationen. Varje vecka eller månad nya rapporter i ord och siffror om en afrikansk utveckling, så allvarlig att man nu till och med i officiella FN-rapporter talar om en nedåtgående spiral av ekonomisk tillbakagång, fattigdom och svält.

Det är inte längre utveckling som är huvudfrågan för många afrikanska nationer, utan överlevnad, står det i en rapport från FNs generalsekreterare i april 1984.

Att många svälter i Afrika vet vi. FNs jordbruksorganisation FAO talar om katastrofala förhållanden i 24 afrikanska länder.

Men det finns andra siffror som vi sällan eller aldrig hör talas om.

Har några uppgifter från julimötet 1984 i FNs ekonomiska och sociala råd (ECOSOC):

- Afrikas export uppgick under 1983 till 64,6 miljarder dollar, eller 32% mindre än 1980.
- Oljelandet Nigerias export föll med 55% från 1980 till 1983.
- Jordbrukslandet Tanzanias industriproduktion låg under 1982 på 56% av 1980 års nivå.
- På grund av brist på importerat råmaterial och reservdelar hade kapacitetsutnyttjandet inom industrin i länder som Ghana och Tanzania i många fall sjunkit till omkring 20%.
- Produktionen av spannmål sjönk både under 1982 och 1983, medan man importerade omkring 6 gånger så mycket spannmål som under 1970.
- I en rad länder motsvarade skulden omkring hälften av bruttonationalinkomsten. Medan skuldräntor och amorteringar 1973 motsvarade ca 8% av de afrikanska ländernas exportintäkter låg den siffran på mer än 25% under 1983. I några länder var den mer än 50%.
- Antalet arbetslösa och undersysselsatta utgjorde nära 50% av den samlade arbetsstyrkan i Afrika.

Listan kan fortsättas nästan i det oändliga. Omvandlad till

mänskliga villkor ar det har en beskrivning av en katastrof med ohyggliga omedelbara effekter och ännu allvarligare framtids-perspektiv. Det finns en Överhängande risk för ytterligare invalidisering av de mänskliga resurserna, som ar den *ena* viktiga delen av Afrikas möjligheter till en bättre framtid. Och en lika Överhängande risk finns att jordbrukspotentialen, som utgör den *andra* delen, kommer att Ödeläggas!

En del av tillbakagången tycks oundviklig, ty alla prognoser visar att Afrikas fattigdom kommer att öka under ytterligare ett antal år. Produktionen ökar fortfarande långsammare an befolkningen och rent generellt ar hela Afrika i missvaxt. Det ar framförallt missvaxt i jordbruket med hunger som omedelbar konsekvens, men det ar också politisk och ekonomisk missvaxt.

Som journalist har jag varit intresserad av Afrika och rest omkring dar sedan 1969, men inte förrän under de allra senaste åren har jag kant mig pessimistisk. I dag kan det vara svårt att se något hopp eller några möjligheter att stoppa den förödande, nedåtgående spiralen. Ändå ar det också *vår* uppgift att försöka. Huvudansvaret ar Afrikas och Afrikas befolknings. Men medansvaret ar vårt.

Det ar idag nästan hela Afrika och därmed också de sins- emellan mycket olika afrikanska länderna som har problem. Men ett av denna boks påståenden ar att det finns en likhet mellan de länder som har fått stort utvecklingsbistånd och de som har stora oljeinkomster. Olje- och biståndsinkomster har det gemensamt att de inte härrör från någon verklig produktion. Pengarna leder till uppbyggnad och kanske utveckling, men de leder också till att det skapas institutioner som ar kostsamma och fortsätter att kosta pengar också nar biståndet eller oljeinkomsterna upphör. Om det egna landets produktion inte kan finansiera utgifterna så blir landet mer och mer beroende av penningströmmen utifrån. De pengar som skulle skapa oberoende skapar i stallet beroende.

Bistånd spelar på gott och ont en central roll i Afrikas miss- växt, men det ar nödvändigt och denna bok argumenterar *för* större bistånd och för större ansvar från de rika länderna.

I många situationer har biståndet emellertid åsamkat de fattigaste länderna utgifter som har skadat utvecklingen. Av- sikten var att stödja samhällen i tillvaxt till fortsatt tillvaxt och framgång, men i dag finner man varken framgång eller tillvaxt. Tvärtom. De afrikanska nationerna ar i många fall samhällen

på tillbakagång och paradoxalt nog kommer u-landsbiståndet ofta att verka rakt mot sitt syfte.

Bistånd är bara en sida av vårt förhållande till u-länderna och Afrika är bara en kontinent. Även om boken inte bara handlar om bistånd och inte heller bara om Afrika har det naturligtvis inte alls vant möjligt för mig att ta med allt.

Jag har valt att koncentrera mig på den afrikanska kontinenten eftersom det är den jag känner bäst till, men också för att den just nu visar den mörkaste bilden.

I boken betonar jag de afrikanska regeringarnas eget ansvar. Som situationen är nu på den afrikanska kontinenten överlever den dock inte utan en mer ansvarsfull insats från den övriga världen.

FN-språk kan låta val högtidligt ibland, men jag tror inte att det är **någon** överdrift när det i en rapport från generalsekretären till **FNs** ekonomiska och sociala **råd** 1984 heter att "situationen har förvärrats i sådan grad att det nu handlar om många afrikanska **länders** möjligheter att överleva. Om inte det internationella **samhället** reagerar snabbt och i tillräcklig omfattning kommer det att **få allvarliga** konsekvenser, inte bara för Afrika, utan **också** för hela världen."

Helt egoistiskt sett är ju Afrika också en marknad. Europa förlorar arbetstillfällena när Afrika inte längre kan importera. **Världsekonomin** drabbas när Afrikas ekonomi bryter ihop.

Afrika i *missvækst* kom ut på det danska förlaget **Vindrose 1983**. En del av bokens siffermaterial är reviderat och kompletterat i denna svenska upplaga, dessvärre nästan enbart i negativ riktning, något som dock inte ändrar mina slutsatser om bakslag och hopp och möjligheter.

Jag vill tacka Nordiska afrikainstitutet och dess medarbetare för utgivningen av den svenska utgåvan. Jag vill tacka SIDA för stöd till utgivningen. Och jag vill särskilt tacka Karin Andrae för gott samarbete när det gäller Översättningen.

Det tycks mig som om de nordiska länderna har mer gemensamt på biståndsområdet än vad som kommer till uttryck i samarbetet mellan ländernas biståndsorganisationer.

Köpenhamn, augusti 1984

Knud Vilby.

Mitt i Afrika står en vit elefant från Japan

Landrovers utan hjul stod uppallade bakom Zambia Broadcasting Services' lilla tv- och radiohus i Lusaka i Zambia. Av förfallet och växtligheten runtomkring kunde vem som helst se att de hade stått där länge. En gång i tiden kanske tillräckligt många välpumpade reservdäck och en mekaniker hade räckt för att få igång dem igen. Nu ville det mer till.

Och när vi talade med de anställda och fick information om driftsbudgeten begrep vi att inte ens de nödvändiga reservdelarna och en bra bilverkstad skulle lösa problemet idag. Ty då skulle nästa problem vara drivmedel. Visserligen kunde man köpa bensin i Lusaka – fortfarande i april 1982 – men priset var, omräknat i svenska pengar, mellan 7 och 8 kronor per liter. Och till det finns det inte pengar.

Plötsligt begrep vi bättre varför en Unesco-kurs för radiofolk, finansierad med nordiska medel, hade haft särskilt stora problem just i Zambia. Tanken är att skapa ett utbildningsprogram som i en rad afrikanska länder ska göra det lättare att använda radio i undervisning och utveckling på landsbygden. Men i Zambia var det mycket besvärligt att överhuvudtaget ta sig ut på landet under kurstiden. Det stora problemet var transportererna och det hade nästan orsakat kursens sammanbrott.

I radions ledning berättade man med beklagande att det sedan 1973 hade funnits varken material eller pengar till bensin för att göra radioutsändningar utanför huvudstaden Lusaka.

Dagen efter var vi inbjudna att besöka Zambias nya massmediakomplex några kilometer utanför Lusaka.

Vi hade hört talas om projektet tidigare och var lite spända. Det är stort, hade man sagt, och det kommer att bli problem. Det första vi tänkte på var transportererna. Lusaka är en stad som breder ut sig över ett stort område. Det kräver tid eller bensin-slukande bilar för att ta sig någonvart och det nya huset ligger några kilometer utanför den egentliga staden. Var det så klyftigt?

Vi hade också hört att man skulle komma att behöva mer folk när radio och tv flyttar in i det nya huset. Informationsministern berättade att nu behövde man verkligen det nordiska

Unesco-projektet. För om det nya projektet skulle lyckas behövde man utbilda folk som aldrig förr.

Varför ett nytt projekt var nödvändigt hade vi å andra sidan inte riktigt förstått, eftersom det gamla tv- och radiohuset verkade mycket förnuftigt och valinrättat. Tvn arbetade under ganska små omständigheter, men nu är ju tv i sig en lite egenomlig företeelse i ett fattigt, skuldsatt afrikanskt land där man inte har tv-sändare som når ut till byarna och där bara en mycket liten, förmögen elit har råd med tv-apparat. Vi tyckte bara att det var bra att husets ramar inte tillät en tv-utveckling som Zambia ändå inte hade råd med. Också radions förhållanden var ganska anspråkslösa, men ändå rätt rimliga. Fem-sex inspelningslokaler plus ytterligare ett par rum till skolradion, som lyder under undervisningsministeriet.

Eftersom vi var mediafolk hade vi förståelse för att det kan finnas anledning att stärka massmedia, och i synnerhet radion, till och med i ett u-land i ekonomisk kris. Ty radion kan användas i utvecklingen – den är inte en lyxföreteelse.

Därför var vi inställda på att se både företagsamhet och utveckling och vi var beredda på att det måste kosta pengar.

Ändå blev vi chockade nu.

Det var inte ett massmediahus vi kom till. Det var ett massmediapalats. En hel stad av mer eller mindre sammanhängande byggnader som bredde ut sig över ett jättelikt område. En stad som nästan var färdig men fortfarande präglades av de sista byggveckornas hektiska och förvirrade aktivitet.

Det var japaner som välkomnade oss till en rundtur i ett äventyr av betong och japansk elektronisk utrustning.

Detta monstrum är Zambias nya stolthet – det som ska ge radion och informationsministeriet status under det fattiga åttietalet.

"Men ni får hjälpa oss så det inte blir en vit elefant", viskade redan nu en diskret zambier i sällskapet. "Vita elefanter" är samlingsnamnet på alla de projekt som av en eller annan anledning har slagit fel. Projekt som det visade sig att mottagarlandet trots allt inte behövde eller som de inte har råd att använda. Projekt som ofta har påbörjats med entusiasm bland planeringsfolket i regeringsbyggnaderna både i givar- och mottagarlandet. Men dessvärre också mycket ofta projekt som har planerats utan hänsyn vare sig till mottagarlandets verkliga behov eller ekonomiska och tekniska möjligheter.

Och här mötte vi alltså ett jätteprojekt som zambierna, redan

innan det var färdigt och man formellt hade övertagit det, fruktade skulle bli en av de största "vita elefanterna" i hela Centralafrika.

Farhågorna var mer än välgrundade. Fem miljoner dollar var det ursprungliga priset. Idag gick det enligt den senaste officiella beräkningen på 44 miljoner dollar att bygga denna stad, skapad under japansk ledning för japanskt lån med japansk teknologi.

Under sommaren 1982 motsvarade 44 miljoner dollar omkring 320 miljoner svenska kronor. Ett svindlande belopp i ett land med eländig ekonomi och minimilöner på 4–500 kronor i månaden.

Det är en stad med 22 inspelningslokaler för radio, tre stora tv-lokaler, en väldig biograf för Very Important Persons, en stor, modern självservering och alla övriga funktioner som hör till ett jätteföretag – däribland byråkraternas stora och eleganta kontor.

Har finner man den modernaste tekniken och den mest avancerade elektroniken. Eller som en tekniskt kunnig person lite torrt anmärkte, i varje fall den tekniska och elektroniska utrustning som var modernast när komplexet planerades för **några** år sedan. Under mellantiden har nämligen en stor del av tv-utrustningen blivit både lättare och billigare. Men Zambia har fått det dyra och det komplicerade från då.

All teknisk utrustning med undantag av de moderna svenska telefonerna tycks komma från Japan, och bara underhållet kommer att skapa väldiga problem. Kanske olösliga. Sakkunniga på området påpekar att man just nu undviker de stora "totala" inköpen. Utvecklingen går så snabbt att utrustningen hinner bli omodern under tiden från planering till installation. Det man köpte igår är billigare i morgon.

Ofta anses det att man just i u-länderna, där man saknar pengar men i stället har billigt arbetskraft, bör välja enkla tekniska utrustningar. Och det är enklare teknik på gång, bl a på tv- och radioområdet.

Men här visas vi runt av den japanske chefsteknikern som, assisterad av zambiska tjänstemän, med stolthet demonstrerar den nästan helautomatiska nyhetsstudion där kameran kör runt orörd av människohand och där manuskriptets text kastas upp på en genomskinlig skärm som gör det möjligt för uppläsaren att **läsa** och se in i kameran på samma gång.

"Vi måste **lära** nyhetsuppläsarna att titta ned ibland som om

de läser i manuskriptet för annars ser det onaturligt ut", säger den stolte teknikern.

Automatiken innebär emellertid inte att man kan klara allt detta utan mer folk.

I utkanten av den entusiastiska gruppen stod bekymrade lokala tekniker som berättade att Zambia Broadcasting Services bara för att bemanna och betjäna detta nya palats behöver öka staben med omkring 60%, från 500 till 800 människor. En lång rad tekniska funktioner som tidigare låg samlade i några få överskådliga lokaler är nu splittrade på många rum. Och allt är mer raffinerat och specialiserat. Därför är det inte 300 utbildade, lågavlönade zambier man behöver, utan folk som först måste ha utbildning och praktik. Några månader innan komplexet officiellt skulle invigas fanns de inte.

På de stora kontrollpanelerna och den övriga utrustningen för flera miljoner kronor kan man läsa kända japanska foto- och elektroniknamn. Japansk exportindustri kan glädja sig över en order som kommer att kräva tillsyn och reservdelar under många år framöver. Däremot har det lokala deltagandet i de tekniska installationerna varit mycket blygsamt. Man har inte utvecklat någon inhemsk teknik på detta område, men det var lokala tekniker som upptäckte att all den utrustning, som man ska sitta på och vid i studiolokaler och inspelningsrum, måste byggas om eftersom zambierna inte får plats med benen under kontrollbord avpassade för japaner!

För tv- och radiofolk från väst var det på sätt och vis som att vandra runt i schlaraffenland. Själv lyckades jag komma bort från gruppen och gå vilse därför att jag föll i trance inför ett stycke tekniskt invecklad japansk perfektionism. Gäster gör klokt i att följa sällskapet i detta jättehus. Det tog mig tjugo minuter att hitta tillbaka till gruppen.

Jag har senare utan framgång försökt utröna på vilka villkor Japan har lånat Zambia pengarna. Givetvis finns det en så kallad gåvodel inbyggd i lånet, men oavsett gåvodelens storlek är projektet en absurditet.

Även om dessa 44 miljoner dollar är beviljade som räntefritt lån kommer en återbetalning över 25 år att innebära en årlig belastning på omkring 12 miljoner kronor, plus omkostnader för ett väldigt utbildningsprogram, plus underhåll och reservdelar, plus löner till uppemot 300 ännu icke existerande välutbildade anställda.

En sådan belastning på en budget, som redan dessförinnan

ar så ansträngd att det varken finns pengar till bensin eller reservdäck, innebär att det under årtionden framåt inte kommer att vara möjligt att göra radion till något annat än en stadsföreteelse.

Den delegation som jag var medlem av hade till uppgift att ta reda på hur radion har och på andra ställen i Afrika skulle kunna användas som **hjälpmedel** i utvecklingen av landsbygden. I Afrika ökar livsmedelsproduktionen långsammare än folkmängden. Det blir alltså mindre och mindre mat till varje afrikan och det är följaktligen absolut nödvändigt att utveckla lantbruket.

Alla – också de afrikanska regeringarna – är överens om att radion kan användas till information och undervisning i denna process. Fortfarande är en stor del av befolkningen analfabeter och tidningar existerar i stort sett inte utanför staderna. Radio är billigt och har stor räckvidd.

Men det stod klart för oss att detta kommer att bli en hopplös uppgift i Zambia när man väl har fullbordat uppförandet av massmediakolossen. Om så japanerna förärade Zambia hela komplexet gratis och franko (vilket de inte gör) så skulle det – med alla omkostnader och den orimliga satsningen på dyra, tillkrånglade studioinspelningar – enbart hindra radion att nå ut till befolkningen.

Oavsett vilka kurser i landsbygdsjournalistik man åstadkommer så kommer det nya huset att som en magnet dra alla resurser till sig. Och ändå kommer komplexet förmodligen aldrig att fungera fullt ut. Resurserna räcker helt enkelt inte till.

Bäst vore det om man skrotade det hela omedelbart och fortsatte i de gamla lokalerna i det gamla tv- och radiohuset. Det skulle radda Zambia från ett orimligt resursslöseri i framtiden.

På kvällen när vi förgäves försökte dränka våra sorger i hotellbaren kom vi i samspråk med en lärare som undervisade i en *secondary school* i Zambias kopparbalte.

Han hade ledig dag och ärende in till huvudstaden.

Fortfarande grubblande över vårt uppdrag frågade vi honom hur mycket man kan tankas använda radion i **utvecklingssammanhang** i Zambia. Vi frågade också om möjligheterna vad gäller tv, trots att vi visste hur begränsad räckvidd sandarna har.

Också han hade sorger att dränka. Hans berättelse var en skildring av oavbrutet försämrade utbildningsvillkor i ett Zam-

Man frågar sig själv och de andra över nattens sista öl vad det ar för vanvett som leder till att man bygger ett **massmedia**-komplex för 320 miljoner kronor i ett land, dar matolja ar en bristvara och dar man – för att stanna i tv- och radiovärlden – under nio år inte har klarat att skaffa de reservdelar och den bensin som behövs för att göra radioprogram utanför Lusaka.

Hur kan det vara möjligt att man satsar mer på ett **mediapa**-lats an på tillgången till transistorbatterier? Produktionen av dessa ar säkert otillräcklig uteslutande på grund av hårda importrestriktioner som hindrar fabriken från att skaffa **tillräck**-ligt med råvaror. Varför kan man få pengar till överflödiga tv-lokaler men inte till reservdäck, inte till bensin, inte till batterier?

Det var i Zambia efter en sådan deprimerande natt av tvivel som jag beslöt mig för att skriva denna bok – om bistånd och u-länder, om vår u-landspolitik och u-ländernas politik, om behovet av nyvärdering och revision av biståndsfilosofin efter ett par årtionden av nordiska erfarenheter, just i början av det som olyckligtvis ser ut att bli tillbakagångens årtionde i Afrika. Ett osäkert försök att förklara vad det ar som håller på att gå galet och samtidigt hålla fast vid och understryka den rika världens ansvar för nöden och eländet. Jag vill också peka på behovet av mer öppna och ärliga utspel gentemot de u-länder vi samarbetar med för att, om möjligt, undvika att ständigt bygga upp nya institutioner medan de gamla faller sönder.

Det ar en av mina teser, att dar det har gått mest galet i de fattigaste u-landerna i Afrika, har biståndet haft samma negativa effekt som oljeexportinkomsterna i några av de folkrika oljeexporterande u-landerna.

I båda fallen har man använt en penningström utifrån till att etablera institutioner och företag i ett tempo och på ett sätt som inte har givit länderna någon möjlighet att utveckla sig med – och i – dessa institutioner.

I båda fallen har situationen därför varit den, att ekonomiska bakslag blixtnabbt har lett till sammanbrott i en produktions- och administrationsstruktur dar det aldrig har funnits resurser att fylla ramarna helt och dar tillbakagången snart har lett till att bara tomma skal återstår.

Det hör dessutom till biståndets automatik att nar de här problemen uppstår så svarar biståndsplanerarna med en filosofi, inbyggd i ryggmärgen och fickkraknaren. Nya projekt funderas ut, mer relevanta visserligen i de fattiga ländernas **försämra**-

de situation, men nya projekt dock – som ställer nya krav på administration, drift och underhåll och som därmed i värsta fall blir ytterligare en belastning för de fattiga.

Massmediakomplexet är ett bra inledningsexempel eftersom det är så groteskt, men **ändå** har genomförts av ansvariga japaner och zambier vid en tidpunkt då Zambias ekonomi är **sämre** än på många år, och då landet präglas av politisk svaghet och mänsklig förtvivlan.

Japans intresse i det hela är samarbete mellan länderna och export av japanskt material finansierat med ett japanskt lån. Japan har – uppenbarligen – ingen uttalad kommunikationsfilosofi som Zambia har anammat. Men Japan har tekniskt och försäljningsmässigt kunnande.

Japan har däremot inget intresse av att ge ett enkelt bidrag till driftskostnaderna för Zambia Broadcasting Services så att radion skulle kunna fungera under rådande omständigheter, ty sådana bidrag leder inte till japansk export.

De flesta andra givarländer är lika lite intresserade av den sidan av saken. De nordiska länderna ger normalt inte heller bidrag till driften av redan etablerade institutioner. Överhuvudtaget inte, om de inte har etablerats med **hjälp** av nordiska pengar.

Kanske man kunde få engelsmännen att intressera sig för Landroverbilarna och deras hjul, men dels vill de också helst sälja stort och nytt, dels kan man väl fråga sig om zambierna någonsin själva har prioriterat "en sådan bagatell" i biståndsförhandlingarna. Det är ju stora samlade planer som räknas och man vill inte grumla överblicken med bagateller.

Också i nordiskt biståndsarbete är det tydligt att man, i en situation då biståndet har ökat betydligt och den administrativa personalen samtidigt har minskats, inte har tid att befatta sig med alla de små underhållsutgifter som mottagarlandet borde klara på egen hand.

Därför är det lättare att genomföra nya projekt än att säkra underhåll och drift av gamla, trots att alla håller med om att drifts- och underhållsbudgeten i u-länderna nästan alltid är för liten med sammanbrott som följd.

I Zambia kommer nu tv- och radiobudgeten att öka eftersom det nya mediakomplexet kräver det, men den kommer inte att öka tillräckligt mycket för att få det hela att fungera. Därför blir det en vit elefant – och bör också bli det. Men resursslöseriet kommer under alla omständigheter att vara enormt. Förmodli-

gen finns det också inslag av korruption och svindel i detta projekt. Men inte heller det är ovanligt. Sådana företeelser återfinns på bage sidor om förhandlingsbordet.

När man från zambisk sida har accepterat ett så meningslöst och ambitiöst prestigeprojekt måste det finnas ledare som direkt tjänar på det. Man kan sedan fråga sig om det bara är prestigemässigt eller om det också är ekonomiskt.

Och när duktiga japanska tekniker och försäljare med hjälp av ett statslån försöker avyttra något så överdimensionerat och helt utan överensstämmelse med Zambias behov och förmåga, så kan det bara förklaras med mutor i en eller annan form. Under alla omständigheter har en säljare alltid ett ansvar för att ha lurat mottagarlandet att ta emot en obrukbar vara.

Det är omöjligt att veta hur, men helt riktigt kan det inte ha gått till i alla led.

För övrigt är det inte alls ovanligt att exportörer försöker använda u-landslån för att sälja varor som mottagarländerna inte kan använda. Metoden är just att ofta sälja något som är långt större och dyrare än vad vederbörande mottagarland behöver. Danska företag har gjort detsamma i Afrika när de har försökt utnyttja danska statslån till sista öret.

Resultaten av denna försäljningspolitik blir så småningom hela hjordar av vita elefanter – mängder av exempel på att u-landerna med sin väldiga brist på resurser har ett enormt resursslöseri. Byggnader, som aldrig borde ha uppförts och utrustning som aldrig borde ha skaffats men som ändå har finansierats med u-landslån, ökar landets skuld. Därutöver kräver de årliga drifts- och underhållsanslag som i värsta fall kan bidra till att hindra u-landerna att använda sina knappa resurser på en effektiv utveckling.

Tanzania – kloka ord och vardagselände

I Tanzania är befolkningen på väg att tröttna på president Julius Nyereres stora, kloka ord om självbestämmande, om respekten för bönderna som skapar den sanna utvecklingen och om det samhälle som utvecklas på egna villkor och på grundval av egna erfarenheter och resurser.

Dessa tal, med appeller om mobilisering och hårt arbete som slutkläm, har hållits alltför ofta och den nuvarande ekonomiska tillbakagången och det inhemska undertryckandet av många former av självbestämmande, gör det till slut svårt för folk att tro på dessa dyra ord.

Fortfarande kan Nyerere få tanzanierna att känna sig som *ett* folk med en inre stolthet och en samhörighet – och i Afrika med sina konstgjorda och onaturliga gränser är det stort nog. Men han kan inte längre få folk att tro på att samhället motsvarar de officiella idealen.

Andå har Nyerere fortfarande förmågan att beskriva också sitt eget samhälles problem ärligare och mer skoningslöst än de flesta statsledare. Den 22 februari 1982 mottog han i New Delhi 1981 års Third World Prize, som instiftades för bara några år sedan.

Huvudbudskapet i det tal han höll vid mottagandet var en appell om ökat samarbete mellan länderna i Tredje Världen – bland annat för att minska deras beroende av den industrialiserade världen. Han underströk att bara fyra länder i världen (Danmark, Sverige, Norge och Holland) har nått upp till den internationellt fastslagna nivån för utvecklingsbistånd, att några av de stora länderna kommer att ge ännu mindre i framtiden, att protektionismen ökar, att den stora ravarufond som skulle stötta de råvaruproducerande u-länderna fortfarande efter årtal av förhandlingar saknar innehåll – och att de senaste Nord/Syd-toppmötena inte har lett till något konkret handlingsprogram.

Han sade också att om man värderade länder som företag så skulle en del av de fattigaste, och även några av de mest ambitiösa men inte fullt så fattiga länderna redan ha bankruttförklarats. När de fattigaste länderna tidigare klagade svarade

de rika länderna, att även om det gick långsamt så hade man dock en årlig tillväxt och denna tillväxt visade att det internationella ekonomiska systemet var till allas fördel.

"Detta svar är det inte längre möjligt att ge. Sedan 1972 har de fattigaste dag för dag blivit fattigare både relativt och absolut. På sista tiden har de rika länderna sett en minskning av den egna tillväxten samtidigt som de erfar en stigande osäkerhet när det gäller återbetalningen av de utländska lånen. Det står alltmer klart att ett orättfärdigt och utarmande internationellt ekonomiskt system är på väg att rasa samman utan att något annat tycks komma istället. Djungelns lag kommer tillbaka", sade Nyerere.

Men han frikände inte u-landerna eller sitt eget land från medansvar för den eländiga utvecklingen i de olika u-landerna. Efter att ha slagit fast att den självklara uppgiften i Tredje Varlden borde vara att minska beroendet av Nord så mycket som möjligt sade han om u-ländernas egen utveckling:

"Nästan alla länder i Tredje Varlden har vid någon tidpunkt förklarat att det är deras mål att utrota fattigdom, svält, okunnighet och de sjukdomar som kan förebyggas. Vi har nästan alla sagt att vi önskar att våra folk ska kunna leva ett liv i värdighet med en bostad och tillräckligt med mat och kläder i utbyte mot det dagliga arbetet. Det är mycket enkla och grundläggande mål. Utveckling skulle vara att uppnå dessa mål.

Utveckling i denna bemärkelse kräver ökad produktion – av matvaror, av kläder och av bostäder. Befolkningen måste ha tillgång till rent vatten, till elementär kunskap och till grundläggande hälsovård. Och det betyder att alla medel måste användas till utgifter eller investeringar som direkt eller indirekt bidrar till produktionen av dessa basförnödenheter för alla.

Men i praktiken visar det sig att Tredje Varlden har format sitt utvecklingsbegrepp utifrån helt andra grunder. Om man ska döma oss efter våra handlingar ser det ut som om vår ambition har varit att komma ikapp Nord.

Utveckling tycks ha varit liktydigt med inköp av de mest fulländade anläggningarna och de senaste uppfinningarna på varje område oavsett om vi klarar av att betala dem, eller till och med att bara underhålla dem.

Vi har på detta sätt skapat ett fortsatt beroende av impor-

terad teknologi och importerade reservdelar, något som i sin tur kräver av oss att vi producerar för export trots att folk lider brist på mat och andra grundläggande förnödenheter. Alldeles för ofta leder en negativ utveckling i bytesförhållandet – eller torka eller en enkel felberäkning – till stora betalningsbalanskriser. Dessa kriser försöker vi så lösa genom att uppmana våra folk att arbeta hårdare utan att få mer för det, och genom att (om vi kan) låna från Nord för att investera **ännu** mer i exportproduktionen i hopp om att på så vis kunna betala både den gamla och den nya skulden. På detta sätt ökar vi ytterligare vårt beroende och vår svaghet. Under den processen skapas en **så kallad** modern sektor som vi hänvisar till som ett tecken på utveckling. Men den existerar i ett hav av fattigdom, okunnighet och sjukdom.

Slutligen är vi **ändå** inte i stånd att förse denna moderna sektor med de importvaror från Nord som den behöver i allt högre grad, och våra möjligheter att infria de förväntningar som denna sektor ger upphov till i samhället runtomkring är **ännu** mindre. Vår ekonomi – både den moderna och den traditionella sektorn – blir allt mindre effektiv. Vi hamnar i en situation som är **värre** än den vi utgick ifrån."

Denna allmänt hållna skildring passar dessvärre bara alltför bra in på Nyereres eget Tanzania, ett land och ett samhälle som så många, både i Afrika och i de nordiska länderna, har väntat sig mycket av. Idag är Tanzania ett land på tillbakagång, både absolut och relativt. Trots att dess mål, i varje fall sedan Arusha-deklarationen har varit *self reliance* – självtillit – är Tanzania mer beroende än tidigare.

Idag finansieras omkring 70 % av Tanzanias utvecklingsbudget utifrån. Ändå är samhället nära att bryta samman och vi vet redan att de ekonomiska problemen kommer att fortsätta att öka.

Tanzania har inte något massmediapalats. Det spontana intrycket är ett land som inte präglas av någon **nämnvärd** onödig lyx. Eliten sitter inte, som i Zambia, på **casino** och spelar Black Jack med en minimiinsats motsvarande 35 svenska kronor. Tv har man inte heller och lönenivån också för de högutbildade sätter en klar gräns för möjligheterna till vällevnad. Den korruption som uppstår i ett bristsamhälle med stigande nöd leder inte här till ett levnadssätt som upprör den tillresande puritanske, välmående nordbon.

Problemen finns på annat håll. Och de inte bara finns – de tornar upp sig.

För den enskilde är de mindre principiella, mer konkreta och ibland bittrare än de överordnade teoretiska modellerna låter oss förstå.

Men först en berättelse utan bitterhet.

Under påsken 1982 mötte jag en kvinna i fyrtioårsåldern vid simbassängen på Kunduchi Beach Hotel norr om Dar es Salaam i Tanzania. Liksom jag hade hon ett par lediga dagar, men i motsats till mig hörde hon till lokalbefolkningen – vit, född i USA men numera tanzanisk medborgare. Bofast försäljningsdirektör i ett stort multinationellt bolag – ett av dem som också finns i det halvsocialistiska Tanzania. Försäljningsprodukt: **Pepsi-Cola**.

Vi kom att tala om sådant som är svårt eller omöjligt att få tag på i Tanzania. Det är en mycket vanlig utgångspunkt i vardagskonversationen i detta land. Men vi fortsatte att tala om andra saker och för mig blev det en berättelse om gäckade drömmar, men också om den lilla dröm som ännu återstår i detta land som nästan alla besökare älskar oavsett hur många otroliga historier de kan berätta om hur uruselt det fungerar.

Hon kom hit 1966, fem år efter självständigheten, ett år före den politiska Arusha-deklarationen 1967, som satte upp högre nationella och sociala mål för Tanzanias utveckling, och som gjorde landet till ett ideal både för många afrikaner och för många progressiva i Nord.

Arusha-deklarationen underströk att all sann utvecklingskapas på grundval av människors arbete, och i ett jordbruksland betyder det arbetet med jorden på landsbygden. Städer kan vara nödvändiga, industri kan vara en följd av utveckling, men den sanna utvecklingen skapas bara där de verkliga värdena finns. Folkets svett och jordens gröda är grundvalen. Allt annat bygger på mervärdet därifrån. Därför bör detta överskott också investeras i byarna. Därför är det här som bättre utbildningsmöjligheter, bättre hälsovård, jordbruksrådgivartjänster och infrastruktur ska skapa bestående framgång i en anda av samarbete och afrikansk samhörighet. Den verkliga eliten är bönderna. Så länge man fortsätter att förtrycka dem kan det aldrig bli tal om någon verkligt oberoende utveckling.

Därför kom stadseliten i Tanzania att tjäna långt mindre än stadseliten i Kenya, Zambia och på många andra ställen. Därför blev skatterna högre för de rika i Tanzania och någon

rikedom utvecklades knappast. Därför talade alla om självtillit och utveckling av landsbygden och om sann afrikansk socialism i Tanzania.

Hon hade kommit som medlem av den amerikanska fredskåren. Och då hennes tjänstgöringsperiod gick ut mitt under denna omvälvning, präglad av entusiasm och tro på nya möjligheter, tvivlade hon aldrig på att hon ville stanna kvar. Hon älskade både det nya landet och en ung och lika idealistisk tanzanier.

Båda ville arbeta för det nya samhället. De tackade nej till privata jobb. Tanzania nationaliserade och övertog en stor del av företagsamheten under de här åren – bland annat **bankväsendet**. B1 a Sverige och Danmark var med om att framgångsrikt stödjade den svåra övergången. Det var en nationalisering som lyckades och som gav stadga åt den tanzaniska ekonomin under de första mycket svåra åren.

Det unga **tanzanisk/amerikanska** paret anställdes i statlig banktjänst. Under nio år blev de kvar där.

Men efterhand förbleknade tron och de upplevde hur en ny byråkrati växte upp omkring dem. De kunde inte längre se sig själva som delaktiga i en gemensam ansträngning för ett nytt och bättre samhälle,

I takt med att tron på utvecklingen dalade steg irritationen över att de satt fast i en lönestruktur som gav dem långt sämre villkor än vad ett arbete i den privata sektorn skulle ha gett dem.

Efter nio år gav de upp och bytte till arbeten som bättre motsvarade individuella, egoistiska behov.

Men det är bara en del av historien.

Som så många andra i det så kallade moderna samhället skilde de sig. Då hade de tre barn. Hon hade blivit medborgare i det nya land som hon frivilligt – idealistisk och förälskad – hade valt och hon hade inte varit i USA en enda gång sedan 1966.

"Plötsligt hade jag inte en aning om vem jag var", berättade hon. "Amerikan var jag inte längre efter alla dessa år. Mina barn var tanzanier, men var jag det själv? Afrikan var jag ju i alla fall inte. Jag kunde inte heller kanna mig hemma i kretsen av inflyttade européer som av idealism eller av ekonomiska skäl bor och arbetar här några år innan de åter reser hem. Tanzania hade blivit mitt hem. I min firma arbetade jag nu tillsammans med tanzaniska asiater. Det gick bra, men det gjorde det inte

lättare för mig att komma på det klara med vem jag var och var min identitet fanns.”

Efter 13 år for hon – mitt i denna identitetskris – tillbaka till USA. Hem till familjen i en amerikansk storstad.

”Jag blev skakad. Så mindes jag det inte. Ett så skiktat samhälle hade jag aldrig sett i Afrika. Har fanns kvarter för de fattiga, för kineserna, för de svarta och för de gamla. En storstad uppdelad i olika enheter, åtskilda från varandra utan inbördes kommunikation – inget personligt ansvar för någonting överhuvud taget. Har körde man från förstaden till arbetet utan att se vare sig till höger eller vänster. Frågor om personligt ansvar hänsköts aggressivt till kommunala och offentliga instanser.”

Efter sex veckor hade hon kommit till klarhet. Hon ville tillbaka. ”Det kan du inte, det kommer ju att bli revolution”, sade hennes mor. Men hon svarade: ”Den revolutionen behövs bättre har!”

I dag var hon tillbaka, utan illusioner men ganska tillfreds i det tanzaniska bristsamhället där hon naturligtvis tillhör en trots allt välmående överklass.

”Vi känner också av bristsamhället, men om inte annat så ger det i varje fall kontakt och kommunikation”, säger hon. För i Tanzania måste man samarbeta för att få tag i de enklaste varor som aldrig når fram till butikerna. Det är ett samhälle med två ekonomier – minst. Och man byter och hjälper varandra.

Den ena kan skaffa rakblad, den andra bröd, en tredje tvåll eller ris. Och priset spelar naturligtvis också en roll i ett samhälle där man skrattar när man ser tidningen offentliggöra det nya officiella priset på 14 shilling för en burk matfett. Alla vet ju att priset är 3–4 gånger så högt som tidningarna säger. För burkarna når aldrig fram till de officiella butikerna med de officiella priserna.

Handelsmannen har inga problem med att få varorna sålda men val att få fram dem. Har är det återförsäljarna som står i kö hos leverantörerna.

Den amerikanska tanzaniern valde Tanzania med de mänskliga kontakterna i stället för den amerikanska kölden, men det betyder inte att hennes historia var särskilt hoppfull. Hon var också präglad av den desillusion som man alltmer marker i det tanzaniska samhället.

Ända till för några år sedan var det fortfarande så att man –

trots alla bakslag, misstag och problem – kände att det ändå gick åt rätt håll. När produktionstillvaxten inte var tillräckligt stor och när de stora nationaliserade industriföretagen gav underskott så kunde man förklara det med att man prioriterade på annat sätt. Utbildnings- och hälsovårdsstandarden **förbättrades**. Man satsade på att förbättra befolkningens **grundläggande** levnadsvillkor och därmed var man också på vag mot ett samhälle där den enkle medborgaren hade långt bättre förutsättningar att forma sin egen utveckling.

En starkare, friskare och mer medveten befolkning än i de flesta andra afrikanska länder. Och känslan var den att det gick framåt trots att man hade många interna svårigheter och trots att det internationella samhället också lade hinder i vägen, som när priserna på Tanzanias traditionella exportprodukter föll samtidigt med att allt som måste importeras (olja, maskiner osv) ständigt steg i pris.

I dag är det annorlunda. Kärleken till Tanzania består hos de många – också från de nordiska länderna – som i många år har arbetat hårt och seriöst i detta land. Men tron är mycket svagare, hos några finns den inte alls kvar.

Det har alltid funnits människor som av politiska skäl har sett fram emot ett misslyckande av det tanzaniska experimentet. Men den här gången var det andra som uttalade sig med skepsis om både u-landsbistånd och om Tanzanias möjligheter.

"Det är som Sisyfosmyten om stenen som rullar ned igen varje gång man har lyckats baxa upp den till bergets topp."

"Det är ständiga katastrofutryckningar där biståndsarbetet har kommit att innebära att man försöker förhindra ett totalt sammanbrott av det som man har satt igång, men det har inte längre särskilt mycket med utveckling att göra."

"Sedan 1966 har jag fått höra att detta land kommer att gå omkull. Nu tror jag för första gången under alla dessa år att det stämmer."

Detta sagt 1982 av rejält folk – folk som önskar det bästa för Tanzania och som arbetar för det.

Vad är det då som har hänt?

Det finns tre huvudförklaringar som alla är korrekta men inte tillräckliga.

I början och mitten av 70-talet upplevde Tanzania på samma gång prisfall på några av landets exportprodukter, stigande importpriser på olja och industrivaror, samt torka och missväxt.

Landets socialt inriktade politik ledde till att matvaror importerades för att säkra landet mot svält och sjukdom trots att importen belastade de utländska valutareserverna ganska ordentligt.

Även om skörden under åren efter 1975 blev bättre hade Tanzania fortfarande stora problem eftersom importpriserna fortsatte att stiga medan exporten sviktade. Staten hade underskott i driftsbudgeten, bland annat på grund av att de sociala utgifterna och livsmedelssubventionerna utgjorde en stor ekonomisk belastning.

I denna situation kom så kriget mellan Tanzania och Uganda, nya oljeprisökningar omkring 1979/80, nya problem med torka och matvaruförsörjning och en ny försämring av exportpriserna.

På sätt och vis blev kriget mot Idi Amin en vändpunkt i de senaste årens utveckling. Tanzania och president Nyerere kände sig pressade att reagera mot Idi Amins gransöverträdelse och terror. Det ledde till den sista, största och mest inspirerade mobiliseringen av Tanzanias folk och resulterade i att världen befriades från en tyrann. (Att utvecklingen i Uganda har varit ganska deprimerande sedan dess ändrar inte detta faktum.)

Medan nästan en hel värld glädde sig över att Idi Amin blev bortjagad var det emellertid Tanzania ensamt som fick betala utgifterna, som kom som en kolossal börda i en ekonomi som redan dessförinnan var på sammanbrottets rand. Plötsligt ledde en stor, nyetablerad armé till väldiga driftsutgifter och till att den statliga sektorn växte vid en tidpunkt då all ekonomisk logik borde ha lett till en reduktion av den offentliga sektorn i det fattiga jordbruksland som – om det hade värderats som ett företag – redan skulle ha begärts i konkurs.

Det är viktigt att understryka att dessa förklaringar till landets ekonomiska svårigheter är korrekta och att de ensamma räcker för att förklara varför problemen tornade upp sig i detta utarmade land som var så fullt av framtidsdrömmar.

Därför är det inte heller underligt att det har varit svårt, eller omöjligt, att styra Tanzania så att det undviker grundstötningar.

Det tragiska är emellertid att en rad faktorer i den tanzaniska

politiken i denna situation har verkat mot sin avsikt och förvärrat redan allvarliga problem.

Den nya politiken omkring 1967 innebar att staten tog över för att få kontroll över ekonomin. En **lång** rad nya institutioner inrättades och institutioner som tidigare hade varit privata övergick i offentlig **ägo**. Önskemålet att bygga ut infrastruktur, hälsovård och undervisningsväsende ledde samtidigt till att man inrättade och byggde ut nya **självständiga** institutioner. Det var fråga om stora investeringar, men inte investeringar som kunde förväntas ge omedelbart utbyte eftersom investeringar i hälsa och utbildning är långsiktiga. Inom de nationaliserade handels- och industriföretagen försökte man också se till annat **än** profitintresset. Man försökte använda investeringarna till att skapa sysselsättning i outvecklade delar av landet, man diskuterade alternativa lönsamhetskriterier, om än inte i tillnärmelsevis så hög grad som många av den nya progressiva nationens samhällsforskare skulle ha önskat.

Redan tidigt måste man erkänna att utvecklingen skapade problem. De nationaliserade industrierna gav inte alls det förväntade utbytet för även om man tänkte alternativt var avsikten **ändå** att överskott från etablerade industrier skulle kunna investeras i nya industrier. De flesta gav inte överskott – många hade underskott. Tanzania saknade många sorters fackkunskap som behövdes för att utveckla dessa nya hel- och halvstatliga företag och på många ställen försökte man kompensera det genom att anställa för mycket folk. Lönerna var ju låga och behovet av sysselsättning stort.

Mer än i många andra länder lyssnade man till dem som sade att u-länderna ska använda **färre** maskiner och mer arbetskraft, men ibland blev nog följden att man fick både de dyra investeringarna och en massa arbetare, och det blev för mycket i förhållande till vad som producerades.

Samtidigt hade man väldiga problem både med teknisk expertis och företagsledning. Många utländska konsultfirmor i både det ena och det andra tjänade stora pengar, men de kunde inte avhjälpa en bristsituation. Den snabba utvecklingen innebar att välutbildat men oerfaret folk vid vissa tillfällen avancerade med raketfart utan att detta gav dem vare sig erfarenhet eller förmåga att fatta beslut, och till och med de välutbildade, oerfarna människorna var för få när det gällde företagsledning och tekniskt kunnande.

I ett halvstatligt system med tvång att acceptera det arbete man tilldelades betydde det också att folk (till och med de som inte önskade det) kunde avancera långt utöver sin förmåga – också inom områden som de inte förstod sig på.

Principen är inte okänd hos oss, men här tillämpades den i absurdum.

Det fick jag illustrerat 1982 då jag fick höra om en i och för sig förträfflig sociolog som hade blivit chef för ett sågverk. Utan tvivel varken till hans eller sågverkets odelade belåtenhet.

Systemet i Tanzania är byråkratiskt och leder i sig till ytterligare byråkratisering. Brist på kunskaper medför att man försöker kompensera sig genom att anställa mer folk, men det leder inte till effektivare produktion. Eftersom det halvstatliga systemet innebar att man behåller arbetskraften så länge som möjligt, till och med när produktionen sjunker kraftigt (också av andra orsaker, som till exempel brist på råvaror och energi), blir slutsatsen att industrin ger enorma underskott utan att leverera de varor som samhället behöver. I takt med att valutaproblemet blir alltmer katastrofalt har detta problem naturligtvis vuxit.

Jordbruket fick inte heller den produktionsökning som man hade väntat sig och planerat efter. Dels på grund av att det var fråga om mycket långsiktiga investeringar, dels på grund av missväxt, men också för att den fastlagda politiken inte gav de resultat man hade trott och önskat. En central tanke i den politiken var att låta befolkningen flytta ihop i byar där de helt eller delvis skulle bruka jorden gemensamt. Tanzania är glest befolkat och människorna bor långt ifrån varandra, men om de flyttade samman skulle det vara lättare att förse dem med både rent vatten, skolor, sjukvård, jordbruksrådgivare och de vägar som skulle göra det möjligt att transportera och marknadsföra produkterna.

Det visade sig emellertid att det bara var i de fattigare delarna av landet man hyste någon större tilltro till denna idé. I de områden där produktionen var störst och där bönderna hade det bäst möttes de nya idéerna om gemensamt brukande av jorden med skepsis. Här fruktade man att kollektivtanken skulle komma att innebära att samhället berövade den enskilde något.

Lite förenklat och fyrkantigt uttryckt blev följden alltså att de kooperativa byarna (ujamaa-byarna) framför allt utvecklades där fördelarna med gemensamt brukande var störst efter-

som man fick investeringar utifrån, medan utvecklingen gick långsamt på de ställen där jorden var bäst och befolkningen var mer välmående.

Följden blev att jordbruksproduktionen inte steg i den takt man hade förväntat sig. Det tanzaniska samhället fick stora investeringsutgifter till följd av den nya politiken men inte – som man hade trott – motsvarande ökning av produktionen.

Om samhället nu hade haft råd kunde man kanske ha gett sig till tåls med att utvecklingen alltså gick långsammare än beräknat. Hela idén med de nya byarna byggde på frivillighetstanken, och tiden skulle förhoppningsvis visa att den tanken var så bra att alla – förr eller senare – skulle flytta ihop av fri vilja.

Eftersom ekonomin vacklade forcerade man emellertid denna frivilliga utveckling. Nu kom det att handla om tvång – och då försvann varje gnutta tro på bybornas självbestämmande. Det centrala greppet hårdnade kring en motvillig befolkning. Folk tvångsflyttades till byar som inte kallades ujamaa-byar (eftersom dessa fortfarande byggde på frivillig basis) men som ändå byggde på att folk flyttades ihop i större enheter som var lättare att administrera.

Följden blev nya omkostnader utan någon produktionsökning.

Ständiga försök att korrigera den här politiken har lett till nästan lika ständiga förstärkningar av byråkratins makt – på bekostnad av bland andra det lantbruksproletariat som utvecklingen skulle gagna.

I en situation då landet också drabbas hårt av de internationella problemen förvandlas den offentliga serviceapparaten, som skulle vara med och skapa utveckling, i stället till en byråkratisk börda som i realiteten hindrar en positiv utveckling från att komma igång. Bristen på varor leder till en härresande korruption och – trots fattigdomen – till att mängder av svarta pengar kommer i omlopp, något som bland annat håller bryggerierna igång.

Under mitt besök i Tanzania 1982 var jag med vid avslutningsfesten på journalisthögskolan och det gav mig för ett ögonblick tillbaka tron på Tanzania. En av de nykläckta journalisterna talade vid festen på studenternas vägnar och hon lade inte fingrarna emellan i sin karakteristik av den inhemska pressen. Alldeles för ofta är den efterrapande, okritisk och präglad av självcensur, sade hon. Alldeles för ofta är Radio Tanzania bara

ett eko av det officiella Tanzania fastan landet så val skulle behöva något annat.

Bifallet var kraftigt – också från oss. Vi kunde inte ha sagt det bättre. Å andra sidan skulle vi som journalister ha refererat hennes tal i våra tidningar dagen efter. Det gjorde man inte i Tanzania. Andra tal citerades – inte hennes – trots att det var genomtänkt och genomarbetat i en studentkommitté bestående av många medansvariga.

Saker och ting är inte alltid som vi föreställer oss.

Det galler också förhållandet mellan land och stad. I detta land där den officiella politiken går ut på att stödja utvecklingen på landsbygden frågade jag en annan av de nya journalisterna var hon helst ville arbeta nu när hon var klar med utbildningen.

Hon tvekade inte då hon svarade: i huvudstaden Dar es Salaam. För hon hade praktiserat på landsbygden och hon hade upplevt hur hennes artiklar blev utgallrade på huvudstadsredaktionen eftersom huvudstadsjournalister, oavsett den officiella retoriken, tankar i huvudstadsbanor.

Hon ville helst arbeta i Dar es Salaam för hon ville slippa se sina historier sluta i papperskorgen.

Efter den officiella delen av avslutningshögtidigheterna fortsatte vi med traktens öl och grillat getkött på en krog i närheten. Och här fick vi fler detaljer om hur landsbygdens och lantbrukarnas verklighet ser ut – trots de fina officiella orden.

En av deltagarna började berätta om de så kallade *crop-authorities* – det vill säga de statliga inköpsorganisationer vars uppgift det är att köpa upp och sälja byarnas skördar.

Han var själv lantbrukarson och ville egentligen helst återvända till jordbruket, sade han. Men det var hopplöst eftersom jordbruket i dag höll på att Ödeläggas av myndigheterna.

De här statliga inköpsorganisationerna inrättades för fem–sex år sedan för att ersätta de tidigare jordbrukskooperativen som bland annat hade fått stöd från skandinavisk sida. Jordbrukarna i några av dessa kooperativ hade blivit lurade eftersom en avsevärd korruption hade utvecklats och några kassörer försvann med kassan – något som för övrigt ofta inträffade också i julsparföreningarna i min själländska barn-dom. I stället för att nöja sig med att inskrida i de konkreta fallen av korruption och dålig ledning valde man (val i ett missriktat försök till auktoritativ fasthet) att avskaffa koopera-

tiven och i stället bygga upp en direkt, offentlig styrning på detta område.

De nya statliga organisationerna byggdes upp med en byråkrati utan like, berättade min bekant.

Bönderna kom ur askan i elden för nu skulle de inte bara finansiera ett kooperativs utgifter. I dessa nya organ fanns inte bara direktörer – där fanns också försäljningschefer, transportchefer, ekonomichefer, administrativ personal, arbetare, springpojkar och chaufförer. Den byråkratiska och administrativa uppbyggnaden företogs efter konstens alla regler utan tanke på priset på de grödor man skulle handla med, berättade han.

På några ställen ledde inrättandet av de nya byråkratiska organen till system där utgifterna översteg inkomsterna. Och eftersom lönerna betalades ut innan bönderna fick sitt, inträffade det inte sällan att det inte fanns några pengar kvar att betala ut.

Denne bitte tanzanier, som också han en gång hade trott på systemet, berättade att det våren 1982 fanns bönder som ännu inte hade fått betalt för skördar som de hade levererat ett och ett halvt år tidigare. ursäkterna och bortförklaringarna hade varit rent otroliga, sade han. Bland annat hade myndigheterna hävdat att det berodde på kriminaliteten i vissa delar av landet att man inte hade kunnat få ut pengarna till bönderna. Man vågade inte transportera pengarna av fruktan för överfall, påstod man. Men min sagesman drog sig inte för att antyda att det förmodligen var byråkraterna själva som vid något enstaka tillfälle hade planerat överfall på en penningtransport för att underbygga sina egna sjuka argument i försöken att förklara varför bönderna inte fick sina pengar.

Var detta ett undantag så var det däremot alldeles normalt att 60 % av inkomsterna från försäljningen av jordbruksprodukterna gick till finansieringen av hela denna byråkratorganisation medan bara 40 % gick till bönderna.

"Det är byråkraterna som styr i detta lands hopplösa politiska system. Ingen tänker på bönderna eller landsbygden. Det är inte annat än tomt prat", sade en tanzanier som själv drömde om att vanda tillbaka till föräldrarnas gård.

Nu kan man ju inte heller bedöma t ex en svensk **regeringspolitik** enbart på grundval av **krogprat** med missnöjda svenskar. Men mitt samtal på den här tanzaniska krogen bekräftade

tyvärr bara det jag hade hört tidigare och vad jag kom att höra senare.

Ett halvår tidigare hade jag talat med en erfaren nordisk biståndsexpert som efter ett av sina mer omfattande besök i Tanzania (och andra fattiga länder söder om Sahara) uttryckte tvivel angående den officiella statistiken över jordbruksproduktionen. Han menade att jordbrukssystemet hade brutit samman så fullständigt att det var omöjligt att uppskatta produktionens storlek.

När bönderna inte får betalt för sina varor eller när **ersättningen** inte täcker produktionskostnaderna upphör de att producera eller säljer utanför de officiella kanalerna. Och det är vad som sker i Tanzania och på andra ställen.

Han kritiserade en officiell politik som sätter **matvarupriserna** så lågt att bönderna inte uppmuntras att producera. På samma sätt som min krogbekant anklagade han de statliga inköpsorganisationerna för byråkrati och ineffektivitet i sådan utsträckning att det fick bönderna att antingen sluta producera eller börja sälja på svarta marknaden.

Under mitt besök talade jag med åtskilliga som var med om att kanalisera biståndet inne i Tanzania. De kunde berätta många nedslående historier ur verkligheten.

- Om bönder som har börjat hugga ned sina kaffebuskar eftersom försäljningspriset på kaffe inte täcker omkostnaderna – och det sker samtidigt som bland andra Danmark ger bidrag till utveckling av kaffeproduktionen.

- Om en undersökning av de framtida möjligheterna för odling av **pyrethrum**. Det är en liten blomma som växer i högt belägna områden i tropikerna och ur vilken man utvinnet effektivt insektsgift – ofarligt för miljön. **Pyrethrum** odlas i Tanzania och det miljövänliga giftets popularitet har stigit mycket under de senaste åren. Men undersökningen visade att omkostnaderna för uppköp, behandling och export av **pyrethrum** ligger exakt i nivå med det pris man kan få på världsmarknaden. Omkostnaderna är alltså så höga att det i realiteten inte blir några pengar över till dem som har odlat, dvs bönderna. De får ändå betalt och man exporterar med förlust för att få in den utländska valuta man så väl behöver. Kostnadskalkylerna är emellertid vansinniga, för att använda min sagesmans uttryck.

- Om den icke officiella ekonomin och den **självhushålls**-ekonomi som under dessa förhållanden bara växer. Från en mycket välunderrättad källa fick jag följande beskrivning:

"Om man ser på en stapelvara som majs så uppskattar man att omkring två tredjedelar av produktionen stannar hos bönderna för egen konsumtion. Så har det alltid varit och det är för övrigt ingenting märkligt i det. Det är bara viktigt att komma ihåg att självhushållningen fortfarande är så utbredd. Vad som däremot är betydligt värre är att man raknar med att bara en tredjedel av den återstående tredjedelen – alltså bara drygt 10 % av den totala skörden – i dag går via de officiella, offentliga handelskanalerna. Resten går ut på den svarta marknaden och säljs där."

Möjligheterna på den svarta marknaden är enorma. Det berättas från helt pålitliga källor, att medan det statligt fastställda försäljningspriset på majsmjöl är 2,50 shilling per kilo så är National Milling Corporations omkostnader för att leverera detta kilo 4,50. Det är inte underligt att systemet inte fungerar.

Majsen är ett slående men ingalunda enastående exempel. Det går till på samma sätt på många andra områden, och gradvis skapas en ekonomi där (som en tjänsteman uttryckte det) "alla är kriminella för att de tvingas till det".

Samtidigt drabbas lantbruket av andra problem. Den sammanflyttning i byar som skulle leda till ökad produktion är paradoxalt nog på väg att föra till utarmning av jorden och erosion på vissa ställen. Följaktligen sjunker avkastningen.

Sommaren 1983 hölls en UNCTAD-konferens i Belgrad i Jugoslavien. UNCTAD är FNs organ för handel och utveckling, och på denna konferens skulle man bland annat försöka finna lösningar på u-ländernas handels- och skuldproblem vid en tidpunkt då många u-länder hotades av ekonomiskt sammanbrott och då råvarupriserna hade nått sin lägsta punkt sedan 1930-talet. Konferensen slutade i stort sett resultatlös.

Tanzanias delegation vid konferensen leddes av landets förre finansminister Amir **Jamal** och jag talade med honom, både om de internationella problemen och om Tanzanias speciella problem.

Han sade rent ut att länder som Tanzania löpte risk att gå i konkurs, sedan kan man diskutera vad det innebär. Men han underströk också att ett antal fattiga länders sammanbrott ingalunda kommer att passera obemärkt i resten av världen. "Ibland frågar jag mig om folk egentligen har klart för sig att avstånden både i tid och rum är kortare än förr, och att det är mycket kort mellan det som kan drabba oss och det som också

kan komma att drabba länder på många andra ställen i världen."

Jag frågade Amir Jamal om Tanzanias jordbruksproblem och han förnekade inte att det är ett centralt problem, både att bönderna får för lite för sina varor och att de mycket ofta inte kan köpa något för pengarna, om de får dem, eftersom det inte finns några varor i affärerna.

Men han framhävde också att en del av grundvalen för lantbruksproduktionen utgörs av import. Man måste ha utsäde av god kvalitet, man behöver konstgödsel och medel för insektsbekämpning, man ska ha vägar och transportmedel. Allt detta kräver utländsk valuta – samtidigt som de varor man exporterar säljs till det lägsta priset på femtio år.

Han erkände att priserna på jordbruksvaror borde höjas – men han fann ett krav från Internationella Valutafonden på en ökning med 45 % helt orimligt.

"Varifrån ska vi få pengarna? Någonstans i ekonomin måste det finnas medel som man kan överföra från den sektorn och till exempel till bönderna. Men när 80 % av befolkningen bor på landsbygden och när genomsnittsinkomsten per invånare är 265 dollar om året, hur föreställer man sig då att man ska kunna få fram medel till så stora prisökningar?"

Jamal beskrev en ekonomi som har kört fast så att det nästan är omöjligt att peka på någon lösning. Jordbrukspriserna måste höjas för att man ska få upp produktionen, men det finns inte pengar till de nödvändiga höjningarna och inte heller varor att köpa för pengarna. Det är en ond cirkel som är nästan omöjlig att bryta.

Och det finns många andra onda cirklar. I en tidigare intervju med Amir Jamal berättade han om en cykelfabrik som exempel på vilka problem industrin drabbas av när man måste skära ned importen.

Om man hittills har importerat cyklar kan man bli tvungen att sluta med det om man inte har några pengar. Men om man har byggt en cykelfabrik för att spara på utländsk valuta och samtidigt skapa sysselsättning åt lokalbefolkningen, måste man hela tiden importera råvaror för att hålla fabriken igång.

Och om landet inte längre har råd att importera dessa råvaror blir följden inte bara att man får avstå från nya cyklar, utan också att en verksamhet avstannar. Då måste man antingen avskeda folk eller fortsätta att driva ett improduktivt och olönsamt företag som kommer att belasta landets ekonomi.

Tanzania har idag omkring 300 *parastatals*, d v s företag som helt – eller vanligen delvis – ägs av staten. Genomsnittligt utnyttjas i dessa 30 % av produktionskapaciteten.

I många företag ligger utnyttjandegraden mellan 0 och 25 %. Det innebär väldiga underskott och därmed en tung belastning i en ekonomi som inte alls kan bara det. Många statliga institutioner har motsvarande problem, även om det aldrig har varit meningen att de skulle drivas som vinstgivande företag.

Jag besökte bland annat Tanzanias audio/visuella institut som har inrättats med danskt bistånd – ett institut som fortfarande är fint och välhållet. Det har haft en viktig funktion med både filmproduktion (exempelvis en mycket spännande film om kriget mellan Tanzania och Uganda) och filmutlåning. Idag är det en institution utan arbetsmöjligheter eftersom det inte finns pengar till råfilm och inte heller till underhåll eller reparation av den tekniska utrustningen. Med ett extrabidrag har man just säkrat det fortsatta underhållet av den luftkonditioneringsanläggning som är en förutsättning för att man ska kunna bevara de filmer man har på lager.

Ett sådant audio/visuellt institut är en detalj i det stora sammanhanget, men det är naturligtvis inte en detalj att fler och fler institutioner går på halvfart med stora lönekostnader men med mycket små möjligheter att fungera eftersom driftsanslagen i övrigt är nedskurna eller helt borttagna.

Och i ett samhälle där biståndet alltid distribueras i form av ambulansutryckningar för att förhindra det ena akuta sammanbrottet efter det andra finns också en ökande tendens att planeringsperioderna inte hålls, med resultatet att det ekonomiska slöseriet ökar ju fattigare landet blir.

En danskbyggd och danskfinansierad cementfabrik har sedan länge stått överksam i Mbeya. Den kostade 7–800 milj shilling att bygga men kunde aldrig tas i bruk eftersom den kraftledning som skulle få hjulen att snurra inte var uppförd. Energin skulle man få från ett sovjetiskt kraftverksprojekt som emellertid var försenat.

Det hade begåtts misstag under planeringen från både dansk, sovjetisk och tanzanisk sida och det blev dyra misstag. Om man föreställde sig att man i stället hade satt in de ca 800 miljonerna shilling på banken med god ränta så skulle bara ranta motsvara det totala danska gåvobiståndet till Tanzania under ett år.

En annan danskbyggd cementfabrik utnyttjar bara omkring en tredjedel av sin kapacitet. Också det innebar en väldig

ekonomisk förlust. Projekt som de har leder samtidigt tankarna till de Överväldigande många exemplen på hur leverantörer i de länder som ger bistånd, bidrar till att göra projekten större än nödvändigt för att få större leveranser.

Också på många andra områden leder fattigdomen till miss-hushållning med pengar, bl a på grund av att mycket fungerar bara via den svarta marknaden. Trots de otroligt låga lönerna i Tanzania ar byggkostnaderna långt högre an i Norden, ty allt man behöver för att bygga måste köpas på svarta marknaden.

De vanliga reglerna satts ur spel. Samhället har blivit omöjligt att administrera, om man med administration menar att man någotsånär följer de allmänna, etablerade reglerna. Och det ar inte bara något som utlänningar säger. I ett av ministerierna talar vi med en hög tjänsteman om bristen på skrivmaskiner. "Det ar tyvärr inget att göra åt", säger han. "Det ar helt enkelt omöjligt att få fram skrivmaskinen från hamnen till det officiella, statliga bolaget för försäljning av kontorsmaskiner. Den försvinner och nar den dyker upp på svarta marknaden efter en tid har priset fyrdubblats."

Korruptionen och den svarta marknaden var inte så utbredda företeelser tidigare, och även om det under många år har existerat både en officiell och en inofficiell växelkurs för den tanzaniska shillingen så har de två kurserna dock varit jämförbara. På våren 1982 var den officiella kursen 9 shilling per US dollar. Den inofficiella var 50–60 shilling – och svartabörsmarknaden för utländsk valuta var satt i system, så att vi till och med på ett bra hotell i Dar es Salaam blev erbjudna svart växelkurs för resecheckar som annars inte borde ha varit möjliga att omsätta på svarta börsen.

Det ar bara ett vittnesbörd av många om hur galet det har gått.

Ett av regeringens svar på den ekonomiska katastrofsituationen ar att sätta stopp för all onödig import. Det ar en oundviklig åtgärd men den leder till svartabörspriser och den medför också att till och med relativt sunda företag blir osunda.

I Dar es Salaam besökte jag den stora textilfabriken Friendship som ar finansierad av Kina. Jag hade också besökt den tio år tidigare då det fortfarande fanns kvar ganska många kinesiska instruktörer och ingenjörer. Men nu ar det många år sedan kineserna gav sig iväg och jag var spänd på att se hur det stod till nu under den inhemska krisen.

Jag blev glatt överraskad. Med sina omkring 5000 anställda var företaget fortfarande relativt välfungerande, även om jag nu 1982 blev minst lika upprörd över arbetsvillkoren som jag blev 1972.

Med en minimilön på ca 500 kronor i månaden och ett genomsnitt på ca 800 kronor (officiell kurs) arbetar folk i fyrskift. Och ett tanzaniskt **fyrskift** ser ut så här: två gånger ett åttatimmars morgonskift, två gånger ett åttatimmars kvällsskift och två gånger ett åttatimmars nattsift – därefter två lediga dagar. Det betyder ständig växling mellan dag och natt i ett åttadagarsschema – och det i dammfyllda, ohyggligt larmande fabrikshallar där hundratals bullrande vävmaskiner är igång i samma oisolerade rum.

Det finns de som inte står ut i särskilt många år, får vi veta. Och det är inte mycket att säga om.

Dock fungerar företaget och det producerar och exporterar i viss utsträckning. För ögonblicket går fabriken med 80 % av sin maximala kapacitet, och den exporterar bland annat till **Mozambique**, Burundi och Zambia.

Men – ty det finns en allvarlig invändning – i fabriken ledning berättar man att produktionen kommer att sjunka betydligt under loppet av 1982. Man har fått de reservdelar som man beställde i Kina 1978 och 1979. Men sedan dess har man på grund av importrestriktioner inte kunnat beställa de reservdelar som man vet att man kommer att behöva senare. Det innebär att produktionen så småningom kommer att avstanna när reservdelarna tar slut. Det är tråkigt men oundvikligt. Man vill satsa på att radda exporten och låta nedskärningarna drabba hemmamarknaden. Man kommer också att försöka undvika att avskeda folk så länge som möjligt. Men det kommer knappast att gå i längden.

På andra ställen ser och hör vi om liknande situationer. Vi märker bristen på den energi, de råvaror och de reservdelar som är nödvändiga i varje industriproduktion. Vi ser tjuvtag med exempel på det enorma slöseri som denna bristsituation leder till; alla maskiner som står stilla för att det saknas en enda särskild bult eftersom importrestriktionerna har gjort det omöjligt att skaffa fram det nödvändiga i produktionsapparat; alla de lastbilar och bussar som är vrak trots att de bara är några år gamla.

Absurda kontraster mellan å ena sidan en stor **uppfinnings-**

rikedom när det gäller att förvandla gamla burkar, oljefat, bleckplåtar och packlådor till allt slags nyttigt husgeråd – till på köpet framställt så att det går att sälja på marknaden till ett hyfsat pris – och å andra sidan de importerade dyrbara och komplicerade maskinerna som blir stående outnyttjade.

Och absurditeter också på det mänskliga planet. Nöden och korruptionen växer och det ger upphov till motsättningar mellan tanzanierna. Även om alla upplever bristen ökar skillnaderna mellan de som **ändå** har en inkomst (svart, grå eller vit) – och dessutom förbindelser på den öppna eller svarta marknaden – och alla de som inte har pengar att köpa vare sig svart eller vitt för, och som upplever en stigande nöd.

Det finns en klyfta i städerna men också en växande klyfta mellan stad och land, och mellan fattiga och lite mer välmående delar av landet allteftersom självhushållningen återvänder och tar över den officiella ekonomins roll.

Slutligen finns det också en skillnad mellan tanzanierna och utlänningarna, vilka i ett land som Tanzania utgörs av stora grupper av biståndsarbetare från enskilda länder, internationella organisationer och privata företag.

Alla dessa människor ar ju formellt där bara för att hjälpa. Men för att kunna hjälpa måste de trivas. Det betyder t ex att deras bilar ska vara i ordning och tankade så att de kan köras. Deras hus ska också vara välutrustade, elektricitetsförsörjningen tillräcklig och säkerheten så stor att fruktan för inbrott och överfall inte Ödelägger arbetsglädjen.

Följden är fler och större bensinransoner till de privilegierade få (som utgör åtskilliga tusen), mer pengar och mer folk till bevakning av bostadskvarteren och för transport av europeiska barn till säkra och bra skolor, mer pengar till import av de särskilda förnödenheter som hör till en europeisk vardag.

Jag besökte progressiva finska experter i en finsk stadsdel i utkanten av Dar es **Salaam** – ett finskt radhuskvarter där barnen kunde leka tryggt med varandra på tysta gator och där kommentarer angående dagens arbete, problem och framgångar hördes över häckarna på svenska och finska. De arbetande experterna berättade själva att den motvilja de instinktivt hade känt mot att hamna i ett nordiskt rikemansghetto uppvägdes av att ghettot med sitt trygga liv, omgärdat av afrikanska säkerhetsvakter, gjorde det lättare för dem att effektivt utföra det arbete de nu **ändå** fick lön för. För Tanzanias bästa, sade de naturligtvis.

Men avståndet var stort – både politiskt och känslomässigt – från de expertmiljöer jag tidigare hade besökt i Tanzania. Det var miljöer där det (åtminstone i några lyckliga fall) skedde ett kulturellt nordiskt-afrikanskt utbyte både bland barn och vuxna. Barnen lekte tillsammans och de vuxna hälsade på hos varandra i ett område där några få expertbostäder låg alldeles intill en afrikansk by.

Tendensen råder det inga tvivel om. Nöden skapar större sociala problem i samhället, de sociala problemen leder till ökad kriminalitet. I ett fattigt samhälle riktas kriminaliteten dels mot den omedelbara omgivningen (våld, korruption, småkriminalitet), dels mot dem som verkligen äger värdesakerna. Och nu för tiden är det i mycket hög grad de så kallade rådgivarna utifrån.

1972 berättade en svensk expert i Tanzania att hans kock hade kommit till honom en kort tid efter det att han hade börjat sitt arbete i landet. Kocken hade frågat om han kunde få låna pengar till ett nytt tak till det hus han ägde och bodde i. Det var ett litet anspråkslöst hus som så många tjänare har. Den svenske experten måste med beklagande säga nej. Just då kunde han inte. Han hade privata ekonomiska problem och han hade för övrigt givit en annan person en handräckning. Han var lite nyfiken på hur den tanzaniske kocken skulle reagera på bakslaget.

Men reaktionen var förstående. "Nåja, du har ju inte varit här så länge än."

Denne kock hade fullständigt klart för sig att de européer som kommer till hans land blir rikare under sin vistelse där. Därför var det naturligt för honom att den nyanländes ekonomi inte var så god ännu.

Och den uppfattningen är ju alldeles riktig. I takt med att svårigheterna växer i de fattigaste länderna kommer man förmodligen att tvingas att särskilt belöna folk som reser dit. Liksom man i utrikesdepartementet har vad man kallar **hardship-placeringar** som ger särskilda förmåner, som längre semester m m (alltihopsådan som kostar pengar), så kan man naturligtvis förutse krav på risktillägg för att arbeta i de afrikanska länder, som under kommande år blir allt fattigare och därför alltmer problematiska att arbeta i. Även om risken ofta överdramatiseras.

Redan nu kan man tjäna bra med pengar. Det finns till exempel ett uttryck bland experter som lyder "att äta sin bil".

Därmed menas en av de extra förmåner som många experter åtnjuter. Experten kan köpa en tull- och avgiftsfri bil som bara kostar en bråkdel av det normala priset i Norden, och likaså en bråkdel av bilpriset i de u-länder som på grund av valutabrist har stränga importrestriktioner och höga avgifter på bilar.

Det betyder också att experten har en begagnad bil att sälja när han eller hon ska resa hem igen och ofta är priset på begagnade bilar mycket högt jämfört med det fördelaktiga inköpspriset.

Denna inkomst kan ge en kraftig förstärkning av kassan och den är en av orsakerna till att det finns experter som klarar sig på en mycket liten del av den formella lönen medan de arbetar ute. Den del av lönen som de sätter in på bank hemma är stor. Det är bland annat på det sättet som biståndet stannar i givarlandet.

Expertens levnadssätt säger ingenting om hans eller hennes effektivitet i arbetet. Men när man diskuterar att biståndsarbetet bör grundas på förståelse för mottagarlandets levnadssätt och villkor, är det utan tvivelt ett problem att u-landsexperterna i ökande grad placeras i europeiska eller nordiska ghetton utan närmare kontakt med det folk de är avlönade för att bistå.

En av de stora biståndspolitiska frågorna är experternas och biståndets roll i ett samhälle på tillbakagång, jämfört med ett samhälle där utvecklingen går framåt.

Tidigare, då det tanzaniska samhället på många sätt präglades av ganska stark tillväxt, kunde man betrakta experten som ett nödvändigt främmande element med annan levnadsstandard och annat levnadssätt. Tanzania hade sin egen utveckling och sin tro på en framtid på egna villkor. Experterna fick inte delta i vissa grundläggande politisk/kulturella funktioner (historieundervisning, politisk skolning m m), men kunde för övrigt accepteras som de var.

Nu kännetecknas det tanzaniska samhället av tillbakagång. Jag återkommer senare till prognoser som visar att en stor grupp afrikanska länder under nästa årtionde i bästa fall kan förutse stagnation, men mest troligt en tillbakagång, något som många av dem i realiteten har upplevt under de senaste 5–10 åren. Bistånd blir i dessa samhällen inte bistånd till utveckling i traditionell mening. Det blir bistånd för att dampa tillbakagången så att den inte blir *alltför* förödande – mänskligt, socialt och politiskt. Bistånd alltså för att försöka förhindra att det på

andra ställen uppstår situationer som den i Uganda under Idi Amin (och nästan på samma sätt under Obote idag) och i Centralafrikanska Republiken under Bokassa eller i Ekvatorialguinea under Nguema.

Sammanbrott i dessa länders mycket bräckliga politisk/administrativa system kommer på många ställen snabbt att kunna leda till brutala minoritetsregeringar, som försöker hålla sig kvar vid makt och gränser med hjälp av armén och direkt förtryck.

En sådan utveckling ligger idag inom möjligheternas grans, till och med i Tanzania som trots motgångarna fortfarande präglas av leende vanlighet och av det goda samarbete som har utvecklats mellan européer och afrikaner. Tanzanierna har ju alltid haft en naturlig självkänsla och en tro på sitt eget värde, något som också har gjort dem överseende gentemot många europeiska vansinnigheter.

Fortfarande kan tanzanier och nordbor i samförstånd falla ihop av skratt över de dumheter i systemet som alla erkänner. Tillsammans kan man fnissa åt byråkratins tröghet och oframkomlighet, och man kan le åt avståndet mellan den dagliga verkligheten och de officiella proklamationerna.

Man kan också, som en nordisk diplomat uttryckte det, uppleva att de europeiska gästerna uppenbarligen är mer pessimistiska än tanzanierna själva, och många "gästarbetare" hämtar kraft att fortsätta sitt arbete i den optimism som trots alla svårigheter finns hos det tanzaniska folket.

Men hur länge kommer man att kunna skratta tillsammans i ett samhälle där svårigheterna tilltar och avståndet ökar mellan dem som lever av att bistå och dem vars nöd – trots detta bistånd – växer?

Hur länge kommer det att dröja innan tanzanierna upplever de vita rådgivarna som en börda de måste bara på samma sätt som de före självständigheten bar de andra vita européernas bördor?

Enligt den officiella ekonomiska årsöversikten för Tanzania (Dar es Salaam, juni 1982) föll bruttonationalprodukten, i fasta priser, från 1980 till 1981 med ca 10 %, från 12500 milj. shilling till 11150 milj. shilling. Samtidigt ökade befolkningen – likaså enligt officiell källa – från 18,1 till 18,6 milj. invånare eller med 2,7 %.

Det är första gången som den officiella statistiken visar en nedgång i landets samlade produktion. Trots att ökningen av

sjalvhus-hållsproduktionen och den svarta ekonomin gör all statistik opålitlig, visar siffrorna tydligt nog en ekonomi som är körd helt och hållet i botten.

I en artikel i tidskriften *Kontakt* (nr 6, sommaren 1982) beskriver professor Knud Erik Svendsen från Center for Udviklingsforskning i Köpenhamn situationen i pessimistiska tongångar. Som ekonom har han arbetat med Tanzania under hela den "biståndspolitiska eran" och han har också varit med om att formulera perspektivrika utvecklingsmål.

Nu talar han om ett samhälle där valutareserven är mer än tom eftersom den består av obetalda räkningar. Han återger överlevnadsprogrammet, dvs strukturanpassningsprogrammet från sommaren 1982 som syftar till att skära ned de offentliga driftsutgifterna med 20 % och utvecklingsbudgeten med hälften, och han tecknar följande bild av Tanzanias onda cirkel.

"Tanzania visar alla symptom på en bristekonomi. De offentliga utgifterna och därmed penningmangden har ökat kraftigt medan tillgången på varor har minskat. Resultatet har blivit hög inflation (26 % 1981) och den inofficiella ekonomin har vuxit i form av svarta marknader, snabba privata vinster på bristvaror, korruption och nödvändigheten av goda förbindelser. Bristen kan bli så akut att normala ekonomiska funktioner hotas och det gängse handlingsmönstret bryts sönder.

Bristen på råvaror och reservdelar medför att industrin utnyttjar bara en liten del av sin kapacitet (mindre än 30 % av totalkapaciteten). Minskad tillgång på de dagliga industriproducerade förnödenheterna (tvål, salt, batterier, tyger osv) gör att jordbrukarna tappar intresset för att tjäna mer pengar genom ökad produktion. Detta drabbar stadernas livsmedelsförsörjning och minskar intäkterna från exporten av jordbruksprodukter. Landet tvingas exportera mer industrivaror för att uppehålla den allra nödvändigaste importen, och därmed minskar tillgången på inhemska dagligvaror ytterligare. Detta är utan tvivel en ond cirkel."

Och den onda cirkeln blir ännu ondare på grund av den internationella prisutvecklingen - priserna på Tanzanias exportvaror sjunker medan däremot priserna på de varor som importeras stiger snabbt.

I ett av sina tal har president Nyerere upplyst om att Tan-

zania under 1980 måste producera 35 % mer varor jämfört med 1972 för att kunna köpa samma **mängd** utländska varor. Och om man tvivlar på president Nyereres ord så kan man i Världsbankens årsrapporter **läsa** om hur länderna i Ostafrika under de senaste åren har fått allt mindre för sina varor.

Av särskild betydelse för Tanzania är det att kaffepriiserna har fallit med 50 % och tepriserna med 25 % från 1977 till 1981 enligt världsbanksrapporten 1982. Under 1981 föll bomullspriset med 10 % och 1982 med ytterligare 14 %. Också tepriset fortsatte att falla under 1982, men det är i gengäld i dag en av de få ljuspunkterna eftersom knappheten på te på världsmarknaden har lett till stora prisökningar.

1982 konstaterade Världsbanken att priserna föll på sju av de huvudråvaror som tillsammans utgör 70 % av exporten från det östafrikanska området. I 1983 års rapport påpekades det att bytesförhållandet (terms of trade) – d v s förhållandet mellan import- och exportpriserna – under 1982 var 36 % sämre än genomsnittet för tioårsperioden 1970–1980.

Den försämrade situationen i Tanzania visar naturligtvis att det finns ett väldigt behov av bistånd. Men en del av den nödvändiga lösningen är kraftiga nedskärningar, bl a för att rädda en del av det som har satts igång.

Förre danske biståndsattachén i Dar es Salaam, Klaus Winkel, har uttryckt det på följande sätt: "Biståndets huvuduppgift under de kommande åren blir att hjälpa till med att föra ned Tanzania på en **teknisk/organisatorisk** nivå som kan få landet att fungera av egen kraft."

Utländskt bistånd har lett till att man har byggt upp institutioner, som bara kan fungera om Tanzania av egen kraft klarar att bekosta driften. Redan under de optimistiska åren var det ett problem att säkra driften och underhållet, när givarlandet – ofta alldeles för snabbt – drog sig tillbaka och överlämnade projekten till mottagarna.

Idag är Tanzania tyngt av ett nät av utgiftskrävande institutioner, uppbyggda med hjälp av bistånd. De är stadda i snabbt förfall och vilar som en tung börda på landets ekonomi – och därmed på den fattiga befolkningen. Ett mervärde måste produceras för att finansiera de driftsutgifter (bl a löner) som blir resultatet av investeringarna.

Tanzanias svaga ekonomi och den styvmoderliga behandlingen av landets bönder visar bördans omfattning. Förfallet är uppenbart – inte bara inom industrin utan också inom sjukvår-

den och utbildningen, dvs investeringar som alla har önskat.

Man tror nu att en stor del av sjukvårdssystemet kommer att ligga i ruiner om 10–15 år. Exempelvis har ett regionsjukhus, som kan ha kostat ca 50 milj. shilling, en årlig driftsbudget på bara ca 10000 shilling var 50 eller 100 gånger så mycket hade varit mer realistiskt. Tillgången till medicin och förbandsmaterial står inte heller i proportion till behovet.

På utbildningsområdet har man motsvarande problem. Skolor förfaller och i en grundskoleklass finns det ofta bara 3–4 böcker att dela mellan 40–50 elever.

Samtidigt försummar man att investera för framtida produktion – t ex i infrastruktur. Transportproblemet är väldigt och växande. Vägar försummas och järnvägar ännu mer, och det har resulterat i att järnvägstransporterna har halverats under de senaste tio åren.

Att bostadsproblemet – i synnerhet i städerna – blir alltmer olösligt och oöverskådligt är i detta sammanhang nästan bara en detalj.

Uppbyggnaden av alla dessa institutioner har förutsatt en tillväxt i jordbruks- och industrisektorerna samt en positiv utveckling på världsmarknaden, men i och med att den har tillväxten uteblev förvandlades driften av de nya institutionerna till en börda. Till och med de investeringar man har gjort för att direkt stödja industrin har på så vis dragits med i förfallets onda cirkel, till men för produktionen.

Jag återkommer till den diskussionen. Först ska jag diskutera utvecklingen i grannlandet Kenya och sedan göra några försiktiga jämförelser mellan å ena sidan situationen i Kenya, Zambia och Tanzania, och å andra sidan problemen i ett par oljeexporterande u-länder.

Kenya – orättvisorna växer men tillväxten har avstannat

Den 22 april 1982 talade jag med en av de nordiska ambassadörerna i Kenya och i min afrikadagbok har jag antecknat följande citat:

"Så här kan det inte fortsätta. Det kan handa idag eller om 20 år, ingen vet. Men någon gång måste det explodera. Och då kan det kenyanska samhället komma att splittras. För det kommer att vara ett samhälle där kassakistan är tom."

Var kuppförsoket den 1 augusti 1982 en sådan explosion?

I varje fall kunde det lätt ha blivit det. Det var Kenyas flygvapen som försökte överta makten. Under några timmar trodde man att det hade lyckats och man såg att försöket hade stöd på många håll (bl a på universitetet i Nairobi). Däremot fanns det ingenting som tydde på någon större konspiration mellan missnöjda grupper i samhället. Kanske var det just det som fattades och kanske har man skapat detta samarbete nästa gång. Detta var bara början, säger många.

Det faktum att myndigheterna har slagit till emot missnöjda och kritiska grupper bland befolkningen och dessutom upplöst landets flygvapen, är också tecken på att regeringen i desperation försvarar sina privilegier.

Jag var i Mexico under en FN-konferens när kuppförsoket ägde rum. I konferensen deltog naturligtvis också en kenyansk delegation, och halvannat dygn efter kuppen hade jag tillfälle att diskutera situationen i Kenya med den minister som ingick i delegationen. Annu hade han inte fått så många rapporter hemifrån – i stort sett visste han väl bara att kuppförsoket hade slagits ned och enstaka **kuppmän** hade sluppit undan till Tanzania. Ändå hade han inga problem med att ange orsakerna. Han visste redan två. Den ena var att det återigen var luo-folket som försökte störta regeringen och den andra att "kommunisterna" i Tanzania låg bakom. Det är standardförklaringar med syfte att dölja de inre orsakerna till varför folk är missnöjda.

Kenya regeras i stort sett av kikuyo även om presidenten, Daniel **Arap** Moi, kommer från en liten stam som ingen behöver frukta. Den traditionella oppositionen utgörs av luo, Kenyas tredje största stam, som tidigare var den näst största och som

fram till 1969 dominerade det mer vänsterorienterade partiet, vars ledare var Odinga Odinga, själv luo.

Partiet förbjöds och Odinga internerades 1969. Han har slappts sedan dess, men hans kritik av samhället har inte tystnat. I början av 1982 sade han offentligt, att "orsakerna till massarbetslöshet, låga löner, våldsamma prisstegringar och brist på livsmedel inte är de höga oljepriserna och den västliga krisen utan korruption, slöseri med främmande valuta, import av lyxvaror och dålig planering".

Kenya har under de senaste fyra åren upplevt en årlig **sänkning** av genomsnittsinkomsten per invånare. I motsats till Tanzania hade man i Kenya fortfarande 1981 en ökning av produktionen men den var mindre än befolkningsökningen. I genomsnitt blev det alltså mindre till varje kenyan.

Också i Kenya var bakgrunden bl a sjunkande exportpriser och ökande importpriser. 1973 kostade Kenyas **nettooljeimport** bara några få procent av landets samlade exportintakter – 1981 kostar den 36 %. Och enligt *Kenya Economic Survey* 1982 kunde man 1981 köpa bara två tredjedelar av den mängd importerade varor som man kunde få för samma exportmängd 1972.

Ändå är Nairobi den enda plats i Afrika där jag under åtskilliga år har sett tre vita Alfa Romeo i samma skyltfönster langs en av huvudgatorna. Om man kommer till Kenyas Nairobi från Tanzanias Dar es Salaam slås man av skillnaden mellan de två huvudstäderna. Varuutbudet i Nairobi är kolossalt och priserna otroligt låga. Det är ett drömland, inte bara för dem som har råd att köpa Alfa Romeo utan också för volontärer, experter och turister från Tanzania (den tidigare stängda gränsen öppnades under hösten 1983). En befrielse för alla de rika som är trötta på den påtvungna askesen söderöver.

Hur behagligt det än kan kännas när man kommer med pengar på fickan så skärper det kontrasten, inte bara till landsbygden utan **också** till de hastigt växande slumkvarteren i och runtomkring Nairobi – kvarter där de enda utkomstmöjligheterna i stort sett är prostitution, biltvätt, skumraskaffärer och direkt kriminalitet.

I ett av dessa slumkvarter vandrade jag runt med författaren Thomas Akare som har fått vänta i fem år innan någon gav ut hans dokumentärroman *The Slums*. Nu har Heinemanns förlag i London sent omsider givit ut den, men fortfarande nästan ett år efter utgivningen kunde man inte få tag på den i Nairobi.

Den hade inte kommit. Trots att förlaget har en filial har, var den inte till salu.

Det ar en från bok om eliten, korruptionen, maktmissbruket och eländet – och om överlevnadsmöjligheterna i eländet. Thomas Akare känner slummen inifrån. Han har själv bott dar, och tillsammans med honom besökte jag gamla vänner som fortfarande visste vad det vill saga att ha ett bilvrak som natthärbärge och hur det kanns att stå till tjänst nar den rika afrikanska eliten vill ha sina Mercedes tvättade (**pojkar**) och de sexuella behoven fyllda (flickorna).

Slumkvarteren vaxer konstant och de verkar ännu mer tröstlösa har än i de flesta andra länder i östra och södra Afrika. Nairobi ar så stort, så överflödande och så Överväldigande. Så mycket mer deprimerande kanns det att hundratusentals människor – och antalet stiger hela tiden – inte ges möjligheter att leva ett **människovärdigt** liv.

Den tilltagande explosionsrisken i det kenyanska samhället kan nästan matas rent objektivt. Rent faktiskt befinner sig en stor och ständigt växande grupp människor i den klassiska situationen att de ar berövade det mer statiska bysamhällets fattigdomstrygghet för att i stället ha hamnat i denna **stads**slum där de har det så eländigt att de inte har något att förlora på en omvälvning.

Det ar förklaringen till de hätska och desperata plundringarna, som kostade tvåsiffriga miljonbelopp, nar kupp försöket i augusti under några timmar gjorde det möjligt att vanda upp och ned på den rådande **orättfärdiga** ordningen.

Vi andra kan med allvarlig uppsyn frukta ett samhälle som ar stätt i upplösning. Men för de sämst ställda behöver upplösning och sammanbrott inte betyda **sämre** levnadsvillkor. På kort sikt kan kaos för de eländiga i slummen ge väl så många möjligheter som de nuvarande hopplösa villkoren.

Det ar drygt tio år sedan den internationella arbetsorganisationen ILO gav ut en mycket tjock bok, *Employment, incomes and equality*, om Kenyas situation. Dess slutsats var, kort sagt, att orättvisorna hade ökat från tiden för självständigheten 1963 och till författandet av denna rapport knappt tio år senare.

Makten och välståndet låg inte längre hos de vita, det hade afrikaniseringen ändrat på. Men de mekanismer som säkrade makten i händerna på en liten elit var inte förändrade. Tvärtom fastslog rapporten att "centrums makt över periferin **möj-**

ligtvis var **ännu** större än förr eftersom stadseliten, de stora jordägarna och de större utlandsagda företagen nu (1972) hade fler sammanfallande intressen".

Den politiska och administrativa eliten hade med andra ord både försäkrat sig om ledande poster i de stora utländska och multinationella företagen och köpt upp jord så att de nu satt på allt som gav makt i det kenyanska samhället.

Rapporten kom alltså ut ca tio år efter Kenyas självständighet. Nu har man haft tjugo års självstyre. Hur är situationen idag?

En diplomat uttrycker det mycket odiplomatiskt:

"Det har alltid funnits korruption i Kenya. Systemet, som i hög grad är uppbyggt på privatekonomisk basis men dock kontrolleras av staten, innebär att korruptionsmöjligheterna är oerhört stora. Kombinationen av privat företagsamhet och statligt inflytande gör det omåttligt viktigt att ha kontakter, och det är mycket lätt att bli rik förutsatt att man har de rätta kontakterna. Ändå har det gått från ont till varre.

Under president Kenyatta (som dog 1978) var det allmänt känt att presidenten och hans familj (allmänt kallad "den kungliga familjen") ökade sina rikedomar så att den blev en av världens rikaste. Men även om det rörde sig om miljoner och åter miljoner, som på detta sätt pumpades ut ur samhället, så var det dock inte varre än att samhället rent nationalekonomiskt kunde bara det.

Idag är korruptionen varre än någonsin och den omfattar långt fler människor än tidigare. Penningbegäret känner uppenbarligen inga gränser. Inom administrationen har folk inget annat än mutor i huvudet, och det galler alla nivåer i systemet i en sådan omfattning att det helt enkelt är mer än samhällets ekonomi kan bara."

Tre Mercedes och en Rangerover är en alldeles normal uppsättning bilar hos en minister, och folk är förbluffade och imponerade över att president Moi har lyckats breda ut sig så kraftigt och öka sin rikedom så mycket att han redan kan mata sig med Kenyatta.

"Samtidigt skapas en växande grupp välutbildade arbetslösa – begåvade studenter som måste ge upp studierna och arbeta för 600 shilling (ca 400 kr) i månaden som till exempel städare. Det är klart att sådant skapar bitterhet och vrede som kan bidra till att tända stubinen."

En nordisk diplomat berättar att det är normalt att en officiell biståndsförhandling följs av en diskret fråga från minister till ambassadör, huruvida det vore möjligt att låta en traktor eller en uppsättning mjölkningsmaskiner till ministrernas gärd ingå i projektet. Ett nej tar man utan protester men man för fram förslaget utan att skämmas eller tveka.

"De nordiska länderna har dock ett visst renommé som biståndsgivare och som tämligen hederliga, demokratiska länder. När en minister i en regering vänder sig direkt till en nordisk ambassadör med sitt förslag om mutor, vittnar det om att korruptionen har nått en markant nivå."

Kenya består av ett ekonomiskt, administrativt och politiskt starkt centrum och en svag, underprioriterad och underförsörjd periferi, eller snarare flera periferier. Informationsministern berättade själv – med ett litet leende – att man borde göra mer åt lokal- och regionalradion för att förbättra informationen till befolkningen: "När man kommer till Turkana frågar folk hur det står till nere i Kenya".

Turkana är en del av Kenya – ett illa utsatt ökenområde där befolkningen försöker överleva som nomader och där man nog snarare uppfattar samhällets centrum som ett hot än som en hjälp i utvecklingen. Och **Turkana** är bara ett av många områden i Kenya som inte har fått del i den utveckling som skett.

Kenya är samtidigt rent klimatmassigt och geografiskt ett mycket sårbart samhälle där man verkligen behöver utnyttja – men också skydda – alla resurser som kan säkra landets framtid. En stor del av jorden kan inte odlas eftersom landet gränsar till öknen, och även om situationen ännu inte är riktigt så katastrofal som i Sahel-länderna i södra Sahara så är torka, missväxt och en öken som breder ut sig också har mycket allvarliga problem.

Inte desto mindre verkar det som om några av dessa problem nästan inte uppfattas av regeringen.

En dag satt vi, en nordisk grupp, på vårt hotell i Nairobi. Vi utbytte depressioner och var följaktligen inte överdrivet munt-
ra men naturligtvis ganska högröstade och nordiska.

En förbipasserande kvinna, som visade sig vara norska, lockades dit av brödrafolksdiskussionen om utveckling, bistånd och bakslag och hon flödade över av erfarenheter som bara bidrog till att fördjupa vår deprimerade sinnesstämning: "Turkana är på väg att gå upp i rök!" var hennes inledningsreplik

och så följde berättelsen om nomadfolket i norr och deras ökenland.

Den norska biståndsorganisationen **Norad** har ett omfattande tradplanteringsprogram på gång i **Turkana**. Har, som i andra områden som gränsar till öknen, vet man att öknen kan hållas tillbaka om man planterar trad men man vet också att sådana planteringsprogram är besvärliga att genomföra. Dels är det dyrt och dels är det ohyggligt svårt. Traden kräver vård – men i synnerhet skydd mot de människor för vilka traden ofta är den enda energikällan.

Hon hade arbetat i **Turkana** ett par månader om året under flera år för att följa både samhällets utveckling och det norska projektets förlopp, men nu var hon djupt nedstämd – förtvivlad – och hon hade nästan förlorat tron på att det tjänade någonting till. Ty dels såg hon andra organisationer röja skog i sina försök att få ett direkt åkerbruk att fungera i kanten av öknen, och dels såg hon att den kontakt som den så kallade utvecklingen hade skapat mellan de sammanlagt ca 200000 invånarna i **Turkana** (som är stort som halva Danmark) och centrala Kenya, hade skapat nya behov och nya problem.

"Folk i **Turkana** är oändligt fattiga. De har i stort sett ingenting att sälja om de skulle behöva pengar att köpa för, men nu har de kommit på att de kan sälja träkol. Medan vi ger bistånd till trädplantering har de börjat falla och bränna trad – till på köpet med en **sämre** och mindre effektiv metod än den man använder på andra ställen i Kenya. Resultatet av denna **avverkning** är alltså mycket magert, medan de ekologiska konsekvenserna är katastrofala och det hela går synbarligen inte att stoppa."

Hon var inte bitter på **Turkana**-folket, bara ytterligt nedslagen över att uppleva hur mer eller mindre dåligt samordnade, och kanske missförstådda, försök att skapa utveckling i ett ekologiskt sårbart nomadfolk område höll på att leda till något som hon fruktade kunde bli den slutliga och totala förödelsen.

Fullständig nonchalans från regeringen, samtidigt som bättre vägförbindelser dock hade möjliggjort handelsförbindelser, hade tillsammans med biståndet satt igång en utveckling som dels fick mycket av biståndet att verka absurt (det norska tradplanteringsprogrammet), dels fick alla utvecklingens mest negativa och förödande konsekvenser att lysa i öknen.

Hon såg inte något lyckligt slut på denna berättelse som vid

den här tidpunkten såg ut att kunna sluta i tragedi för ett stolt och självständigt folk.

Den danske målaren Mogens Hoff, som hösten 1982 debuterade som författare med romanen *Fugle* mod bjergene (Gylden-dal), har under långa perioder vistats i Turkana och hans roman utspelar sig i detta ökenland med dess kraftiga kulturkollisioner, med ett delvis misslyckat, delvis (kanske) framgångsrikt bistånd och med en framtid som, med eller utan bistånd, tycks äventyrlig och osäker för alla parter.

I ett av romanens samtal mellan den danske u-landsexperten Kaspar och den välutbildade afrikanen Robert som han samarbetar med, förebrår Robert honom och de andra vita för att de aldrig frågar befolkningen vad det är för utveckling de önskar. Kasebar, som afrikanerna kallar honom, hänvisar till att Robert själv vet mer än de flesta. Han har fått utbildning – bl a i ökenjordbruk, han känner till svårigheterna och möjligheterna bättre än sina landsman. På Kaspars fråga om vad de då egentligen vill, svarar Robert (s 167):

"Kasebar, du har rätt: jag vet mer än de andra har. Men inte heller jag vet allt. Jag kan inte se vart det leder. Ingen av oss kan se det. Kan ni? I varje fall visar ni det oss inte. Nästan alla här känner till det nya bara genom att iakttä er när ni går omkring bland oss. Och det är inte bara ni! Regeringen sitter därnere och bestämmer och planerar. Åt oss. Men de är inte här och de frågar oss inte. Och de kan inte tåla oss. De kanske helst skulle vilja göra om oss så att vi blir som de. Men det har stället är annorlunda. Det är svårt. Först var engelsmannen här och bestämde över oss och föraktade oss. Nu sitter det en afrikansk regering därnere och bestämmer över oss och föraktar oss. Som om det vore en ärftlig sjukdom. Vi vill gärna ha utveckling som ni kallar det. Vi vill ha det så att våra barn och djur inte dör. Vi vill ha vatten och bete till djuren när det är torka. Men det är så mycket annat som följer med, som vi inte kan se och som vi inte vet om vi vill ha."

Robert ställer frågan om de vita kan se vart det leder. I Turkana? I Kenya? I Afrika? De ärliga kommer att svara nej. Fattiga, sårbara samhällen som redan är på tillbakagång – ställda inför väldiga, utifrån kommande problem och präglade av intern splittring, rivalitet och förtryck.

Efter kupp försöket i augusti 1982 skrev Michael Holman en

artikel i *Financial Times* där han försökte göra en sammanfattning av Kenyas ekonomiska problem. Det är en beskrivning av ett samhälle som under de första tio åren efter självständigheten hade en betydande tillväxt som möjliggjorde skapandet av olika former av sysselsättning.

Artikeln beskriver hur de före detta europeisk-ägda farmerna köptes och delades upp, hur afrikaniseringen av affärslivet sög upp många nyutbildade afrikaner och hur administrationen växte mycket snabbt.

Samtidigt kom viss industri igång – i första hand importersättande industri, dvs industri som försöker ersätta import med lokalt producerade varor.

Redan då kunde man emellertid ha förutsett att det inte skulle bli så lätt i fortsättningen. Jag skrev i början av 1970-talet en rad artiklar i *Information* om Kenyas utveckling, där jag på grundval av landets egen statistik visade att den del av Kenyas befolkning som ingick i den moderna lönesektorn, var på långsam tillbakagång trots den snabba tillväxten.

Antalet ungdomar som kom ut på arbetsmarknaden var alltså redan då större än ökningen av arbetstillfällen i den moderna sektorn som den snabba utvecklingen skapade. Problemet var att utbildningssystemet och stadstillvaxten i samverkan skapade det som att kallas storstadens magneteffekt.

Man skapade administration och industri, men man skapade inga utvecklingsmöjligheter i byarna och på landsbygden. Därför drog de få storstäderna som magneter de unga till sig. Afrikaniseringen av de stora europeiska farmarna kunde inte motverka denna tendens, ty Kenya fortsatte att vara ett land med ett fåtal stora jordägare och många småbrukare eller jordlösa.

Financial Times skrev vidare att om tillväxten skulle ha bevarats borde denna första lättvunna tillväxt ha följts av en utveckling som tog sikte på att öka produktiviteten i jordbruket. Man borde också ha skapat ett skolsystem som fick de unga att stanna på landet för att säkra en ökad produktion där, och man borde ha gjort industrin mer exportorienterad. Och denna utveckling borde man ha försökt genomföra trots att landet som alla andra oljeimporterande länder noterade starkt försämrade handelsvillkor.

Det skulle ha varit imponerande om man hade kunnat lösa denna uppgift. Men det kunde man inte. Därför har Kenya haft sjunkande per capita-inkomster under fyra år i rad enligt *Finan-*

cial Times – och en snabbt växande arbetslöshet.

Michael Holman skriver vidare att arbetsmarknaden nu får 250000 nya arbetssökande varje år. I utvecklingsplanen för 1979–83 var målet att inrätta 50000 nya lönearbeten per år, men under 1981 klarade man bara att skapa 18500 nya arbeten.

Nu hamnar man förmodligen också i Kenya i en **åtstramnings**situation som innebar ännu **färre** nya arbetstillfällen.

Det understryks i artikeln att även om korruption, inkompetent företagsledning, bristande reformpolitik och en svag regering i hög grad har medansvar för problemen, så har det utifrån tillkommit nästan oöverstigliga problem. Detta bekräftas av Världsbanken som i sin årsberättelse visar, att medan **bytesförhållandet** för länderna söder om Sahara i genomsnitt har försämrats med 13 % under tiden 1978–81, så uppgår **försämringen** till 16 % för Tanzania och till hela 19 % för Kenya (Etiopien är uppe i 27 %).

Trots att attityden i artikeln vittnar om stor förståelse för Kenyas problem och är positiv gentemot landets **västorienterade**, prokapitalistiska politik, nämner Michael Holman emellertid också en rad konkreta svagheter i styret. Han medger **alltså** att det finns bitterhet och ovilja mot regeringen eftersom den helt och **hållet** har underlåtit att genomföra en mer rättvis fördelning av jorden i ett land där det råder brist på bra jordar och där befolkningen ökar snabbt. Under 1965 råkade man med i genomsnitt 0,75 hektar odlingsbar jord per invånare. Omkring år 2000 kommer siffran att vara 0,2. Bättre **jordfördelning** är ett av de mål som kanske hade kunnat säkra högre jordbruksproduktion. Men jordbrukets tillväxttakt har fallit från 6 % om året fram till 1972, till ca 2 % om året nu. Eftersom befolkningen ökar med nära 4 % om året (det är världsrekord) betyder det att livsmedelsproduktionen per invånare snabbt sjunker. Samtidigt hotas landet av överbefolkning om man betraktar folkmängden i förhållande till arealen odlingsbar jord – och inte i förhållande till de tre fjärdedelar av landet som inte går att odla.

Prispolitiken gentemot jordbrukarna är ett annat viktigt område. Trots en annorlunda politisk struktur har Kenya har svårigheter som påminner starkt om Tanzanias. Prisutvecklingen har inte varit gynnsam för bönderna och de har därmed saknat incitament till ökad produktion. Enligt *Kenya Economic Survey* har priset på jordbruksprodukter för fjärde året i rad stigit **långsammare** än priserna på de varor man behöver i

arbetet, bland annat konstgödsel och olja, samt de konsumtionsvaror som också jordbrukarna **gärna** vill ha.

Kenya har sina lyckade satsningar, och rent generellt en bättre utveckling än till exempel Tanzania. En av succéerna heter te. Man har lyckats med att göra teproduktionen bland småbrukarna till en lönsam och bra affär. 35 % av Kenyas ökande teproduktion kommer nu från omkring 145 000 mindre teodlare, knutna till Kenya Tea Development Authority, och de har på sistone dragit fördel av de snabbt stigande världsmarknadspriserna.

Men det exemplet betraktas också som ett undantag i Kenya, där statliga inköpsorganisationer – för övrigt på samma sätt **som** i Tanzania – kritiserar för ineffektivitet, och där de också i en officiell regeringspromemoria tilldelas en stor del av ansvaret för landets ekonomiska svårigheter.

Och i Kenya ger erfarenheterna av den jordbrukskooperation som man med nordisk hjälp försöker införa upphov till starka tvivel. Det är en kooperativ rörelse initierad uppifrån. Den uppfattas ofta av bönderna som något främmande och, vad **värre** är, den har på många ställen lett till så ineffektiva inköps- och distributionssystem att bönderna har blivit lurade på sina pengar. En rad kooperativa föreningar har gått **omkull**.

(I Tanzania grämer man sig just nu över att avskaffandet av jordbrukskooperativ till förmån för statliga **inköpsorganisationer** bara har medfört ökad ineffektivitet och man är därför i full **färd** med att återuppliva den kooperativa politiken. Erfarenheterna från Kenya visar hur svår denna uppgift är och hur något som ser ut som en folklig rörelse **lätt** blir ett nytt stycke ineffektiv eller i värsta fall korrupt byråkrati.)

Också i Kenya är jordbruket en hörnsten, men industrin är här långt mer välutvecklad än i Tanzania. Industrins bidrag till landets ekonomi är också mer positivt. Ändå har Kenyas finansminister kritiserat den halvstatliga industrisektorn för att den ger ett mycket ringa utbyte i förhållande till de statliga investeringarna.

Samtidigt säger finansfolk i den tidigare nämnda artikeln i *Financial Times* att det inte har förekommit utländska investeringar av betydelse i Kenya under de senaste två–tre åren. Med andra ord kan man inom den närmaste framtiden bara vänta sig ett mycket ringa tillskott till tillväxten från den privata sektorn och industrisektorn i allmänhet.

När jordbruks- och livsmedelsproduktionen sjunker, antingen i absoluta tal eller i förhållande till invånarantalet, uppstår den onda cirkel som president Nyerere beskrev i sitt tal vid mottagandet av Third World Prize.

Länderna är tvungna att importera livsmedel men hela tiden får man allt mindre pengar att importera för, både för att priserna på jordbruksexporten sjunker och för att det finns mindre att exportera.

Kombinationen av en negativ utveckling av bytesförhållandet, något som länderna inte har något inflytande över, och mer eller mindre felslagen intern jordbrukspolitik skapar nästan oöverstigliga betalningsbalansproblem. I denna utveckling finns klara skillnader mellan Kenya och Tanzania. Produktionsutvecklingen har således varit något gynnsammare i Kenya, som å andra sidan också tidigt har satt sig i större skuld.

Mer anmärkningsvärda än de uppenbara skillnaderna är emellertid **de** stora likheterna vad gäller svårigheterna i det socialistiska Tanzania och det kapitalistiska Kenya – två grannländer som (i varje fall på ytan) har valt så olika politiska system.

Men innan vi går tillbaka till denna jämförelse och till biståndets eventuella inflytande på de skisserade likheterna ska vi se på livsmedelssituationen i Zambia, som upplever problem av lika allvarligt slag på detta område.

Zambia – ett utvecklingsmönster som drabbar de fattigaste

"Redan nu vet vi att de utsultna och felnärda barnen kommer till oss ett par månader tidigare i år än de gjorde i fjol", berättade två danska volontärer för mig då jag under våren 1982 reste runt i Eastern Province i Zambia.

De förestod en nutritionslinik i provinshuvudstaden Chipata. Här tar man emot mödrar och deras nyfödda barn för utspisning och undervisning. Man försöker förbättra mödrarnas och barnens hälsotillstånd, och samtidigt förbättra deras möjligheter så att de kan klara sig ifrån svält i framtiden. Ty också i en fattig by kan man göra något för att använda de magra resurserna till näringsriktigare kost åt barnen som alltför ofta dör innan de har nått 4–5 års ålder.

Men det lyckas långtifrån alltid. Greta Funder berättade för mig om en by där hon fann en kvinna, som tidigare hade varit på kliniken, sittande med sitt barn på bara marken.

"Var bor du och var är dina saker, ditt kokkärl och ditt husgeråd?" frågade Greta. Men kvinnan var så fattig att hon varken hade bostad eller kokkärl. Hon levde av rötter och om hennes situation inte ändras så kan aldrig så många besök på nutritionskliniken förbättra hennes tillvaro.

Greta berättade också om en kvinna som hade förlorat alla sina barn – inte på grund av sjukdom utan till följd av under- och felnäring. Då det sista barnet dog var det ett svårt och ömtåligt problem att få det begravt eftersom byns andra invånare fruktade att det vilade en förbannelse över familjen och att denna kunde smitta från det döda barnets grav.

Att Greta och hennes man Henrik så säkert visste att svälten skulle bli ännu svårare under 1982 än den var året innan hänger ihop med skörderesultatet, som i sin tur är helt beroende av regnen i detta traditionella, omekaniserade jordbruk. Regnmängden var liten 1982 och följaktligen känner man konsekvenserna – stor svält och mer elände.

Och den vissheten bekräftades av de andra på platsen – av danskar liksom av zambier. De senare genom att mer lakoniskt erkänna det oundvikliga. Så har det ju alltid varit. Under goda

skördeår klarar man sig natt och jämt. Under dåliga år svälter i varje fall de fattigaste.

Men måste det vara så?

Jag mindes mitt första besök i Zambia exakt tio år tidigare. Jag skulle skriva om Zambias ekonomi, men det var mycket svårt att få någon information om planeringen eftersom utvecklingsplanen var hopplöst försenad. Bakgrunden var kraftigt sjunkande kopparpriser.

Koppar var då (och ar väl fortfarande) Zambias "guld". Den gav landet nästan alla dess exportintäkter och direkt eller indirekt stod den för omkring två tredjedelar av statens inkomster.

Kopparn lade också grunden till Zambias stalling som en av de relativt välmående nya nationerna i detta område.

Det ar klart att nar kopparpriserna plötsligt föll så föll också den fasta grunden för all planering. Det var i stort sett omöjligt att ställa upp en flerårig utvecklingsplan, nar en sådan förutsatte en relativt saker uppskattning av de osakra kopparpriserna.

Prisfallet fick Zambias ekonomi att vackla på allvar, men tvingade i gengäld för första gången politikerna och administratörerna att inrikta sig på jordbruksproblemet.

Zambia är ett vidsträckt men glest befolkat land och under många år har utvecklingen på landsbygden negligerats. Utveckling och penningekonomi har uteslutande förbehållits Kopparbältet och gruvorna. Hit drog de initiativrika och starka. Zambia har i årtionden haft byar med mycket få man, men **ändå** har byarna dragit fördel av koppargruvorna eftersom gruvarbetarna skickar hem pengar till sina familjer.

Den ensidiga satsningen på kopparn innebar emellertid också att jordbruket förföll. Det gav ett mycket dåligt utgångsläge för utvecklingen av jordbruksproduktionen då plötsligt de sjunkande kopparpriserna underströk vilken sårbar situation man hade försatt sig i som livsmedelsimporterande land.

Denna situation komplicerades ytterligare genom Zambias instängda position mitt i centrala Afrika, utan egen kust, med mycket osakra försörjningsvagnar och fortfarande 1972 nästan helt omslutet av vita minoritetsregimer.

Man talade mycket om jordbruket 1972. Man planerade intensivutvecklingszoner (IDZ) utifrån tankegången att landet ar så stort och så glest befolkat att man inte skulle kunna skapa utveckling överallt samtidigt, utan borde koncentrera resurserna till särskilda områden. Man talade också om att förbättra

jordbruksundervisningen och överhuvud taget omdirigera resurserna till landsbygden.

Samtidigt såg jag hur de omedelbara ekonomiska problemen tvingade landet att skära ned driftsbudgeten i några av de få jordbruksutvecklingsprojekt man faktiskt hade i Zambia.

Litet fyrkantigt kan man uttrycka det så här: när man hade tillräckligt med pengar var man inte riktigt medveten om hur viktigt det är att prioritera en jordbruksproduktion som gör ett samhälle oberoende på livsmedelsområdet. Och när det stod klart för var och en att man måste prioritera jordbruket eftersom kopparexporten slog fel, hade man inte råd till den extra insats som var nödvändig för att kunna lagga om kursen.

Sedan dess har det gått upp och ned med kopparna. Under 1981 noterades ett markant, direkt fall i Zambias bruttonationalprodukt och det hängde bl a samman med en nedgång på 20% i kopparriserna. Under loppet av 1983 inträffade en viss förbättring, men tidskriften *South*, som löpande följer utvecklingen av varje råvaras varde och köpkraft, kunde **ändå** i början av 1984 berätta att medan man 1975 kunde köpa ca 115 fat olja för ett ton koppar, så kunde man i december 1983 köpa bara 49 fat olja för samma kopparmängd.

För ett skuldsatt land som Zambia är det också intressant att se hur långt exportintakterna räcker när skulder och rantor ska betalas. Under 1975 kunde man genom att **sälja** ett ton koppar tacka den årliga räntekostnaden för ett lån på ca 18 000 dollar. Under sommaren 1982 räckte ett ton bara till årsrantan för en skuld på ca 10 000 dollar, medan räntesänkningar och **prisökningar** innebar att man i december 1983 kunde betala rantan på ca 14 000 dollar.

Också Zambia har alltså upplevt hur väldiga problem har vält-rats in över landet utifrån. Men det är inte hela förklaringen till landets svårigheter. Som gäst kan man mycket väl förstå att det i denna situation är ohyggligt svårt att lösa problemet med ungdomsarbetslösheten, och att kriminaliteten och de andra olyckorna som följer med bristen på sysselsättning ökar med oroväckande hastighet.

Men man har svårt att riktigt fatta det penningöverflöd som inte desto mindre kännetecknar elitens levnadssätt, och det är svårt att smälta prisnivån.

Det är inte bara ett massmediapalats i Lusaka som är **utma-**

nande i ett land där man verkligen kan tala om en ekonomisk avgrund. Det är också överklassens vanor.

Jag har tidigare talat om huvudstadens spelkasinon som en symbol för det privata penningöverflödet. En rad andra symboler kunde anföras. Helt klart är i varje fall att landets bristsituation innebar att det finns stora pengar att tjäna för de befolkningsgrupper som officiellt eller inofficiellt har monopol på handeln.

Några månader innan jag kom till Zambia var jag på semester i Budapest och där lade jag märke till att lönerna var låga, men att också varorna var otroligt billiga, sett ur nordisk synpunkt.

I Zambia, där lönerna är mycket lägre än i Ungern, är prisnivån betydligt högre än t ex i Sverige – och inte bara på de dyra turisthotellen eller på de lyxvaror som de europeiska gästerna kräver.

Låt vara att en "beefburger" kostar 70 kronor enligt officiell växelkurs och en varm korv (som dock är mer imponerande än de svenska) 30 kronor. Allvarligare är det att apelsinerna på den lokala marknaden kostar nära två kronor – styck.

Om 90% av varorna i Ungern är ungerska så är situationen i Zambia den omvända, i varje fall om man bortser från de basprodukter som kommer från jordbruket. 90% av varorna importeras med flyg eller transporteras över stora landområden på dåligt fungerande järnväg och från ineffektiva hamnar som är flaskhalsar för både import och export.

Detta har resulterat i skyhöga priser på alla produkter – också de lokala. Också vinsterna når oanade höjder. De många problemen sammantagna låter man sedan rättfärdiga de orimliga priserna.

På det danska kontoret för volontärer (Danish Volunteer Service) fick jag ett enda, mycket talande exempel:

Då man upptäckte att det bästa transportmedlet för en dansk läkare, som var stationerad vid Kariba-sjön i södra Zambia, vore en båt med utombordsmotor försökte man spåra upp en sådan på platsen. Ett biståndsprogram som det danska volontärprogrammet kan köpa nödvändig utrustning utan tull- och importavgifter, men trots detta visade det sig att man kunde köpa en utombordsmotor i Danmark och skicka den till Zambia med flygfrakt för hälften av vad det skulle kosta att köpa den i Zambia.

Det ar faktiskt svårt att riktigt begripa. Då ar det lättare att fatta att en rulle toalettpapper kostar 4–5 kronor, även om den ar mindre an rullarna hos oss. Ty toalettpapper ar inte en vara som afrikaner köper. Man kan också förstå att potatis nar den ar som dyrast kostar **25** kronor kilot, för även om den odlas lokalt så ar det mat framförallt för landets gäster. **Själv** håller man sig till nshima, en gröt som består av kokt majs mjöl, kompletterad med allt från kalebassblad eller andra grönsaker till (om man har råd) kött, och i vissa delar av landet fisk.

Även om man har pengar kan det vara svårt att få tag på det man behöver. En dag sprang jag in i en lång kö utanför en affär i centrala Lusaka. På den ena sidan av ingången stod och satt kvinnor – de flesta hade barn med sig, och kön sträckte sig mer an hundra meter från ingången. På den andra sidan en något kortare kö av man.

Jag frågade och fick veta att de väntade på att få köpa socker. En jättelik lastbil hade just anlänt, fullastad med 2-kilospaket med socker. Och alla var inställda på att **vänta** de timmar det kunde ta. Många arbetsdagar går åt till att vänta i detta land.

Man kan fråga sig hur folk överlever på en minimilön av **60–70** kwacha eller ca **4–500** svenska kronor.

"Ärligt talat så förstår jag det inte heller", svarar en europé som ar bosatt i landet och har följt utvecklingen under flera år – och som också har sett hur det har blivit allt **sämre**.

Då jag senare talade med den lärare som i första kapitlet berättade om svårigheterna med att få tag i batterier och andra förnödenheter på den zambiska landsbygden, frågade jag också honom.

Han berättade att det ar mycket vanligt vid den *secondary* school dar han arbetar att lärarna nar de fått sin lön ar berusade ett par tre dagar i sträck. **Så** rasar pengarna **iväg**, men lärarna dyker upp igen och oavsett hur mycket de har druckit, har de alltid sett till att köpa majs till nshirna så det räcker fram till **nästa** lön.

Öldrickandet ar ett stort problem i Zambia. Det ar något man från officiellt håll lägger ned mycken möda på att bekämpa – i varje fall med ord. Presidenten **själv** går i spetsen med moraliska kampanjer mot fylleriet. De verkar dock inte ha stor effekt.

Öl ar inte billigt. Hur kan då folk dricka så mycket?

Dels ar det nog trots allt en slags elit (som lärare t ex) som dricker det öl vi tanker på. Dels brygger man också annat och

billigare öl i Zambia – både lokalt och i statlig regi.

Men därutöver kan det ju kanske förklaras med att prisnivån är sådan att lönen (för den som har en lön) **ändå** inte räcker till mycket annat än den nödvändiga majsens. Lönen ger inte något utrymme för en förbättrad tillvaro. I varje fall upplever den enskilde inte den möjligheten. **Därför** dricker man upp över-skottet. Två dagars fylla varje månad i en för övrigt utsiktslös tillvaro – ett mönster som man också känner igen från nordiska förhållanden.

Det råder inga tvivel om att både prisnivån och bristsituationen hänger ihop med en utbredd korruption och en liten elits ohämmade försök att öka sin förmögenhet. Det finns många naturliga förklaringar till fenomenet korruption i det afrikanska samhället. Bland annat hänger det ihop med att folk känner lojaliteten gentemot familjen, gruppen, stammen långt starkare än gentemot en abstrakt stat, och åt det kan det enkla moraliska fördömandet inte göra särskilt mycket.

Det djupt problematiska i Zambias situation är emellertid att en elits grova utnyttjande av situationen i sig gör det svårt, för att inte **säja** nästan omöjligt, att genomföra de ändringar som skulle kunna leda ut ur **återvändsgränd**en.

I Zambia talar man om moral, och humanism är den etikett man har gett landets officiella politik. Den praktiska politiken är emellertid allt annat än human gentemot majoriteten av befolkningen. **Därför** ökar också det folkliga missnöjet kraftigt även om det **ännu** inte finns något klart alternativ till den nuvarande regimen.

Också här kan man ana en situation där några av dem som har det sämst ställt (kanske i synnerhet stadsproletariatet) skulle föredra kaos istället för sakernas nuvarande **orättfärdiga** tillstånd.

1981 skrev Robert Chambers och Hans Singer från Institutet för utvecklingsstudier vid universitetet i Sussex, England, en uppsats som ingick i bakgrundsmaterialet till **Världsbankens** årliga utvecklingsrapport. Uppsatsen heter "Fattigdom, **felnär**ing och den osäkra tillgången på föda i Zambia".

Det är en vetenskaplig analys av några av orsakerna till att Zambia trots mycket ouppodlat, ganska bördigt land **ändå** upplever ökande fattigdom och felnäring – och en väldig **stads**arbetslöshet trots brist på arbetskraft på landsbygden.

Uppsatsens sammanfattning rymmer också en klar **uppmaning** till dem som ger bistånd till Zambia. Författarna **säger** att biståndet bör riktas mer direkt till dem "som ar fattigare, svagare och mindre synliga" i det zambiska samhället. Med andra ord finns det folk som har varit tillräckligt framträdande och mäktiga för att biståndet skulle stanna hos dem utan att nå vidare till dem som verkligen behövde det.

Författarna skiljer mellan vad man kan kalla livsmedelstrygghet i staderna där det avgörande är låga priser och tillgång på varor, och livsmedelstrygghet för den majoritet fattiga som bor på landet. För landsbygdsbefolkningen betyder livsmedelstrygghet möjlighet till större avkastning, d v s möjlighet att **äta bättre**, men också sälja mer till bättre priser så att det blir något över till vidareutveckling av jordbruket.

Oberoende forskare som dessa kan kombinera vetenskaplig analys med ett språk som är direkt och utan omsvep. Därför står det också noggrant angivet på omslaget att även om **Världsbanken** har beställt uppsatsen så ansvarar man inte för åsikterna som kommer till uttryck.

Och ett av de mest framträdande påståendena, som Chambers och Singer dokumenterar mycket exakt, är att utvecklingen i Zambia inte ens har varit neutral gentemot de fattigaste, utan att utvecklingsmönstret istället direkt har gynnat stad mer än land – och på landet de mer välsituerade snarare än de fattigaste. Man talar öppet om en vridning till nackdel för de fattiga producenterna på landsbygden.

1979 måste en zambisk bonde sälja tre gånger så mycket som 1965 för att köpa samma **mängd** "stadsproducerade" varor. En av huvudorsakerna är att majsen köps till fasta priser och säljs vidare till fasta priser som subventioneras av regeringen.

Betraktar man prisutvecklingen så har prisindex för den direkta jordbruksproduktionen bara stigit med ca 20% sedan 1965 medan det allmänna prisindex har stigit med mer än 200%. Det drabbar naturligtvis bönderna hårt.

Zambias allmänna ekonomiska problem och den väldiga arbetslösheten i de få storstadsområdena innebär att staderna växer långsammare än förr och det medför att befolkningen på landet ökar snabbare nu. Men under rådande förhållanden leder detta inte automatiskt till ökad produktion.

Och nya problem har tillkommit. Uppsatsen framhäver att den brist på manlig arbetskraft som under många år har präglat en stor del av jordbruket har lett till andra odlingsmetoder. Där

man tidigare praktiserade växelbruk och lät jorden vila periodvis, odlar man nu i ökande omfattning samma grödor på samma jord år efter år. Efter en tid blir konsekvenserna uppenbara – mindre variation vad gäller födan och utsugning av jorden vars avkastningsförmåga sjunker. Det är samma problem som har skapats genom sammanflyttningen i byar i Tanzania.

I de fattigaste områdena med störst brist på arbetskraft har det under denna process uppstått en stor, förtryckt, spridd och i praktiken nästan osynlig befolkningsgrupp bestående av små, svaga och utfattiga familjer, skriver Singer och Chambers. De anser att de pengar som de manliga familjemedlemmarna i staderna skickar till dessa områden och dessa familjer inte längre spelar någon större ekonomisk roll.

Omkring 3 miljoner människor, eller mer än hälften av Zambias befolkning, lever i stort sett på självhushållningsjordbruket. De för en tillvaro på, eller under, existensminimum.

Under de senaste åren har man till yttermera visso försummat de traditionella grödorna som kassava, durra och hirs. Kassava och hirs är **ännu** inte upptagna i Zambias produktionsstatistik trots att båda grödorna odlas mycket – i synnerhet i de fattigare områdena. Dessa fattigmansprodukter kostar försvinnande litet och det betyder att de fattiga befolkningsgrupper som odlar dem nästan inte har någon möjlighet alls att förbättra sin situation genom försäljning. För dessa sämst ställda har det därför blivit **ännu** svårare än tidigare att komma över förnödenheter som tvål, salt, socker, filter, nålar och fotogen. Varorna är inte bara dyra utan också svåra att få tag i eftersom det mesta går till städerna och eftersom man under de senaste tio åren, när tillbakagången på allvar satte in, har låtit de flesta affärer utanför distriktshuvudstäderna slå igen.

Inkomstfördelningen mellan land och stad har blivit alltmer sned samtidigt som ojämlikheten har ökat kraftigt i staderna. Det finns inga särskilt exakta eller aktuella redovisningar och de **två** engelska forskarna kan bara hänvisa till en undersökning av inkomstfördelningen i stadsområden i Zambia från **1976**. Den visar att de 5% som hade de högsta inkomsterna tjänade ca en **fjärdedel** av de samlade inkomsterna medan de 40% sämst ställda tillsammans tjänade bara **12–13%** av den totala inkomsten.

Det gäller här, liksom i Tanzania och Kenya, att en av de metoder man kan använda för att öka jordbruksproduktionen

naturligtvis ar att ge jordbrukarna bättre betalt för sina varor. Man har vidtagit åtgärder i den riktningen men samtidigt har problemen blivit så allvarliga att det inte räcker. I varje fall inte om man vill nå snabba lösningar.

Chambers och Singer nämner två stora problemområden som kommer att försvåra varje försök att snabbt få upp produktionen. Det ena ar – precis som i Tanzania och Kenya – en ineffektiv statlig inköpsorganisation, Namboard (numera ersatt av kooperativa föreningar) – kand för att vara långsam nar det galler att samla in skörden och **ännu långsammare** nar det galler betalningen till bönderna. Det finns många exempel på att bönderna inte har fått betalt för majsens de har levererat förrän efter det att de redan skulle ha satt igång med **nästa** gröda. På så vis blir bönderna nästan bortjagade från den viktiga majsodlingen.

Det andra huvudproblemet är alla de direkta svårigheter som Zambias djupa ekonomiska kris har skapat. Jordbruket behöver också importerade varor (konstgödsel bl a) och man behöver ett fungerande transportsystem. Men Zambia har inte råd att importera och transportsystemet är på väg att klappa ihop av de klassiska orsakerna – brist på transportfordon, reservdelar och bensin. I takt med att bristen på varor ökar, upphör den officiella prissättningen att fungera. Svarta och grå marknader för alla slags nödvändighetsartiklar uppstår.

1980 tillät jordbruksministeriets budget inköp av bara en femtedel av den **mängd** bensin som man kunde köpa 1973. Å andra sidan var en stor del av ministeriets bilar inte i sådant skick att de kunde användas.

Kontakten mellan den anspråkslösa rådgivningsverksamheten och bönderna minskades och antalet kurser vid de jordbruksskolor som bl a **Världsbanken** har varit med om att bygga upp sjönk kraftigt.

Sammantaget har detta skapat en situation dar osäkerhet, våldsam inflation och en lång rad praktiska svårigheter tillsammans leder till att många håller sig borta från allt som kan innebära ytterligare svårigheter eller risker.

Så beskrivs situationen av de två forskarna och så upplevde jag resultatet av krisen på ort och ställe.

Under besök på landsbygden tillsammans med bl a danska volontärer mötte jag en intresserad (Övervägande kvinnlig) befolkning som var i hög grad positiv inför möjligheterna till förändring, men på samma gång awaktande och passiv – en

attityd som visade att man tidigare hade startat aktiviteter, men så hade biståndet återigen uteblivit och människorna kände sig svikna.

Med Sverige som huvudadministratör och med danska volontärer som medhjälpare har man t ex givit stöd för att starta kvinnoföreningar i Zambia, med målet att få kvinnorna att organisera sig och finna nya möjligheter att odla både för eget bruk och till avsalu. Men på detta, liksom på många andra områden, har man upplevt hur arbetet i stort sett har avstannat så fort biståndet utifrån har upphört, även om det bara har gällt relativt korta perioder.

En volontär uttryckte det på följande sätt: "Min bil är säkert viktigare än jag själv. Lokala zambiska rådgivare är anställda, men var och en har ju ett jattedistrikt och det är omöjligt att ta sig runt utan bil. Bilen är emellertid knuten till volontären – och detsamma gäller reparationerna, underhållet och bensinen. En volontär är därför en förutsättning för effektiv transport och följaktligen också en förutsättning för att arbetet inte avstannar."

Men det är otroligt mycket som upphör att fungera. Också därför att det mesta biståndsarbetet fortfarande bygger på principen att något ska hjälpas igång under två eller fyra år för att sedan klara sig bara med lokala resurser, något som under rådande förhållanden är en illusion i Zambia. Liksom i Tanzania. Och ofta också i Kenya.

Det är inte bara bensin som fattas när det gäller kraft- och energiförsörjningen. **Overallt** i Zambia finns det **jordbruksskolor**, och de fungerar och gör nytta, även om de utnyttjas långt mindre effektivt än man hade **tänkt** sig. I dessa skolor finns det elektrisk utrustning som man aldrig har använt (en del av den är inte ens upppackad) – kanske för att man inte har råd att betala elektriciteten, men också för att möjligheterna att använda en elektrisk utrustning **är** ytterst blygsamma ute i byar som saknar elektricitet. Det är bara ett av många exempel på hur resurser förslösas i länder som behöver allting så val.

Biståndet måste i långt högre grad riktas mot dem som är fattigare, svagare och mindre synliga, skriver Chambers och Singer.

De nämner behovet av bättre hälsovård på landsbygden, bättre jordbruksrådgivning, ett effektivt system för insamling av jordbruksprodukter samt distribution av konstgödsel och

annat som är nödvändigt för odlingen. Men de skriver också att de små självhushållsjordbruken i stort sett har lämnats utanför de jordbruksutvecklingsprogram som man har utformat i Zambia. Dessa program är avsedda för mer välmående hushåll som har möjlighet att t ex odla jorden med hjälp av oxar, och de är följaktligen till nytta bara för dessa befolkningsgrupper.

Ju fattigare, desto mindre bistånd i det dagliga livet och till utveckling. Det är den rådande modellen.

Ju fattigare och längre bort från landets centrum kunde man tillfoga.

Det är emellertid inte så att det inte har hänt något alls. I Zambia har man till exempel antagit ett program för **primärhälsovård** som siktar till att nå långt ut med mycket enkla medel.

Man har redan nått resultat och man går nu vidare. Men också detta program stöter på svårigheter, bland annat på grund av att myndigheterna inte håller sina löften, vare sig det nu beror på byråkratin eller den dåliga ekonomin.

I Eastern Province såg jag hur människorna i en by hade brant tegel och lagt ned stor möda på att bygga ut en **hälsovårdscentral**. Men den korrugerade plåten till taket och de andra sakerna som myndigheterna hade lovat att leverera hade aldrig kommit och nu ökade missmodet, liksom misstron mot myndigheterna, allt medan gräset växte högt över stenarna.

Det var ett exempel som jag såg med egna ögon. Jag hörde talas om många fler.

Det är i ett samhälle med brister av denna omfattning som man bygger ett massmediakomplex för 44 miljoner dollar! Man uppskattar att 100 000 familjer i staderna och 600 000 familjer på landet lever under det som kallas **basic minimum needs level** – alltså under existensminimum.

Allt som allt utgör dessa 700 000 familjer omkring tre och en halv miljoner människor. De är den försummade, **underprivilegierade** verkligheten i detta land där de på huvudstadens lyxhotell Pamodzi (som betyder sammanhållning) är så struntförnäma att inte ens hotellets egna gäster accepteras i matsalen utan slips. Här på hotellet talar man bara om Zambias underprivilegierade som de som är orsak till att man måste förvara sina värdesaker i hotellets kassaskåp, och för övrigt hålla hårt i väskor och annat lösöre när man rör sig i Lusaka.

Ty kriminaliteten ökar och kommer naturligtvis att fortsätta att öka om den nuvarande bristen på utveckling får fortsätta i detta "humanistiska" land.

En jämförelse: oljeinkomster och u-landsbistånd – samma risk för ensidigt beroende

Jag tror att alla som på allvar sysslar med u-länder och bistånd av och till drabbas av svåra tvivel.

Hvem hjælper hvem? heter en bok som kom för några år sedan. Den handlade om u-landsbistånd. Den analyserade brister i biståndet, den kritiserade bistånd till länder med mycket sned inkomstfördelning (som t ex Kenya) och den visade hur den industrialiserade världen hela tiden får hjälp av u-landerna i och med att stora västliga och multinationella företag dominerar handel och industri, samtidigt som priserna på u-landernas råvaror i allmänhet har fallit i förhållande till priserna på de varor vi exporterar från industriländerna till u-landerna.

Det är hela detta problemkomplex som utgör bakgrunden till u-landernas krav på en ny ekonomisk världsordning.

Den debatten har aldrig varit enkel. U-ländernas intressen är mycket olika beroende på vad de har att sälja och vilka råvaror de själva behöver importera. Men utan tvivel är det så att situationen i många u-länder under åtskilliga år har varit den att oavsett hur mycket de har lyckats höja produktionen – och därmed exportmöjligheterna – har priserna på de varor de själva måste importera stigit så snabbt, att landet i bästa fall kunnat importera samma kvantitet mot en betydligt större exportmängd.

Det har funnits undantag, men tendensen har i stort sett varit negativ för de fattigaste u-landerna som på samma gång har drabbats av stigande oljepriser, stigande priser på industrivaror och sjunkande eller stagnerande priser på sina egna varor på grund av krisen och den minskade konsumtionen i den industrialiserade världen.

Analysen är komplicerad men slutsatsen klar. Den rådande ordningen är inte till u-landernas fördel.

Aven om man utifrån denna slutsats kan känna, att en politisk kamp är viktigare än just detta att ge bistånd, så har det alltid varit min övertygelse att val administrerat och välplanerat bistånd har bidragit till att öka u-landernas möjligheter till utveckling, trots orimliga internationella villkor. U-länderna

har i varje fall rätt att **kräva** att vi reagerar positivt på deras önskemål om ekonomiskt bistånd.

Eller med andra ord: det förtryck och den exploatering som de internationella politiska och ekonomiska förhållandena ar uttryck för, blir inte mindre om vi upphör att ge bistånd. Tvärtom. I varje fall om man – som Norden hittills någorlunda gjort – håller fast vid att biståndet inte ges till de reaktionäraste regimerna eller används i uppenbart egoistiska, politiska syften.

Jag ar val medveten om att det finns en rad förbehåll. Jag har själv en gång gjort en analys som visade hur en **överväldigande** stor del av stormakternas bistånd går till strategiska ändamål. Ofta till direkt eller indirekt krigförande u-länder på ett sätt som klart avslöjar att det dessvärre ar omöjligt att skilja mellan **militärt** bistånd och utvecklingsbistånd nar storpolitiken kommer in i sammanhanget.

Jag har påpekat hur, också i våra nordiska sammanhang, näringslivsintressen påverkar biståndet på ett sätt som ofta ar skadligt och kostsamt för utvecklingsländerna. Otaliga ar de mycket specialiserade maskiner och annan utrustning som man har prackat på u-landerna och som nar de gick sönder aldrig kunde repareras – för att bara ta ett exempel.

Men trots alla förbehåll har det som sagt varit möjligt att behålla en seriös, positiv och samtidigt kritisk inställning till biståndet. Och en positiv inställning måste – eftersom behoven ar oändliga och orättvisorna i världen snabbt ökar – naturligtvis leda till en kraftfull plädering för ökat bistånd vid sidan av en argumentation för en rad förändringar i de industrialiserade ländernas politiska attityd – förändringar som skulle kunna förbättra tillvaron för u-landerna.

Slutligen måste man ta i beaktande synliga och uppenbara resultat som visar nödvändigheten av bistånd. En gång under en diskussion om förhållandena i Tanzania minns jag att vi tog fram utvecklingsplanen och bladdrade igenom den. Den riktiga slutsatsen var just den att trots att Tanzania går in för Själv tillit kunde man peka på det ena projektet efter det andra som skulle ha varit ogenomförbart utan bistånd. Och emellanåt har det varit bra och förnuftiga program.

Men håller detta synsätt idag? Den 31 augusti 1982 skrev Knud Erik **Svensden** en artikel i Information med rubriken "Ja,

Tanzania **bör hjälpes** – med omtanke". Det var en redogörelse för Tanzanias oändligt stora problem och, som framgår av rubriken, en argumentation för bistånd för att lösa dessa problem. Men inte bistånd till varje pris i medvetande om att – som det hela har utvecklats – en del av det bistånd som har givits kanske har varit mer tvivelaktigt än vi hittills trott.

Ett avsnitt ur artikeln lyder:

"Det vore förståeligt om enstaka givarländer börjar få trötthetssymptom vad gäller biståndet till Tanzania. Tank på allt det bistånd landet har fått – och vad har det blivit av det?

Det har blivit mycket, i synnerhet på undervisnings-, hälsovårds- och vattenområdena. Men produktionen har slagit fel, så fel att det nu saknas balans mellan den ekonomiska basen och de sociala utgifterna i vidare mening, mellan de direkt produktiva sektorerna och administrationen – och efter kriget 1978, de militära utgifterna.

I Tanzanias ledning har man nu börjat komma till insikt på dessa punkter och man har börjat en svår **omläggningsprocess**. Givarländerna kan naturligtvis tycka att man borde ha insett detta tidigare, åtminstone redan 1979. Bortsett från att den politiska trögheten i Tanzania, kombinerad med tron på ett världsekonomiskt uppsving, val inte har skilt sig från motsvarande fenomen i andra mera utvecklade länder, kan man **fråga** sig om givarländerna inte i praktiken för länge har spelat med i en alltför optimistisk utvecklingsmelodi. Mycket av denna överdrivna optimism bygger på **60-talets** framgångar som var stora också i Tanzania, och på den utbredda tillväxttron i början på 70-talet.

Det är riktigt – formellt – att **bistånd** ges på mottagarlandets ansvar. Men i realiteten galler, i synnerhet för u-länder med kort ekonomisk, politisk och administrativ historia, att givarländerna delar ansvaret för biståndets resultat."

Då Mellempfolkeligt **Samvirke** i Köpenhamn i slutet av 60-talet utgav boken **Tanzania vil selv** skrev Knud Erik Svendsen, som kom till Tanzania som ekonom första gången 1964, att landet behövde utländska lån och investeringar men att det inte ville bli beroende av dem, och att det bl a var nödvändigt för landet att finna också inhemska finansieringsmöjligheter.

Idag är Tanzania mer beroende av bistånd än någonsin, och biståndet har som sagt den funktionen i många avseenden att

det hindrar ett direkt sammanbrott även om stora delar av samhället är på väg att fullständigt avstanna.

Samtidigt har biståndet (som nämnts tidigare) bidragit till att skapa de institutioner, den byråkrati och de därmed förbundna utgifter som landets ekonomi idag inte orkar bara eftersom industrin inte kan åstadkomma det nödvändiga **produktions**-överskottet. Eller mer direkt: när produktionen stagnerar på samma gång som man bygger upp allt fler utgiftskravande institutioner, blir dessa i sig en Övermäktig börda för samhället. Och det oavsett hur förnuftiga de må vara för övrigt.

Då samhället inte har några pengar måste biståndsgivaren antingen bereda sig på att fortsätta att betala, eller rakna med att se de påkostade institutionerna falla sönder igen.

I många år har man diskuterat projektstandard och mycket ofta har västlänarna kommit med önskemål om att ge det basta, utan att reflektera **närmare** över vilka driftsutgifter detta basta var förbundet med. Man behöver inte påminna om **mass**-mediaprojektet i Zambia. Det kan mycket väl vara projekt som är förnuftiga i sig, som bara kostar lite mer än nödvändigt i drift och underhåll och kanske **ändå** mycket mer än landet kan betala.

Nu talar man om att i högre grad tvinga mottagarländerna att tanka i drifts- och underhållskostnader – och därmed också **själva** bidra till att hålla nivån nere. Man erkänner att den västliga (och nordiska) biståndsfilosofin att dra igång projekt och låta landet överta dem efter 3–5 år är orealistisk och skadlig eftersom den ger upphov till för många misslyckanden.

Men det är inte säkert att man har kommit tillräckligt långt i denna insiktsprocess även om den officiella attityden numera är att undvika att sätta igång nya projekt och i stället hålla redan existerande i gång, bl a genom drifts- och underhållsbidrag.

Under denna process kommer det säkert att bli nödvändigt att lägga ned också förnuftiga institutioner på grund av att de under alla omständigheter är för stora bördor för landets ekonomi under nuvarande och kommande förhållanden.

När det gäller Afrika har tonen för varje år blivit mer pessimistisk i de årliga utvecklingsrapporterna från **Världsbanken**.

I **World Development Report** 1982 uppskattade man att ökningen av bruttonationalinkomsten i låginkomstländerna i Afrika söder om Sahara under perioden 1980–1990 skulle komma att ligga någonstans mellan 1,9 % och 3 % per år. Om man

jämför dessa tillväxtsiffror med den förväntade ökningen i folkmängden, betyder det i bästa fall en ökning av inkomsten med 0,1 % per invånare och år, alltså i realiteten oförändrade villkor. Mot detta ställde man den mest pessimistiska prognosen som förutsåg en årlig minskning av inkomsten på omkring 1 % per år, alltså en kraftig nedgång i den redan mycket låga levnadsstandarden under loppet av tioårsperioden.

Beräkningarna som talade om 1,9 till 3 % ökning var pessimistiska i den meningen att motsvarande siffror under 1960-talet var 4 % om året, och till och med under det svåra 70-talet nådde man 2,4 %.

Rapporten från 1982 underströk också att många av länderna söder om Sahara var i en situation "ännu mer desperat än för bara ett år sedan".

Sedan dess har till och med dessa dystra siffror emellertid kommit att tyckas alltför optimistiska.

I en rapport från FNs generalsekreterare till det ekonomiska och sociala rådet (ECOSOC) i slutet av april 1984 sade man att medan man för bara några få år sedan talade om att återskapa möjligheterna för utveckling i Afrika så är paradoxen nu att "det huvudproblem många afrikanska länder konfronteras med inte handlar om utveckling utan om överlevnad". Det sades vidare att "det finns risk för en nedåtgående spiral av ekonomisk tillbakagång, fattigdom och svält".

Efter klimatkatastrofer och ett förkrossande dåligt skördeår har FNs jordbruksorganisation FAO 1984 tagit ut 24 länder i Afrika som på olika sätt är katastrofalt hårt drabbade. Och i *World Development Report* 1984 som utkom i juli tecknades en Afrika-bild, långt dystrare än i rapporten från 1982.

Perspektiven tränger sig på och omfattar nu tiden och utvecklingen från 1985 till 1995, eftersom man redan nu anser sig ganska säkert kunna bedöma tiden 1980–85. Under dessa fem år har **låginkomstländerna** i Afrika enligt Världsbanken bara haft en årlig tillväxt på omkring 1,7 % i **bruttonationalinkomsten**. Tillväxten har således varit **lägre** än 1982-rapportens mest pessimistiska antagande på 1,9 %.

Man uppskattar att folkökningen i Afrika under de senaste åren snarast har varit stigande eftersom dödligheten har sjunkit, medan födelsetalet i Afrika och Mellanöstern (i motsats till de andra u-landskontinenterna) har varit i stort sett oförändrat. Slutsatsen är en gissning på en folkökning på **3%** om året.

Mot bakgrund av dessa siffror anser *World Development Report* nu att ökningen i bruttonationalprodukt per invånare under perioden 1960 till den första oljekrisen 1973 var ca 1 % om året. Under perioden 1973 till 1979 (den andra olje- och råvarukrisen) löd motsvarande uppskattning på 1 % minskning per invånare och år och från 1980 till 1985 var minskningen så stor som 1,6 % per invånare och år. Det betyder att per **capita**-inkomsten nu på många ställen är **lägre** än den var omkring 1960.

Åter ger man två alternativ. Ett lågtillväxtalternativ där man räknar med en genomsnittlig tillväxt på 2,8 % per år, motsvarande en årlig minskning i inkomsten per invånare på ½ % och ett högtillväxtalternativ som ligger på 3,2 % och som räknar med i stort sett oförändrad inkomst per invånare, eller en liten minskning på 0,1 % per invånare.

Man understryker att detta inte egentligen är några direkta förutsägelser utan scenarier som bygger på vissa bestämda förutsättningar. Högtillväxtmodellen förutsätter följaktligen en stark tillväxt, sjunkande arbetslöshet, sjunkande budgetunderskott och sjunkande inflation i den industrialiserade världen som på så vis kan vara med och dra igång u-länderna. **Lågtillväxt** bilden bygger på antagandet att industriländerna i stort sett fortsätter som under de senaste tio åren.

Och det kan gå **ännu värre**. Ökad protektionism t ex, kan göra det ännu svårare för de afrikanska låginkomstländerna att avsätta sina exportvaror med resultatet att tillbakagången blir ännu större.

Medan det inte råder några tvivel om behovet av bistånd, och inte heller bör göra det vad beträffar skyldigheten att ge bistånd, kan det i hög grad finnas anledning att diskutera vilken form detta bistånd ska ha i den nya situationen.

Under 60-talet trodde man på utveckling, gav bistånd till utveckling och fick utveckling.

Under 70-talet trodde man på utveckling, gav bistånd till utveckling men fick en tillbakagång, som förvandlade ett antal institutioner som hade kommit till med **hjälp** av bistånd, till en börda.

Under 80-talet vet vi att vi inte kan räkna med utveckling i detta ords vanliga betydelse. Uppgiften blir att undvika en mänskligt och socialt förödande tillbakagång.

Och denna uppgift ska lösas under en period då man kan

vänta sig att biståndet kommer att sjunka eller i bästa fall förbli oförändrat – mätt i förhållande till i-ländernas bruttonationalprodukt. En rad FN-organisationer (först och främst FNs utvecklingsprogram UNDP) har redan drabbats av kraftiga nedskärningar, och det finns inga utsikter att de enskilda i-ländernas bidrag kommer att nå upp till de 0,7 % av bruttonationalprodukten man gemensamt har kommit överens om. De västliga landernas bistånd utgör för närvarande i genomsnitt ca hälften och bara de tre skandinaviska länderna samt Holland har nått målet på 0,7 %.

Världsbanken anser att det samlade officiella utvecklingsbiståndet 1985 kommer att utgöra drygt 42 miljarder dollar eller 0,37 % av de västliga landernas bruttonationalprodukt, men som krisen ser ut för ögonblicket är detta mål förmodligen alltför optimistiskt. I prognosen ingår också de fyra nordiska landernas bidrag på

Sverige	1,7 miljarder dollar	0,95 %
Norge	950 miljoner dollar	1 %
Danmark	800 miljoner dollar	0,75 %
Finland	300 miljoner dollar	0,5 %

allt som allt 9–10 % av det totala biståndet, så de nordiska bidragen är långt ifrån obetydliga. Om bl a USA fortsätter sin nuvarande politik där bidragen skars ned våldsamt och koncentreras till politiska vänner så blir Nordens betydelse ännu större.

Jag återvänder till diskussionen om vilken typ av bistånd man bör gå in för i en tid som i dubbel bemärkelse kan komma att präglas av tillbakagång – nämligen tillbakagång för u-landerna och minskning av biståndet från i-länderna parallellt med att nyprotektionismen säkert kommer att ytterligare öka u-ländernas problem att få sina produkter sålda.

Men först vill jag göra en jämförelse mellan två mycket olika typer av utvecklingsländer: å ena sidan de fattigaste och minst utvecklade u-landerna – de som i den internationella statistiken står i kolumnen LDC (least developed countries) – och å andra sidan de oljeexporterande u-landerna. Den senare gruppen är mycket heterogen, varför min jämförelse inte passar in på alla länder i den gruppen, utan framförallt gäller de folkrika, relativt fattiga och relativt utvecklade länderna, som till exempel den afrikanska stormakten Nigeria och det lilla afrikanska

oljelandet Gabon. I någon mån passar den också in på mer utvecklade folkrika oljeländer som Mexico och Venezuela, medan den knappast kan användas om de u-länder där oljerikedomarna är våldsamt stora i förhållande till befolkningmängden, som till exempel Saudi-Arabien eller emiraten.

"Djävulens exkrementer" var titeln på ett radioprogram av Halldor Sigurdsson som Danmarks Radio sände sommaren 1982. Det tog upp oljeaventyret och oljeproblemen i Mexico och Venezuela, och titeln syftar dels på den ursprungliga benämningen på olja innan man ännu var medveten om dess värde, dels på den aktuella diskussionen om huruvida oljan är till välsignelse eller förbannelse för länder som dessa.

Just vid den tidpunkten blev Mexico beryktat som världens mest skuldsatta land. Nationen var mycket nära en total bankrutt. Våldsamma prisstegringar på alla förnödenheter tillsammans med en gigantisk devalvering och internationella räddningsavtal gav andrum, men skapade samtidigt berättigad fruktan för, eller hopp om uppror, omstörtningar och revolutioner.

Mexico har utvecklats mycket. Man kan iakttä en utveckling som har gynnat några av de sämst ställda, även om det är svårt att begripa i en mardrömsstad som Mexico City med 16 miljoner invånare och ett växande elände.

Kännare av landet kan inte låta bli att imponeras av vad man har uppnått, även om de medger förekomsten av de kolossala orättvisorna och bristerna.

Den aktuella krisen kommer sig av att den utveckling som oljan satte igång plötsligt bromsades. Mexicos olja är av förhållandevis låg kvalitet. I en situation då oljemarknaden inte längre kännetecknas av prisökningar utan av överproduktion är det svårt att sälja den – och omöjligt att sälja den till de priser man förutsåg för några år sedan.

Med kort varsel har det skett en markant minskning av intäkterna. Plötsligt går det sämre för oljeindustrin, som visserligen inte har givit särskilt många arbeten (bara ca 12000 anställda), men däremot säkrat staten stora löpande intäkter till utveckling, konsumtion och också till lyx.

På kort tid ser man hur ett u-land med stora problem, men också stora potentiella utvecklingsmöjligheter, har investerat så kraftigt att landets näringsliv helt enkelt är nära att bryta ihop när den förväntade ekonomiska tillväxten uteblir, när inkomster som kommer från naturrikedomar och inte arbete

sviktar och när den ackumulerade skulden därför inte kan betalas tillbaka.

Problem med betalningsbalansen, som får till exempel det danska att blekna, är på väg att rycka undan grunden för den mexikanska staten. Och under en period av nedskärningar, då proletariatet drabbas hårt av nödvändiga åtstramningar, framträder de sociala olikheterna och orättvisorna skarpare än tidigare.

Under 1977 befann jag mig i Nigeria som lättare kan jämföras med de övriga afrikanska länderna i denna bok. Det var mitt under oljeuppsvinget och hela tiden tänkte jag på min barnoms historier från Texas där allting var större, längre, högre, mer fantastiskt, otroligare och mer imponerande än någon annanstans i världen.

I Nigeria var man också under dessa år på väg att bygga upp ett nytt och fantastiskt samhälle. Det allra märkvärdigaste var nog – liksom för övrigt i Texas – inkomsterna. Det tjänades ohyggligt med pengar. Huvudstaden Lagos var ett helvete vad trafiken beträffar och därtill rådde kaos på nästan alla områden. Det är den enda afrikanska stad jag har varit rädd att gå omkring i. Statistiken över brottsligheten bekräftade min oro, som fick ytterligare näring av det faktum att ingenting fungerade. Både trafiken och telenätet bröt samman hela tiden. Oupphörligen satt man fast i trafikproppar, väntade på förbindelser, missade sammanträffanden. Det enda som aldrig stod stilla var uppenbarligen priserna.

Det var också omöjligt att bereda tillräckligt med plats för trafiken trots att man röjde för motorvägar med hjälp av bulldozers, och trots att man en gång beslutade att bara bilar med jämna nummer fick köra på jämna datum och bilar med udda nummer fick köra på udda datum. Reaktionen från eliten uteblev inte – man skaffade bara dubbelt så många Mercedes så man kunde köra på både jämna och udda datum.

Det var ett samhälle präglad av vanvett. En del kunde man nästan le åt, men man tog också utvecklingen på allvar och alla pengar gick naturligtvis inte till dumheter. Många utvecklingsprojekt sattes igång. Trots att det omedelbara intresset koncentrerades kring oljeindustrin var till och med en elitistisk och tämligen korrupt regering klar över att man också måste bygga upp annat.

Ett av de stora problemen var emellertid också har, att

pengarna gjorde det möjligt att sätta igång projekt som man inte hade resurser att genomföra – varken tekniska eller administrativa. Otaliga var exemplen på kvarts- och halvfärdiga initiativ som aldrig hade fullbordats och aldrig skulle komma att genomföras, eftersom besluten hade tagits utan att det fanns arbetskraft som kunde klara det.

Otaliga var historierna om den överbelastade hamnen där skeppen måste vänta så länge att till exempel cementen var obrukbar när den äntligen nådde fram (och där somliga redare **gjorde** en god affär då de ersattes för att låta en gammal plimsollare ligga i hamn under veckor eller månader).

Det var brist på transportmöjligheter genom hamnen och vidare ut i landet, men därutöver var det också stor brist på utbildat folk till att "bemanna" den forcerade utvecklingen.

Ett temanummer om Nigeria i tidskriften *Jordens Folk* skrev jag 1978 en artikel som hette "Storstilade utvecklingsplaner – men många sammanbrott och halvfärdiga projekt i förfall". Den handlade om ett Nigeria som satte igång långt mer än det kunde administrera.

Det var en berättelse om mer eller mindre misslyckade (och ett par lyckade) projekt, men jag tog också upp ett generellt problem som kanske bäst illustreras av ett enskilt – i realiteten framgångsrikt – projekt: Västafrikas enda fabrik för tillverkning av fönsterglas i staden Ughelli i delstaten Bendel i Nigeria.

Verksamheten i fabriken hade avstannat under Biafrakriget men nu hade den satts igång igen med **hjälp** av tekniskt bistånd från FN. Den producerade och den sålde. **Ändå** var problemen uppenbara.

Den lokale FN-experten hade efter ca ett och ett halvt år bara en enda nigeriansk ingenjör under utbildning. Alla andra ingenjörer var kontraktsanställda sydkoreaner eftersom det saknades ingenjörer i Nigeria. Den unge nigerianske ingenjören som enligt FN-experten var mycket duktig skulle snart få en lång rad anbud om bättre arbete i större städer. Han skulle antagligen acceptera ett av de många anbuden och så skulle utbildningen ur detta stora företags synpunkt i stort sett vara förgäves.

Andra problem var redan då bristen på reservdelar och råvaror, för mycket byråkrati samt allmänt dåliga kommunikationer. Till exempel var det för det mesta omöjligt att telefonera från fabriken till delstatens huvudstad ca 100 km därifrån. Det förorsakade många problem och många resultatlösa bil-

turer fram och tillbaka för att träffa folk som inte var där när man äntligen kom fram. Man kunde förutspå att den här fabriken, utan fortsatt bistånd från FN, skulle få lov att slå igen inom några få månader. Och det trots Nigerias goda ekonomi.

I början av 1980-talet har Nigeria också upplevt bakslag som har kastat landet ut i den ena krisen efter den andra, något som väl också var den direkta orsaken till att militären tog makten vid en i stort sett oblodig kupp omkring nyåret 1984. En korrupt elit hade inte kunnat klara landets anpassning till en snabbt försämrad ekonomi.

När Nigerias oljeproduktion var som högst uppgick den till 2,4 miljoner fat per dag och då priset var som bäst sålde man för 40 dollar per fat. Det var 1980. Omkring årsskiftet 1983–84 hade produktionen sjunkit till under 1,3 miljoner fat per dag och priset var 30 dollar per fat.

Under 1980 utgjorde oljeexporten 95 % av Nigerias export, oljeutvinningen bidrog med 85 % av regeringens samlade inkomster och 24 % av bruttonationalprodukten. **Exportintäkterna** utgjorde omkring 22 miljarder dollar. Under det senaste året – 1983–84 har de samlade exportintäkterna uppskattningsvis sjunkit till mindre än 10 miljarder dollar.

På motsvarande sätt har man beräknat att Nigerias samlade import under 1983 hade sjunkit så att den var mindre än hälften av importen 1981, och då hade redan tillbakagången satt in.

Oljemiljarderna i Nigeria ledde till valdiga industriinvesteringar men de byggde alla på import och när oljeinkomsterna reducerades avstannade verksamheten och projekten. Vid årsskiftet 1983–84 gick det många historier om Statsanställda som inte hade fått någon lön på månader, och om stora projekt och program som hotades av ruin.

Men samtidigt hade det valdiga uppsving som **oljeinkomsterna** satte igång dragit intresset från jordbruket, på samma sätt som kopparn i Zambia hade lett intresset från jordbruks- och livsmedelsproduktionen.

I *World Development Report* för 1982 skildras 20 års lantbruksutveckling i få ord. Så sent som i början av 1960-talet var det god fart i det nigerianska jordbruket. Småbrukarna utgjorde 70 % av den samlade arbetskraften. Jordbruksexporten, av vilken 90 % kom från småbönder, ökade. Landet var världens ledande exportör av jordnötter, jordnötsolja, palmkärnor och palmolja samt den **näst** största exportören av kakao (efter Ghana). De inkomster som jordbrukssektorn frambringade

hjälppte till att utveckla lokal industri och en lokal servicesektor och drog in det mesta av den främmande valuta som behövdes till vägbyggen och andra investeringar i infrastrukturen.

Men framstegen inom jordbruket upphörde i ett slag när oljeuppsvinget satte in vid mitten av 60-talet, och jordbruket drabbades av ytterligare ett hårt slag genom **Nigeria/Biafra**-kriget från och med 1967. Detta bakslag har man **ännu** inte hämtat sig ifrån.

Mätt över en 20-årsperiod, från 1960 till 1980, har tillväxten i stort sett varit obefintlig inom jordbruket trots en generell ekonomisk tillväxt på nästan 5 % årligen. Under 1970-talet fyrdubblades jordbruksimporten under det att **jordbruksexporten** halverades. Och i slutet av 70-talet hade Nigeria blivit nettoimportör av jordbruksprodukter.

Rapporten anger några huvudorsaker till utvecklingen:

- Oljeinkomsterna medförde en uppskrivning av den inhemska valutan (naira), något som i förening med hög inflation gjorde jordbruksexporten till en allt **sämre** affär för bönderna när varorna skulle avsättas på världsmarknaden till de gängse priserna. I gengäld blev importerade livsmedel relativt billiga och kunde därmed utkonkurrera den inhemska produktionen. Denna tendens ledde till att stadsnigerianens **konsumtions**-mönster ändrades i riktning mot importerade matvaror.

- Den explosiva utvecklingen inom oljesektorn drog till sig de unga nigerianerna och jordbruket fick klara sig med mest **äldre** arbetskraft.

- Försök att stimulera jordbruksutvecklingen genom offentliga investeringar rönste ingen framgång på grund av de två först nämnda problemkomplexen, men dessutom drogs den välutbildade och erfarna arbetskraften in i andra ekonomiska sektorer som i den här situationen blomstrade livligare än jordbruket.

Oljeaktiviteternas magnetism drog till sig människor och initiativ medan annat (i synnerhet jordbruket) stagnerade eller gick tillbaka. Något har naturligtvis blivit uppbyggt med **hjälp** av oljepengarna både i den offentliga och den privata sektorn, men resursslöseriet har varit mycket stort eftersom man i gengäld har dragit igång mer än man har haft möjligheter att klara av.

Nu kommer drastiska nedskärningar att leda till en minskning av driftsbudgeten i många offentliga institutioner, de privata investeringarna kommer att minska, lånemöjligheterna inskränkas och många företag kommer att gå omkull.

Följderna av kombinationen inflation och nolltillväxt kommer att drabba de **sämst ställda** i samhället. Behovet av en prioritering av jordbruks- och livsmedelssektorn är mer akut än tidigare – och det vid en tidpunkt då den federala regeringen inte längre har så stora möjligheter att kombinera politiska reformer med ekonomiskt stöd till jordbruket. Ty nu är inte längre penningströmmen så strid.

Nigeria är en stormakt i Afrika med mer än 80 miljoner invånare. Gabons ca 700000 invånare motsvarar bara 1 % av Nigerias befolkning. För detta lilla land betyder oljeinkomsterna motsvarande mer för genomsnittsinkomsten per invånare. Per capita-inkomsten i Tanzania är ca 250 dollar per år och i oljelandet Nigeria når den över 1000 dollar, men i Gabon uppgår den till nära 3700 dollar årligen.

Men paradoxalt nog påminner problemen **ändå** om varandra. För Gabons oljeintakter sinar och i dag är man igång med planläggningen av en framtid utan olja.

Det behövs verkligen.

Omkring 1960 var Gabon i stort sett självförsörjande vad gäller livsmedel. 1979–80 importerade landet mer än hälften av sin livsmedelsförbrukning. Det är den officiella uppskattningen. Inofficiellt talar man om att 90 % av livsmedlen kommer utifrån. Landsbygden har bokstavligen talat avfolkats, eftersom människorna har strömmat till de hastigt växande städerna. I dag är de flesta bönder gamla. Andelen unga jordbrukare (under 30 år) är en tredjedel i förhållande till 1960.

Samtidigt talar de vikande oljeinkomsterna sitt tydliga språk om kommande problem. Sedan 1975 har produktionen sjunkit snabbt, från 12 miljoner ton till 7,5 miljoner idag. Nya fyndigheter utanför kusten kan i bästa fall bromsa tillbakagången. Och man förutser nu "post-olje-eran".

Oljefyndigheterna har skapat enorma rikedomar både i Nigeria och Gabon och därmed fött ett slags förakt för det enkla, hårda arbetet med jorden.

Tillbakagången kan **lätt** ge upphov till större ojämlikhet eftersom den leder till arbetslöshet både i den privata och offentliga sektorn, problem som alltså inte kan lösas med **hjälp** av nya investeringar.

"Stora, snabba, koncentrerade inkomster är inte odelat av godo" heter det i avsnittet om Vastafrika i **Världsbankens** årsrapport för 1982.

Professor Dudley **Seers** från Sussex-universitetet i England uttrycker det mer dramatiskt och bildligt i FAO-tidskriften *Ceres*. Han säger att "det tycks vila en slags förbannelse över de oljeexporterande länderna, vilkas nyskapade rikedomar får en att tanka på legendens kung Midas. Han som måste svälta för att allt han rörde vid förvandlades till guld".

Om man jämför situationen i Nigeria och Gabon med Tanzanias, råder det naturligtvis inga tvivel om att de två **oljeländernas** möjligheter är större. De har fortfarande sin olja och även om intäkterna minskar kommer de också i fortsättningen – efter den nödvändiga anpassningen till nedgången – att under ännu några år behålla en Självständig, ekonomisk grund, något som de flesta andra afrikanska länder saknar. Men denna grund är dock inte stabilare än att den, som i Mexikos fall, lätt skakas av ökad skuld **och/eller** relativ ekonomisk nedgång, med det resultatet att det mesta av det man har lyckats få till stånd med **hjälp** av oljepengarna, omintetgörs. Folk blir fattigare igen, och interna politiska och ekonomiska problem gör att sociala omvälvningar av mer eller mindre våldsamt slag inte är långt borta.

De har länderna är följaktligen hotade av samma osäkerhet och samma upplösning som de delar av Afrika där man statistiskt sett har det mycket värre.

Det finns inga latta lösningar för de oljeländer som genom plötsliga rikedomar och snabba investeringar (och därmed förbundna, varaktiga driftsutgifter) har gjort sig beroende av en stadig ström av oljeinkomster, som nu torkar in. Överallt har målsättningen varit att använda oljepengarna för att åstadkomma bestående framsteg som på lång sikt skulle göra länderna oberoende av oljan, men på kort sikt skruvades utgiftsnivån upp så högt att oljeinkomsterna tvärtom blev mer och mer outhållbara.

Det är orsaken till att man fortfarande idag kan använda uttrycket "djävulens ekskrementer" om den olja som visserligen fortfarande ger stora inkomster, men inte så stora som väntat och inte så stora som förr.

Lite fyrkantigt och förenklat kan man säga att bistånd faller från himlen på samma sätt som oljeinkomster sprutar upp ur jorden.

Det är med **biståndet**, som med oljeinkomsterna, så att det rör sig om pengar som är avsedda att skapa oberoende men som på kort och halvlång sikt ökar beroendet eftersom de ger upp-

hov till en lång rad utgiftskravande projekt. Om biståndet plötsligt sjunker – absolut eller relativt – och om denna nedgång inträffar innan landet har starkt sitt oberoende genom egen produktion så förfaller investeringar och institutioner. Ja i värsta fall leder den till att driftsutgifterna för det som har byggts upp kommer att vila som en extra börda på den befolkning som skulle använda överskottet till produktion och utveckling av landet.

Biståndet har inte fått något öknamn som motsvarar ”djävulens exkrementer”. Men problemställningen är densamma.

Det är mest relevant att jämföra de oljeexporterande **u-länderna** med de fattigaste och minst utvecklade bland de **oljeimporterande** u-länderna. För det är **framförallt** i dessa länder som biståndet har oljeinkomst-effekt.

De fattigaste länderna har genomgående en svag export och på senare år en negativ utveckling av bytesförhållandet. Deras svåra ekonomiska situation innebar också att de knappast kan dra till sig utländska investeringar eller andra, privata medel. Därför är deras beroende av statligt utvecklingsbistånd mycket stort – bistånd i form av lån, men också projekt från enstaka länder och organisationer som **Världsbanken** och FN. De fattigaste länderna i Afrika hör till denna grupp.

Ett jatteland som Indien är med sina 650 miljoner invånare också oandligt fattigt, men innanför dess gränser finns dock både en inhemsk produktionsapparat och kapitalmarknad, egna vetenskapliga och tekniska institutioner och en egen dynamik. Den produktion och de investeringar som landet skapar har – trots bistånd – på det hela taget skapats på grundval av egen insats och egna krafter. Biståndet utgör bara 6–7 % av utvecklingsbudgeten. Med sina ofattbara orättvisor, sin överdådiga lyx, sitt otroliga överflöd och sitt gränslöst förnedrade proletariat är Indien dock ett land som står på egna ben.

Det gör inte de fattiga afrikanska länderna. I Kenya utgör biståndet ca en tredjedel av utvecklingsbudgeten, och i Tanzania ca 70 %. I Zambia har andelen hittills varit mindre eftersom koppern har givit stora exportintakter, men biståndets betydelse växer och följaktligen också landets beroende av biståndet.

Biståndet blir en avgörande faktor i det man fortfarande kallar utveckling, trots att länderna präglas av tillbakagång.

De nordiska länderna har i sitt bistånd satsat på bl a **hälso-**

vård och undervisning. Det har funnits och finns fortfarande ett stort behov av båda delarna, och mycket har man uppnått. Men det ligger i biståndets natur att när man har arbetat med ett projekt under några år går man vidare till **nästa** medan mottagarlandet tar över, även om det inte orkar med det. Följaktligen går projekt efter projekt omkull.

Missmodet och förfallet breder ut sig och Ödelägger den optimistiska stamningen som genomsyrade de har tre afrikanska länderna för 10–15 år sedan.

Kanske var det denna optimism hos både mottagar- och givarländerna som ledde till att för mycket som var för dyrt sattes igång. Och redan då hade man klart för sig att det var projekt som var för dyra i förhållande till vad **mottagarländerna** kunde klara av.

Redan 1969 gjorde en oberoende grupp från den västliga samarbetsorganisationen i OECD en utvärdering av ett stort samnordiskt projekt i Tanzania, Nordic Tanganyika Project i **Kibaha**, som omfattade både hälsovårdscentral, *secondary school* och jordbruksskola. Projektet råkade in i en massa svårigheter, men enligt rapporten var det inte något dåligt projekt. Ganska mycket fungerade. Ganska mycket blev till nytta.

Med avseende på standarden var slutsatsen klar. Rapporten konstaterade att man hade använt för lite lokalt material när man uppförde de fina byggnaderna och man hade **tänkt** för lite på det framtida underhållet. Det fastslogs också att standarden var hög och att den kunde ha varit **lägre** utan att påverka effektiviteten, medan det däremot skulle ha blivit billigare att driva projektet.

Senare hade de nordiska länderna mycket riktigt svårigheter med att **överlämna** projektet till Tanzania. Det var för dyrt i drift jämfört med motsvarande lokala projekt. Standarden måste sänkas och ändå drog **överlämnandet** ut över flera år.

Exemplet är ett av de mest väldokumenterade på grund av projektets storlek och den oberoende internationella rapportens vederhäftighet. Men många andra exempel kunde nämnas. Det har varit **ständiga** diskussioner om projektstandard och ofta har givarlandets önskemål om att bygga för framtiden, tillsammans med mottagarlandets ambition att få det basta, lett till orealistiska kostsamma investeringar med orealistiskt hög standard, något som på lång sikt har varit **till** skada för utvecklingen.

Man har också under många år diskuterat Tanzanias **utvecklingsmodell** jämförd med de två andra ländernas. Den var annorlunda bl a i kraft av att man starkt underströk behovet av hälsovård samt undervisning och utbildning både för barn och vuxna. Samtidigt ville man främja landsbygdens utveckling.

Denna optimistiska modell – som jag själv har trott på – byggde dels på en önskan om politisk och social rättvisa gentemot den landsbygdsbefolkning som är ryggraden i det tanzaniska samhället, dels på en mer utvecklingsorienterad tro på att friska, välnärda och relativt välutbildade människor naturligtvis är bättre agnade att skapa utveckling än sjuka och **svältande**.

Rapporten understryker att den starkt socialt inriktade utvecklingspolitiken bara leder till en omfördelning inom landets existerande, mycket blygsamma ramar om man inte samtidigt får en ökning av produktionen. Man betonar också att Tanzania kommer att ha ett ökande behov av bistånd till mindre jordbruksprojekt som siktar direkt mot produktionsökning, även om man vet att sådana små projekt inte appellerar till givarländerna på samma sätt som stora projekt gör.

Det är värderingar och råd som påminner mycket om dem som man, bl a från nordisk sida, gav angående bistånd till det i realiteten ruinerade Tanzania 1982, och det kan tyckas **skrämmande** att samma råd gavs tio år tidigare utan att utvecklingen av den anledningen gick åt rätt håll.

En del av förklaringen ligger givetvis, som Knud Erik Svendsen säger, i att givarländerna inte har varit ståndaktiga nog att **avvisa** önskemålen om orealistiska projekt.

Men det leder också snabbt till en diskussion angående **givarlandets** rätt att blanda sig i inrikespolitiken i det land man ger bistånd till.

Då Tanzania tvingade befolkningen att flytta in i nyetablerade byar ledde det till en nedgång i jordbruksproduktionen trots att avsikten var den motsatta. Borde andra länder ha ingripit?

Ska främmande länder blanda sig i den prispolitik man för gentemot bönderna, och som har varit en bidragande orsak till den stagnerade produktionen och till att avsättningen av jordbruksprodukterna sker utanför de officiella kanalerna?

När Valutafonden skärpte lånevillkoren för Tanzania resulterade det i en konflikt mellan de två. Det var också de nordiska

ländernas mening att Fonden ställde krav som var oacceptabla ur social och politisk synpunkt.

Men samtidigt diskuterar de nordiska **biståndsadministratörerna** intensivare än förr om man ska stå på sig och neka till att finansiera projekt som på grund av felaktig politik aldrig kommer att ge önskade resultat. Och det problemet finns långt ifrån bara i Tanzania.

Varldsbanken beskriver i en årsberättelse hur den i ett icke angivet östafrikanskt land gav **hjälp** till jordnötsproduktionen och hur man också lyckades få upp den från 40000 till 70000 ton. Men därefter sjönk producentpriserna i förhållande till den allmänna inflationen och detta underminerade projektet. Från detta ögonblick föll produktionen så snabbt att den i slutet av perioden var **lägre** än då man började – alltså innan de jättelika investeringarna gjordes.

I ett annat östafrikanskt land var man med om samma sak, men här gällde det cashewnötter. Här försökte man öka inkomsten genom att förädla nötterna på ort och ställe i stället för att exportera dem obearbetade. Men när fabriken nästan var färdig hade produktionen av cashewnötter sjunkit från 145000 ton till en tredjedel på grund av dåliga priser. Alltså **ännu** ett exempel på hur miljontals dollar förspills på grund av den inhemska och den internationella prisutvecklingen.

Ofta måste bönderna bära konsekvenserna både av svåra interna förhållanden och en ogynnsam internationell prisutveckling.

Svensken Anders Ljung arbetade tidigare som ekonom i Varldsbanken. Vid en pressmottagning i Köpenhamn i oktober 1982 beskrev han Afrikas jordbruks- och livsmedelsproblem, och han sa att det är ganska vanligt att bönderna i de **länderna** bara får omkring en tredjedel av det belopp som deras varor inbringar på världsmarknaden. Han talade också om den direkta och indirekta beskattningen av böndernas arbete – en beskattning som vilar så tung över det afrikanska jordbruket att det är en viktig förklaring till de eländiga produktionsresultaten.

I biståndets barndom fanns inga gränser för givarnas tro på snabba resultat.

I Danmark var vi otroligt naiva, bl a när det gällde biståndet på jordbruksområdet. Vi kände oss som världens bästa och duktigaste jordbrukare och vi var beredda att exportera alla

våra kunskaper och fardigheter. När vi hade kunnat driva jordbruket så långt i ett land med kyla och blåst så måste det vara en smal sak för vårt praktiska folk att uppnå detsamma i tropikerna, trodde vi naivt.

Men vi blev snabbt klokare. Vi erfor att de tropiska villkoren trots allt inte är så fantastiska. Vi upptäckte att jordlagret kan vara så tunt att det förstörs av djupa plogskär, att skogsröjning på vissa håll leder till erosion och uttorkning, att boskapsskötsel kan vara ett oekonomiskt och på sina håll omöjligt sätt att använda jorden. Framförallt upptäckte vi till vår förvåning att klimatet gav upphov till större svårigheter än det danska, även om det under optimala förhållanden kan ge två eller treskördar under en säsong.

En rad danska och nordiska jordbruksprojekt blev inte några direkta succéer och en del blev till och med fiaskon. På sina håll blev själva uppgiften att hålla projektet flytande i sig så krävande att den slukade all den energi vi skulle ha lagt ner på huvuduppgiften – att träna och undervisa bönderna.

Kritiska röster rapporterade om nordiska experter, som inte hade minsta kännedom om tropiskt jordbruk.

Och snart försvann tron på att man kunde sprida jordbrukarkonsten med hjälp av nordiska mönstergårdar.

Många biståndsgivare och många mottagare kastade sig istället över industrin. Dels var ju alla de utvecklade länderna industrialiserade, och u-ländernas möjligheter att uppnå högre priser på världsmarknaden låg onekligen i råvaruförädling. Dels var det ju också ojämförligt mycket lättare att bygga en fabrik och sätta igång den än att träna och utbilda hundratusentals självständiga bönder, som inte bara skulle ha kunskap om nya grödor och odlingsmetoder, utan också garanteras praktiskt och ekonomiskt realistiska möjligheter att pröva dem utan att riskera att svälta ihjäl om metoderna slog fel.

Under ett årtionde eller mer har de afrikanska staterna – trots allt prat om bönderna och jordbruket – negligerat den sidan av den ekonomiska utvecklingen.

Jordbruket var besvärligt, och man överlät det på de fattigaste och de verkligt rika, som visserligen investerade i jord men inte bekymrade sig om nationella produktionsrånl.

Utvecklingen skedde i städerna. Ungdomarna utbildade sig inte för att stanna i byarna som bönder. Alla kände igen retoriken om bönderna som landets ryggrad, men det ändrade inte det faktum att möjligheterna till karriär, framgång och rikedom

i praktiken låg i staderna. Och bönderna som man försummade på två sätt – genom underpriser på jordbruksprodukterna och genom att strunta i att investera på landsbygden – fick betala elitens relativa vällevnad.

I Nigeria var det olja och den industri som följde i oljemiljardernas kölvatten.

I Zambia var det koppar och snabb utveckling i Kopperbältet och huvudstaden, medan resten av landet och jordbruket försumrades.

I Kenya var det vidareutveckling av det huvudkvarter som engelsmannen hade byggt upp för sin östafrikanska kolonialadministration, d v s Nairobi. Respekten för jordbruket var större här ty det fanns inte så många andra möjligheter, men ändå blev landsbygden klart underprioriterad när investeringarna skulle fördelas, och småbönderna fick stå tillbaka för den nya jordagarklassen som övertog de vita farmarnas roll.

I Tanzania var det jordbruket och det var riktigt för jordbruket var, och är, Tanzanias enda möjlighet. Men det som hände var att Tanzanias eget jordbruk sveks och en allt större del av utvecklingen bekostades genom bistånd utifrån.

Listan är inte slut här. Det är lätt att dokumentera hur jordbruket har försumrats och fortfarande försummas i det ena afrikanska landet efter det andra. För hela Afrika söder om Sahara betyder det att livsmedelsproduktionen per invånare sjunker, parallellt med att produktionen av jordbruksvaror för export stagnerar eller sjunker på grund av de dåliga priserna.

Det finns en lång rad orsaker till att det afrikanska jordbruket har så många problem att slåss emot. En del av dem är klimatmassiga och geografiska. Medan 36 % av den europeiska jorden är odlingsbar, galler det enligt FNs jordbruksorganisation FAO bara 16 % av jorden i Afrika. Andra orsaker är historiska. Genom slavhandel och kolonisation krossade européerna först de afrikanska samhällsstrukturerna och tvingade därefter länderna till ensidig exportproduktion vars följder ännu idag är märkbara. Livsmedelsproduktion för lokal konsumtion underprioriterades, medan ensidig exportproduktion å andra sidan gradvis förödde och sög ut jorden.

Men det finns också aktuella politiska orsaker. Det var alltså inte jordbrukspolitikerna de nya ländernas regeringar först gav sig i kast med, om man bortser från jordbrukets afrikanisering i många stater efter självständigheten. Afrikanisering utan en effektiv jordbrukspolitik resulterade däremot i en rad länder –

däribland Zambia – omedelbart i en kraftigt sjunkande produktion. Engelsmännen hade utbildat afrikanska jurister och administratörer, men inte afrikanska jordbrukare. Det fanns inte en enda lantbrukshögskola i hela Ostafrika vid tiden för självständigheten.

De stora, moderna jordbruken drevs med **hjälp** av europeisk sakkunskap som inte fördes vidare på något systematiskt sätt. Det råder inga tvivel om att det afrikanska övertagandet av de vita farmarna tillsammans med gradvis överbefolkning i många fattigare jordbruksdistrikt ofta har lett till **sämre** skörd eftersom man har använt konstgödsel alltför sparsamt på de stora farmarna, samtidigt som de traditionella odlingsmetoderna (nar jorden då och då tillåts ligga i **träda** för att vila) inte kan användas i byarna på grund av folkökningen.

I de nya tanzaniska byarna lat man folk flytta samman utan att ge dem utbildning eller ekonomiska möjligheter att införa nya odlingsmetoder som kunde hindra utsugning av jorden under de nya villkoren.

Samtidigt pekar prognoserna för Afrika mot stadigt **försämrade** försörjningsmöjligheter vad galler en rad födoämnen.

Folkmängden ökar snabbt i Afrika, jordbruksland Ödeläggs fortfarande genom erosion och öknens frammarsch, och **ännu** har inte utsikterna till en förändring i positiv riktning i de har länderna ökat. Under de följande åren kommer man förmodligen att uppleva hur eliten förskansar sig alltmer för att undgå konsekvenserna av folks reaktioner på en felslagen politik.

Ända sedan självständighetsvågen i början och mitten av **60-talet** har man nog begått de största misstagen och upplevt de största fiaskona just inom jordbruksområdet. Det galler såväl de stora internationella **biståndsorganisationerna** (FN och Världsbanken) som de olika givarländerna (däribland de nordiska) samt de afrikanska regeringarna. Samtidigt har utvecklingen klart visat att det inte finns någon vag utanför jordbruket.

Den tanzaniska Arusha-deklarationen från 1967 hade rätt när den slog fast att inget land kan utvecklas om inte befolkningens egen insats och den egna jorden och dess gröda utgör grunden.

Rika europeiska länder och Japan kan ha livsmedelsunderskott och importera sig ut ur det. För de fattigaste länderna är enda alternativet svalt.

Idag har de flesta länder ett desperat behov av att öka livsme-

delsproduktionen för att matta de **ständigt** större, hungrande befolkningsgrupperna. Man måste också öka **exportproduktionen** för att få in den utländska valuta som ska uppskjuta det totala ekonomiska sammanbrottet, och som samtidigt helst ska göra det möjligt att importera något av de livsmedel som man ändå kommer att lida brist på. Det sistnämnda är dock bara ett hemligt hopp, ty den ekonomiska situationen i de flesta av de här länderna är ofta så hopplös att det inte finns pengar till att importera de livsmedel man behöver, hur mycket befolkningen än svälter.

Allt detta erkänns för övrigt av en rad regeringar – åtminstone på papperet. Biståndsgivare förstår det också och jordbruket prioriteras nu högre än tidigare. Men just då alla på allvar har insett vilken fundamental och avgörande roll jordbruket spelar i ett lands utveckling, finns det inga pengar att investera i de jordbruksreformer som skulle kunna vanda utvecklingen. Och det har galler inte enstaka **länder** som t ex Zambia. Tvärtom. Problemen på hela den afrikanska kontinenten är i allt väsentligt desamma som i Zambia.

Ännu för några år sedan kunde man tala om att satsa lite mer på jordbruket och lite mindre på andra områden. Det räcker inte längre. Nu kommer man förmodligen mycket snart i land efter land att tvingas skara bort en del av det man har uppnått på andra områden, t ex inom undervisningen och på det sociala området, hur cyniskt det än kan låta.

Förre chefen för **Danidas** biståndskontor i Tanzania, dansken Klaus Winkel, har i en rapport i tidskriften **Udvikling** beskrivit hur stora delar av det tanzaniska systemet förfaller idag. Därmed blir det en biståndspolitisk uppgift att bedöma var man ska ingripa med bidrag till drift och underhåll. I en situation då ekonomin kan förväntas bli ännu **sämre** under ännu ett antal år vore det lika relevant att diskutera vad man inte ska stödja.

Förnuftiga investeringar i jordbruket som bönderna kan acceptera och utnyttja kommer att vara en riktig och viktig utgångspunkt för en omläggning av biståndspolitiken, om man överhuvudtaget kan uppbringa pengarna. Rimligt betalt till bönderna är en del av den politiken.

I Tanzania och på andra ställen.

Som nämnts är det olika hur långt ute i svårigheter de olika länderna befinner sig. Men problemen är – som sagt – av samma sort. Därför finner man i de nyktra **Världsbanks-stu-**

dierna förhållandevis likartade beskrivningar av situationen i länder som formellt politiskt är så olika som det socialistiska Tanzania och det kapitalistiska Kenya.

I augusti 1981 utarbetade Robert Leberthal från Världsbankens Development Report Group en översikt över hur en grupp afrikanska länder hade anpassat sin politik efter den ekonomiska chock de första oljeprisökningarna gav dem.

Studien omfattade Kenya, Tanzania, Senegal och Sudan. En av slutsatserna var att dessa länders respektive regeringar hade startat överambitiösa investeringsprogram på bekostnad av projekt och program som redan var igång. Man försummade med andra ord det som redan fungerade för att sätta igång nytt.

I rapporten sägs det bland annat:

"Sudan, Senegal och i mindre utsträckning Kenya inledde under 1970-talet stora, offentliga investeringsprogram. Det är uppenbart att dessa program i vissa fall, oavsett de enskilda projektens eventuella förträfflighet, var överambitiösa i förhållande till det tekniska kunnandet och projektledningskapaciteten. Därtill kom att de sudanska och senegalesiska programmen drabbades av finansiella åtstramningar, dels på grund av internationella ekonomiska problem, men framförallt på grund av att ineffektiviteten i den redan existerande apparaten, framförallt inom den offentliga sektorn, inte erkändes eller i varje fall **undervärderades**. Reaktionen på de finansiella problemen blev att man försökte försvara programmen genom att fortsätta att ge dem en del av de allt knappare resurserna".

Rapporten säger vidare att konsekvenserna har varit sjunkande genomsnittlig produktivitet och att denna tendens har ett samband med att hjälpen utifrån har fått ökad betydelse. Denna **hjälp** har i hög grad "avspeglat givarländernas förkärlek för nya investeringar i stället för att hjälpa till med finansieringen av återkommande eller lokala kostnader".

Vidare konstaterar man att det finns ett samband mellan för stor tillväxt i investeringsprogrammen och det sätt på vilket dessa länder använder sin utländska valuta. Här framhävs Kenya och Tanzania som exempel på vad som har gått galet, och man säger att den utländska valutan utnyttjas efter samma principer som de som utgör grunden i ländernas investeringsprogram: nya investeringar har prioritet – efter det att man har satt av resurser för att täcka de absolut grundläggande behoven.

"Men när knappheten på utländsk valuta är ett växande

problem blir konsekvenserna att den existerande produktionen och infrastrukturen inte får reservdelar och annat nödvändigt material" sägs det i rapporten.

De fyra ländernas situation är ännu svårare idag än när rapporten kom till. Det gäller alltså i ännu högre grad att det måste betraktas som vanvett att sätta fart på nya projekt om konsekvenserna blir att projekt som redan är igång måste stoppas.

Så framträder en situation där man å ena sidan måste prioritera drift och underhåll framför nya initiativ (som ger nya utgifter) och där man å andra sidan **kärvt** och osentimentalt måste gå igenom existerande institutioner med avsikt att skara bort några, för att överhuvudtaget kunna få fram de pengar som krävs för att få upp produktionen.

Och denna obehagliga process får effekt bara om man samtidigt ändrar politiken så att befolkningen får möjligheter att öka produktionen.

En sådan kursändring kan verka reaktionär i ett industrialiserat land där huvudproblemet inte är en dåligt utvecklad produktionsapparat. Men i länder där produktionsstrukturen är outvecklad, medan däremot en modern, kostsam administrativ och byråkratisk sektor har vuxit explosionsartat, finns det knappast någon väg förbi.

Om vägen är framkomlig är en annan fråga. I alla de länder där man försöker slå in på den kommer en stor och stark elit att vara skeptisk eller direkt ovillig till samarbete.

Så mycket viktigare blir därför principerna för ett bistånd som kommer att vara en oundviklig del av en **produktionsorienterad** utveckling – till gagn också för de fattigaste ute på landsbygden.

Sex påståenden med motiveringar – om bistånd som ar till skada och om bistånd som ar till nytta.

De afrikanska länderna söder om Sahara hör till de fattigaste i gruppen av u-länder och denna grupp är idag den som klarar sig sämst ur utvecklingssynpunkt. Jag har framför allt tagit upp tre av dem, men framtidsutsikterna är desamma för nästan alla länder inom detta område. Livsmedelsproduktionen är enligt den officiella statistiken starkt fallande i förhållande till invånarantalet och på flera håll är hela ekonomin på direkt tillbakagång. Prognoserna för de följande tio åren tyder på fortsatt stagnation eller tillbakagång.

Många kommer i fortsättningen att, som hittills, betrakta Kenya som ett av de länder i denna grupp som trots allt har klarat sig bäst. Men om detta land skriver den u-landsorienterade tidskriften *South* i sitt decembernummer 1982, att "det råder inga tvivel om att den fortsatt snabba ökningen i folkmängden och den stagnerande ekonomin kommer att öka de redan allvarliga problemen för flertalet kenyaner". Tidskriften berättar att omkring 7 miljoner kenyaner redan ligger under officiellt existensminimum enligt regeringens egna siffror. Det ar nästan hälften av befolkningen, och i sammanfattningen heter det att det blir intressant att se hur länge regeringen kommer att kunna motstå kraven på förändringar. "Ju längre regeringen vänder ryggen åt problemen desto svårare blir uppgiften att omstrukturerera samhället till allas bästa."

Det är i detta perspektiv av inre och yttre problem överallt i Afrika som man kritiskt måste granska ett stagnerande u-landsbistånd, som i denna situation får en annan och sämre effekt än tidigare.

Den osäkerhet och det tvivel som präglar alla som arbetar med bistånd måste föras fram i en långt mer öppen debatt. Kritiken får inte gömmas undan av fruktan för att den skulle kunna ge dem argument, som inte känner sitt ansvar.

Jag ska belysa vissa sidor av denna kritik och av den nödvändiga debatten, med utgångspunkt i dessa sex påståenden:

1. Bistånd som åsamkar de fattigaste u-landerna utgifter för drift och underhåll utan att ge motsvarande inkomster är idag skadligt och hindrar dessa länders utveckling – även om det galler bistånd till utbildning, sociala institutioner eller andra högt prioriterade, "förnuftiga" områden.

2. Bistånd som inte gynnar de fattigaste och säkrar utvecklingen på landsbygden är idag skadligt i de fattigaste u-länderna.

3. De fattigaste u-landerna kan nå verkligt oberoende enbart genom utveckling av livsmedelsproduktionen och i vidare mening sin jordbruksproduktion. Bistånd till självhjälp är i nuvarande situation i första hand detsamma som stöd till en produktiv satsning på jordbruket.

4. De fattigaste befolkningsgrupperna kan bara dra nytta av bistånd som baseras på grundliga kunskaper om deras villkor, möjligheter och önskemål, samt bygger på deras eget deltagande. Biståndet kan därför bara kanaliseras genom regeringar, institutioner och organisationer som respekterar denna grundval.

5. I en situation då de afrikanska länderna står inför fortsatt tillbakagång och då det internationella biståndet sjunker eller stagnerar, kan biståndet medverka till oberoende på lång sikt bara om det bygger på fasta, långsiktiga åtaganden från givarländerna.

6. Bistånd kan inte värderas i sig. Det måste ses i relation till biståndsgivarnas överordnade politik gentemot u-landerna. Minimikravet måste vara en konsekvent och likartad politik i biståndet och i de internationella organisationerna både vad galler bistånd och andra former av Nord/Sydförhandlingar.

Första påståendet

Bistånd som åsamkar de fattigaste u-landerna utgifter för drift och underhåll utan att ge motsvarande inkomster är idag skadligt och hindrar dessa länders utveckling – även om det galler bistånd till utbildning, sociala institutioner eller andra högt prioriterade, "förnuftiga" områden.

I avsnittet om Tanzania i betänkandet om principerna för det danska biståndet till utvecklingsländerna heter det att "de våld-

samma statsfinansiella problemen som måste förutsättas bestå, i varje fall intill mitten av 1980-talet, bör ge anledning till Överväganden om att Tanzanias partners i biståndssamarbetet påtar sig en större del av ansvaret, bl a genom att också bidra till en del av driftskostnaderna. Vidare bör man förutse att Tanzania kommer att anhålla om bistånd för att underhålla redan gjorda investeringar, t ex undervisnings- och hälsovårdsinstitutioner."

Inte fullt så uttalat sägs detsamma om behovet av att ge bistånd till driftskostnader i Kenya under de kommande åren.

De problem som har tas upp återfinns i många av de afrikanska staterna söder om Sahara, och de kommer antagligen att öka under de närmaste åren. Tidigare ansåg *World Development Report* att man helt pessimistiskt måste räkna med ett fall i bruttonationalprodukten per invånare på bortemot 10 % under perioden 1980 till 1990. Efter rekordlåga priser på de afrikanska u-ländernas exportvaror i början av 1983 har det sedan dess inträffat vissa förbättringar som på sina håll ger anledning till lite mindre pessimistiska siffror. Det är emellertid inte tal om någon förändrad tendens, och samtidigt fortsätter minskningen i livsmedelsproduktionen matt i förhållande till folkmängden.

Som tidigare nämnts framträder bilden av en lång utveckling **bakåt** för Afrikas låginkomstländer, som 1995 i bästa fall kommer att vara tillbaka på en ekonomisk nivå lite under nivån från 1970. Allt detta betyder att vi står inför en helt ny situation i bistånds- och utvecklingsdebatten.

Vi har hittills handlat utifrån antagandet att det pågår en positiv utveckling i u-landerna. Vi har diskuterat **tillväxtprocent** och kritiserat begreppet bruttonationalprodukt av den anledningen att en ökning av denna "produkt" inte alltid är uttryck för en verklig ökning av välstånd eller välfärd. Medan vi har kunnat betrakta nolltillväxt som något positivt i våra egna samhällen har vi dock inte tvivlat på att det i u-landerna verkligen finns ett behov av tillväxt – också matt i traditionella ekonomiska termer.

Nu har vi sett att denna tillväxt matt som bruttonationalprodukt i många **länder** är försvinnande liten och på några håll redan negativ. Vi kan nästan vara **säkra** på en fortsatt nedgång i genomsnittsinkomsten under de närmaste 10 åren. Det kommer att innebära ökade orättvisor, och det kommer att medföra social och politisk oro i dessa länder. Det kommer också att

leda till att de fattigaste befolkningsgrupperna blir **ännu** fattigare.

I en **värld** där tusen miljoner människor redan nu lever i vad som definieras som absolut fattigdom, och där omkring en halv miljard får klart otillräckligt med näring, måste vi vänta oss ökade svårigheter under de närmaste tio åren. Och i synnerhet för Afrika är utsikterna mörka.

Gentemot detta elände står en biståndsfilosofisom har byggt på principen att stödja, sätta igång och fungera som katalysator. Vi har menat att det vi kunde bidra med var expertis och ekonomiska och tekniska resurser till stöd för utvecklingen.

Efter en kolonialpolitik som inte såg kolonins utvecklingsom ett primärt mål har vi skapat en filosofi som mer än något annat bygger på tron på en snabb utveckling.

Där kolonialmakten såg utveckling i generationer, om den överhuvudtaget erkände begreppet utveckling, har FN sett problemen i Tredje Världen i tioårsperspektiv. Och **biståndsgivarna** har ofta sett projekten och biståndsprogrammen i perspektiv på två eller fem år. Ett biståndsprojekt, en planeringsperiod, en uppbyggnadsfas, kanske ett eller två års förlängning i förhållande till den ursprungliga planen, så en överlåtelsefas och vidare till **nästa** projekt.

Det relativt snabba överlåtandet har varit en central del av filosofin. Mottagarlandet borde från och med planeringsfasen prioritera projektet så högt att det också var redo att ställa upp med de nödvändiga resurserna för vidareutvecklingen när givarna drog sig ur.

I den undersökning som jag har talat om tidigare, hänvisar **Världsbanken** till överambitiösa investeringsprogram, sjunkande produktivitet och "givarländernas förkärlek för att göra nya investeringar snarare än att delta i **finansieringen** av återkommande eller lokala omkostnader". Det är emellertid viktigt att understryka att detta gynnande av nya investeringar inte bara betydde att givarländerna föredrog att finansiera egna, nya projekt framför redan existerande. Tanken var också att bistånd utifrån kunde sätta igång projekt, men om det skulle vara någon mening med självföretagandet måste u-länderna själva betala drift och övriga lokala omkostnader.

När man förlängde inkörningsperioden och när man **ändå** gav **hjälp** till driften gällde det ofta välgrundade undantag från regeln.

Denna filosofi har inte varit oriktig i alla länder. Men dess förutsättning är gradvis ekonomisk tillväxt. Om bistånd till infrastruktur, till social- och hälsovårdsprogram och till utbildning ges i takt med utvecklingen av landets produktion och ekonomi, kommer landet att kunna bara ett ständigt växande antal nya institutioner, och dessa kommer i sig att skapa möjligheter till ytterligare ekonomisk framgång. En friskare och **bättre** utbildad befolkning, **bättre vägar** och ett väl fungerande administrativt system gör det möjligt att öka produktionen och därmed skapa större **välfärd** åt alla. Satsningen på sociala institutioner och utbildning blir därmed lika produktiv som universitetsutbildning och forskning kan vara i u-länder som i mycket hög grad behöver den knuff som självständig forskning (bl a på jordbruksområdet) kan ge.

Men när ingen produktiv och ekonomisk utveckling kommer igång kan till och med de förnuftigaste nya institutioner bli en belastning.

Följaktligen ska ett land på en grundval av oförändrade eller minskande resurser finansiera de växande offentliga utgifterna, som då laggs som ytterligare en börda på en redan dessförinnan hårt drabbad produktion. Så blir följden extra skatter, **sämre** producentpriser och produktivitetshammande importrestriktioner, något som återigen drabbar produktionen.

Och när problemen – som under de senaste åren – förvärras av en utveckling som innebar högre importpriser (på bl a olja och konstgödsel) och **lägre** exportpriser (på råvarorna) har staten inga resurser att sätta in för att mildra krisens följder.

I ett senare avsnitt återkommer jag till de rika ländernas stora medansvar för det negativa internationella inflytandet – och därmed till det nära sambandet mellan **biståndspolitik** och den samlade västliga (nordiska) politiken gentemot utvecklingsländerna. Det jag vill slå fast har är bara att den samhällsöverbyggnad, som enligt idealmodellen utgör ett stöd för produktionen och **därmed** för välfärdsutvecklingen, i den aktuella situationen i stället blir en nästan Övermäktig börda. Som en skattepålaga som håller byråkratin vid liv men belastar produktionen.

Så har ser situationen ut i en rad afrikanska länder idag, och den är på väg att uppstå på allt fler ställen.

Man kan havda att påståendet om den negativa ekonomiska utvecklingen i dessa **länder** delvis är felaktigt, eftersom det verkligen **har** förekommit en viss ekonomisk tillväxt. Det är

bara det att den har **ätits** upp av befolkningsökningen (i Kenya t ex). Det ar riktigt att tillväxten i en rad länder har gett vissa möjligheter, och att den naturligtvis också ar en bidragande orsak till att det inte har gått ännu **sämre**. Befolkningsökningen ställer emellertid väldiga krav just på produktionstillväxt. Tillbakagången både i bruttonationalprodukt och i livsmedelsproduktion per invånare ar i sig ett uttryck för att den ekonomiska tillväxten har varit helt otillräcklig, och den ar dessutom ett vittnesbörd om att problemen under de följande åren inte kommer att minska.

Det ar en gammal sanning att familjeplaneringsprogrammen fungerar bast dar man har en någorlunda tillfredsställande inkomstutveckling och dar samhället klarar av att ge den enskilda familjen social trygghet, något som gör de fattiga mindre beroende av barnens arbete.

Den växande fattigdomen i många afrikanska länder och den ökande klyftan mellan fattiga och rika gör det svårt att tro att **familjeplaneringsprogrammen** kommer att lyckas.

I ett fattigare Afrika kommer familjerna och de gamla i ännu större utsträckning att behöva den produktion, den sociala säkerhet och därmed den större trygghet som många barn ger.

"Vi ar inte fattiga för att vi har många barn. Tvärtom har vi många barn eftersom vi ar så fattiga" var ett av svaren i en undersökning om orsakerna till varför ett familjeplaneringsprogram slog fel redan för många år sedan. Och denna enkla sanning äger fortfarande giltighet.

Det betyder inte att folk måste vara rika innan de går in för mindre familjer, men det betyder att samhället måste kunna garantera dem en annan säkerhet an den barnen hittills har givit dem.

Naturligtvis kan inte heller jag i denna situation tro på att Afrika kan ta sig igenom de kommande årens kriser utan att det investeras i utbildning och hälsovård för den snabbt växande befolkningen. Men dels ar jag ytterst pessimistisk beträffande utsikterna till att klara **nästa** årtionde utan ännu större mänsklig nöd, dels tror jag att förutsättningen måste vara att man undviker att lagga på de fattigaste länderna ytterligare utgifter. Det ar ett krav som bara kan uppfyllas genom att

1. ge bistånd som direkt siktar till produktionsökning – redan på kort sikt
2. ge löfte om mycket långsiktigt stöd (tio år eller mer) till drift

och underhåll vid igångsättandet av nya projekt och program som **ändå** leder till extrakostnader – t ex på utbildningsområdet

3. stödja och underhålla det som redan har satts igång och som utifrån en ganska sträng granskning anses vara så viktigt att det inte vore klokare att **lägga** ner

4. stödja självbärande program. Det vill säga program som är grundade på lokala önskemål, lokalt deltagande och lokal planering i en sådan omfattning att de kan klaras av den lokala arbetskraften (som ju redan finns där) men som inte medför löpande driftsutgifter för teknologi, avlönad arbetskraft, underhåll med mera.

Det är – som så mycket annat – lättare sagt än gjort. Andra förutsättningar och villkor följer.

Andra påståendet

Bistånd som inte gynnar de fattigaste och säkrar utvecklingen på landsbygden är idag skadligt i de fattigaste u-länderna.

Den ekonomiska statistiken visar klart att de länder som under de senaste åren har haft den största tillväxten inte hör till de allra fattigaste. Det har lett till en diskussion – bl a i de nordiska länderna – om huruvida det är riktigt att prioritera de fattigaste länderna, när det gäller ett bistånd som ju ändå är mycket begränsat. Om det nu rent faktiskt är så att man kan hjälpa fler fattiga genom att bistå Tredje Världens mellaninkomstländer – är det inte riktigtare att göra det då?

Samtidigt är det en allmän biståndserfarenhet att det är mycket svårt att nå de allra fattigaste i det enskilda u-landet. Det är lättare att hjälpa den bonde som redan har en liten smula an den jordlösa lantarbetaren, för att inte tala om tiggarna och de andra som är utblottade i stadernas snabbt växande slumkvarter.

Det har varit ett starkt argument att alldeles för mycket går till spillo om man försöker hjälpa de fattigaste grupperna i de fattigaste länderna. Man kan ju också vara för blåögd i sin idealism.

I den ekonomiska biståndsdebatten har man också diskuterat både "take-off"- och "trickle-down"-teorier. Just för

att biståndets uppgift är att vara igångsättande var det naturligt att likna insatsen vid ett flygplans start: landet (flygplanet) ska upp i en viss tillväxttakt (hastighet) innan det lättar och klarar sig självt. Biståndets uppgift skulle vara att vara med och få upp denna hastighet – men inte att föra någon fördelningspolitik innanför landets gränser.

Uttrycket "trickle-down" behöver knappast någon förklaring. Det bygger på uppfattningen att när det regnar på prästen så droppar det på klockaren. Även om biståndet i första rundan gynnar de mer välmående grupperna så kommer den tillväxt som därigenom satts igång efterhand att sippra ned till de mindre välmående.

Ekonomisk tillväxt i över- eller medelklassen kommer således att leda till nya investeringar och ny efterfrågan. Därmed skapas nya arbetstillfällen och jordbruket drar fördel av bättre priser och ökande efterfrågan på jordbruksprodukter. Processen är lång men enligt teorin går den hela tiden i rätt riktning. Gradvis skapas fler möjligheter för alla. Tillväxten blir självgenererande.

Verkligheten ser ofta annorlunda ut.

Som vi såg i diskussionen om Nigeria ledde den snabba tillväxten i det nigerianska oljesamhället inte till bättre ekonomi i jordbruket, eftersom (bland annat) oljeexporten satte igång vissa ekonomiska mekanismer, som gjorde det svårare att avsätta jordbruksvaror och livsmedel både på exportmarknaden och hemma. Tillväxten i en sektor ledde följaktligen till tillbakagång i en annan. Oljevinsterna sipprade alltså inte ner till de fattigaste.

Och i Zambia såg vi hur stadernas arbetslösa slumbefolkning växer medan fattigdom och felnäring – och paradoxalt nog också bristen på arbetskraft – ökar på landsbygden. Och det sägs rent ut att om landets jordbruks- och livsmedelsproblem ska kunna lösas så måste biståndet riktas mer direkt mot dem som "är fattigare, svagare och mindre synliga".

Det är enstaka exempel. Även om det naturligtvis är möjligt att öka jordbruksproduktionen i Afrika så galler dock generellt att – oavsett bistånd, tillväxtprocent och det man kallar utveckling – matvaruproduktionen har ökat så långsamt att den inte har kunnat hålla jämna steg med befolkningsstillväxten.

Den förväntade droppeffekten har alltså uteblivit. Under de år som har gått sedan de flesta afrikanska stater i början av 60-talet blev självständiga, har det på de flesta ställen uppstått

en större elit eller överklass. Samtidigt har en medelklass utvecklats och orättvisorna har stadigt ökat.

Klassiska utvecklingsteoretiker håller fast vid tanken att det i en bestämd fas av ett utvecklingsförlopp är normalt att **orättvisorna** ökar, och de kanske hävdar att det är oundvikligt. Man kunde hävda – med hänvisning till den biståndsfilosofi som var rådande när utsikterna för Afrika var mer optimistiska – att orättvisorna kunde accepteras eftersom de var ett övergående fenomen, och eftersom de skulle minska igen i takt med den fortsatta ekonomiska utvecklingen.

Men eftersom dessa länder är på tillbakagång, och den tillbakagången ser ut att bestå, blir situationen en annan.

Som jag redan har påpekat, drabbar denna tillbakagång den produktion som skulle hjälpa länderna att bli självförsörjande. Med tillbakagången följer – absurt nog – också en risk för att eliten kommer att motarbeta en utveckling som på längre sikt skulle kunna reducera och lösa problemen.

Två amerikanska forskare, Jacob Meerman och Susan Hill Cochrane (båda anställda vid Världsbanken) skriver i tidskriften *Finance and Development* (sept 1982) att de flesta jordbruksprojekt i Afrika idag normalt fungerar bra eller till och med över förväntan om bönderna får rimligt betalt för sin produktion. Om priserna däremot är för dåliga, misslyckas de. Böndernas sätt att reagera är förnuftigt.

De skulle gärna producera mer och införa varaktiga förbättringar i produktionsmönstret, om deras villkor bara förbättrades och de fick rimligt betalt.

Men ofta är det mycket svårt att skapa de rätta förutsättningarna för bönderna. Ty i många länder är starka intressegrupper både beroende av, och orsak till, de låga priserna på jordbruksprodukterna.

Löntagarna i staderna är till exempel intresserade av billig import av ris och vete även om det skadar avsättningen av lokalt producerade grödor som majs, hirs och durra.

En regeringspolitik som bromsar importen och samtidigt höjer priserna på de lokala matvarorna kommer att möta våldsamt motstånd i de stadsområden där de största **väljargrupperna** bor.

Livsmedelsimporten har under många år bidragit till att förändra konsumtionsmönstret. Vete och ris som bara odlas i liten omfattning i Afrika utgör 80 % av kontinentens **spannmålsimport**. Därutöver har direkt livsmedelsbistånd bidragit till att

andra kostvanorna i riktning mot dessa importerade spannmålssorter.

Så långt de två världsbanksekonomerna. Jag kan tillägga att **Världsbanken** och Internationella Valutafonden (IMF) har **krävt** radikala förändringar i u-ländernas ekonomiska politik som ett biståndsvillkor. Det har ibland varit krav utan känsla för vad som har varit politiskt möjligt, och utan förståelse för regeringarnas sociala förpliktelser gentemot stadsproletariatet. Detta förhållande har t ex lett till en långvarig kris i relationerna mellan Tanzania och Valutafonden. Det **ändrar** emellertid inte det faktum att bättre villkor för bönderna är ett **grundläggande** krav om man vill uppnå den helt avgörande produktionsökningen.

Och det är viktigt att framhäva – som jag också har gjort i avsnitten om Tanzania, Kenya och Zambia – att oavsett vad de afrikanska regeringarna har hävdad, så har den politiska verkligheten normalt varit till skada för bönderna – och i synnerhet för småbrukarna.

Hjälp till bönder är inte automatiskt detsamma som **hjälp** till de fattigaste. Också landsbygden är ett klassamhälle. Också här finns en elit som mycket ofta suger upp och utnyttjar investeringarna på de fattigas bekostnad.

För nordbor, för vilka familjebruket är en stark tradition, är det emellertid viktigt att slå fast att i stort sett alla undersökningar på detta område visar att små enheter producerar mer än stora.

I *World Development Report*, som tar upp världens jordbruksproblem i en specialsektion av 1982 års utgåva heter det (med hänvisning till i synnerhet Sydostasien och Latinamerika), att forskningen visar att de små gårdarna för det mesta producerar mer per areal än de stora gårdarna, om man tar hänsyn till skillnaderna i jordens kvalitet.

Och man understryker att småbrukarnas produktivitet är förbluffande och imponerande. Framförallt med tanke på att de vanligtvis har **sämre** villkor än de större jordbrukarna vad gäller kreditmöjligheter, utnyttjande av teknologi och möjligheter att komma ut på marknaden – för att inte tala om tillgång på konstgödsel, utsade av hög kvalitet, konstbevattning med mera.

Möjligheterna till högre avkastning i små jordbruk finns också i Afrika. I en av de studier som offentliggjordes före FN:s

konferens om jordreformer och landsbygdsutveckling 1979 sades det att små, omekaniserade jordbruk i Kenya gav både större skörd och fler arbetstillfällen än de större jordbruken. På gårdar under fyra hektar var utnyttjandet av arbetskraft nio gånger så stort och skörden sex gånger så stor per hektar, jämfört med jordbruk på mer än 40 hektar.

Men i Kenya tillhör 20 % av den odlingsbara arealen jordbrukare med gårdar på mer än 100 hektar, medan hälften av alla bönder har mindre än två hektar var. Dessa bönders samlade areal utgör mindre än 15 % av den totala jordbruksarealen. En färsk undersökning visar att 5 % av jordägarna äger nästan 70 % av den odlingsbara jorden.

Ofta verkar det som om det vore de större gårdarna som har ett märkbart överskott för försäljning till staderna, och till export. Men en del av förklaringen är att småbrukarnas produktion i stor utsträckning går direkt till de många som arbetar vid dessa jordbruk.

Om de har småbrukarnas villkor vore bättre skulle man kunna få ut ett större överskott och ändå bibehålla en hög sysselsättning. Men naturligtvis åstadkommer man inte några verkliga förändringar utan en jordreform, något som den nuvarande eliten är emot.

Ett steg under småbrukarna befinner sig de allra fattigaste – de jordlösa lantarbetarna. Om man hjälper dem med bistånd utan att produktionen ökas i motsvarande grad, kommer det att leda till ökad konsumtion och därmed till ökad press på livsmedelssituationen. Det är ett av argumenten mot att hjälpa de allra fattigaste.

Det är riktigt, och utifrån vad jag har anfört menar jag därför också att hjälp till de fattigaste – så vitt det överhuvudtaget är möjligt – måste vara hjälp till en självbärande produktion på landsbygden. Och inte bara hjälp till den egentliga odlingen utan också till verksamhet i nära anknytning till jordbruket – däribland den infrastruktur som skulle kunna göra det möjligt att lösa de väldiga problemen med avsättning och marknadsföring av produkterna.

På många ställen har den felslagna politiken också drabbat de traditionella hantverkssysslorna på landsbygden, till skada både för jordbruket och för hela landsbygden.

Med undantag av det rent humanitära katastrofbiståndet i extrema situationer (som under de följande åren säkert kommer att öka) är ett uteslutande improduktivt underhållsbistånd

till de fattigaste en dålig form av bistånd. Det kan låta cyniskt, men det finns ingenting i utvecklingen i de afrikanska länderna eller i prognoserna för de framtida biståndsmöjligheterna som tyder på att en sådan form av bistånd kommer att kunna hålla de fattigaste vid liv, i varje fall inte utan att det går ut över landets egen produktion och därmed gör ont värre.

Däremot råder det iiga tvivel om att, i den mån man lyckas göra de fattiga och fattigaste på landsbygden mera produktiva och därmed öka både sysselsättning och välstånd (samtidigt som också överskottet från dessa områden ökar), kommer detta välstånd att "sippra uppåt" från botten till nytta för hela samhället.

Det ska slutligen understrykas att en prioritering för att förbättra de fattigastes förhållanden är en av de nödvändigaste förutsättningarna, om man dessutom vill förbättra kvinnornas situation och ta fasta på den viktiga roll som de spelar i utvecklingsprocessen.

Traditionellt har kvinnorna stått för huvuddelen av arbetet i det afrikanska jordbruket och de har också tagit stora beslut vad gäller produktionen. På många ställen har det dock varit så att männen har ansvarat för avsalugrödorna, medan kvinnorna har tagit hand om det som har gått till familjens konsumtion. En jordbruksutveckling, som inte tar hänsyn till dessa förhållanden och som prioriterar den stora marknads- och försäljningsorienterade odlingen, kommer att medverka till att kvinnorna tvingas ut ur både produktions- och beslutsprocessen. Det skulle också mycket lätt kunna leda till att hänsynen till familjen och dess försörjning åsidosätts.

En politik som stöttar jordbrukets utveckling är långt ifrån konfliktfri, men den är under alla omständigheter nödvändig. Den tidigare citerade svenske världsbanksekonomen Anders Ljung har uttryckt det på följande sätt: jordbruket i de fattigaste länderna är det lokomotiv som ska dra igång utvecklingen. Eftersom alla undersökningar visar att det inte finns några länder med stark allmän tillväxt utan motsvarande tillväxt i jordbrukssektorn, existerar ingen annan användbar kraft.

Utifrån samma bildvärld talar han om de lite rikare u-länderna och säger, att för deras del kan jordbruket liknas vid en av de **järnvägsvagnar** som följer efter lokomotivet. Drivkraften och dynamiken kan alltså (som hos oss) ligga i andra sektorer av ekonomin. Men det är alltid så att om jordbruket fungerar dåligt så bromsas hela tåget, d v s hela ekonomin.

En realistisk utvecklingspolitik söder om Sahara kan alltså bara bygga på jordbruket. Om man vill säkra både den nödvändiga produktionen för hemmamarknaden och produktionen av avsalugrödor till Afrikas egna städer och för export, måste jordbrukspolitiken grundas på småbönderna och därmed på de fattiga.

Tredje påståendet

De fattigaste u-länderna kan nå verkligt oberoende enbart genom utveckling av livsmedelsproduktionen och i vidare mening sin jordbruksproduktion. Bistånd till självhjälp är i nuvarande situation i första hand detsamma som stöd till en produktiv satsning på jordbruket.

Under 1977 sålde Afrika kaffe för nära 3,5 miljarder dollar, kakao för över 2 miljarder, vegetabilisk olja för 700–800 miljoner, socker för mer än 400 miljoner, te för över 300 miljoner, bomull för 200 miljoner och dessutom större eller mindre mängder av bl a peppar, bananer och annan frukt, sisal, trä, läder, skinn, tobak, nejlikor och andra kryddor, jordnötter och kassava. Värdet av den samlade exporten av jordbruksprodukter uppgick till ca 9,4 miljarder dollar. Importen av livsmedel till Afrika utgjorde omkring hälften av denna summa.

Jag nämner de här summorna för att understryka att Afrika fortfarande är nettoexportör av jordbruksprodukter. Det är vart att **lägga märke** till eftersom många andra länder i världen är nettoimportörer. När man trots det talar om svälten i Afrika, är det för att kontinenten inte har råd att importera sig ur sina livsmedelsproblem och för att utvecklingen går i fel riktning.

Det finns många sätt att rakna på, och man ska hålla i minnet att statistiken är mycket osäker när man vill göra en uppskattning av Afrikas jordbruks- och livsmedelsproduktion. En stor del av skörden går direkt till familjerna i byarna och den delen kan bara uppskattas med **hjälp** av stickprov och lösa antaganden. Som jag nämnde i avsnittet om Tanzania, kan den ekonomiska krisen också leda till en gradvis återgång till **självhushållning** i kombination med en svart marknad, något som gör det nästan omöjligt att åstadkomma en rimlig uppskattning av den samlade produktionen.

Men trots dessa förbehåll visar alltså alla tillgängliga undersökningar samma tendens. Den totala jordbruksproduktionen liksom själva livsmedelsproduktionen har stadigt sjunkit under de senaste 10–15 åren – mätt i förhållande till folkmängden. Alla prognoser visar dessutom att om nuvarande tendens fortsätter, kommer livsmedelsunderskottet att växa kraftigt.

En uppskattning (gjord av FNs jordbruksorganisation FAO) visar att Afrika 1975 producerade 86 % av allt livsmedel man konsumerade. Man antar att denna andel kommer att ha sjunkit till 70 % under 1990, och omkring år 2000 kommer den att vara 61 % om inte tendensen bryts.

I FAO-studien *Agriculture Year 2000* beräknar man att den samlade självförsörjningsgraden för alla jordbruksvaror fortfarande 1980 var 99 % men att den kommer att ha sjunkit till 86 % omkring år 2000. I samma prognos antar man att Afrikas jordbruksexport år 2000 inte kommer att kunna betala mer än hälften av dess jordbruksimport.

Det är viktigt att alltid skilja mellan livsmedelsproduktionen och den totala jordbruksproduktionen. Utvecklingen har inte varit identisk, men tendensen har varit densamma. Enligt FAO hade man från 1960 till 1970 en liten total ökning av jordbruksproduktionen per invånare och år på 0,2 % och i livsmedelsproduktionen på 0,1 %. Men under perioden från 1970 till 1980 inträffade en årlig minskning i jordbruksproduktionen på 1,4 % och i livsmedelsproduktionen på 1,1 % per invånare.

Bakgrunden är inte en plötslig, påtaglig ökning av folkmängden, även om den är stor. Den ohyggliga sanningen är att den totala årliga tillväxten i jordbruksproduktionen från 60-talet till 70-talet föll från 2,7 % till 1,3 % – alltså en halvering. Något motsvarande har inte inträffat på någon av de andra u-lands-kontinenterna. I södra Asien har tillväxten försvagats, något som har resulterat i att livsmedelsproduktionen matt i förhållande till folkmängden har varit oförändrad under 70-talet. Alla andra områden rapporterar större eller mindre tillvaxt. Bara i Afrika har man en våldsam tillbakagång.

World Development Report fastslår att det finns ett nära samband mellan låg tillvaxt i jordbruksproduktionen och låg ekonomisk tillvaxt på det hela taget. Det Överväldigandeflertalet afrikanska länder som under 70-talet hade mindre än 1 % i årlig tillvaxt i jordbruksproduktionen hade också en mycket låg allmän ekonomisk tillvaxt (under 3 % om året). De länder som sätter dystert rekord i detta sammanhang är Angola, Tchad,

Kongo, Etiopien, Ghana, Madagaskar, **Moçambique**, Niger, och Uganda. För **Moçambiques** vidkommande blev den genomsnittliga livsmedelsproduktionen per invånare under 1978–80 satt till 75 med utgångspunkt i ett indextal på 100 för perioden 1969–71.

Siffrorna visar en tendens men de ger ingen förklaring till de eländiga förhållandena. Några förklaringar har givits i det föregående, d v s

- en underskattning av jordbrukets roll i den konkreta planeringen
- en stads- och i viss mån industriutveckling som har dragit resurser och arbetskraft från jordbruket
- en lokal prispolitik som på många ställen indirekt har lett till att bönderna har producerat mindre snarare än mer
- men också en internationell prisutveckling som har drabbat det afrikanska jordbruket hårt, eftersom priserna på jordbrukets exportvaror har sjunkit parallellt med att priserna på **hjälpmedel** (teknologi, konstgödsel, olja) har stigit drastiskt.

Till detta kommer så en rad stora klimatmassiga och ekologiska problem.

Frågan om Afrika är överbefolkat diskuteras ofta. Ett faktum är emellertid att jordbruket har pressats ut ända till de områden på gränsen till öknen där avkastningen är försvinnande liten, där torka och missväxt ger upphov till erosion och till att öknen breder ut sig ytterligare. På samma sätt som **Turkana** i nordligaste Kenya är på väg att gå upp i rök, ryker det också från tusentals kvadratkilometer andra ökengransområden.

Som jag tidigare har påpekat, har också nordiska biståndsgivare kommit underfund med att det var betydligt svårare än de trodde att hjälpa de afrikanska bönderna. Villkoren är hårda och riskerna för förstörelse är stor.

Staderna på den afrikanska kontinenten har vuxit med oroväckande hastighet under loppet av de senaste tio åren på samma sätt som storstäder överallt i Tredje Världen. I en **lång** rad av de fattigaste afrikanska länderna har staderna vuxit med 7–8% om året eller 2–3 gånger så mycket som den genomsnittliga befolkningsökningen. Från 1970 till 1980 växte Tanzanias stadsbefolkning med 8,7%, Kenyas med 6,8% och Zambias med 6,7% – per år.

Den otillräckliga ökningen av jordbruks- och livsmedels-

produktionen får till följd att staderna blir beroende av import eller av livsmedelsbistånd. I ständigt stigande grad går stadernas livsmedelsförsörjning vid sidan av landets egna bönder och det sker samtidigt som ländernas ekonomi försvagas så att möjligheterna att importera på affärsmässiga villkor hela tiden minskar. Följden är ökande beroende av bistånd eller av utländska lån. Alternativet är svårt.

Många afrikanska länder har inte något annat än sina jordbruksvaror att sälja på den internationella marknaden. Till och med de länder som har annat att sälja (t ex mineraler) har problem, eftersom priserna också på sådana råvaror har sjunkit under de senaste åren, då efterfrågan och prisutveckling präglas av den allmänna ekonomiska avmattningen i världen.

Och Afrikas industri har inte (som t ex svensk industri) redan från början ett nära samband med jordbruket – bland annat av den anledningen har industrin inte blivit konkurrenskraftig.

När de nordiska länderna industrialiserades var det en process som rörde sig kring mejerier, slakterier och bysmedjor. Bearbetning och vidareutveckling baserades på landets egna råvaror. Men i stort sett alla afrikanska nationer har ett förflutet som kolonier och kolonialmakten behövde råvaror – inte bearbetning.

På många ställen var det kolonialmakterna som tvingade in afrikanerna i exportproduktion på bekostnad av lokal livsmedelsproduktion. Efter självständigheten lyckades några av de här länderna bygga ut en viss industri för att bearbeta jordbruksprodukter för inhemskt bruk. Bearbetning av exportprodukter – om än i mycket liten omfattning – har man också fått till stånd i form av socker-, pulverkaffe-, textil- och fruktkonserverfabriker. Men också en stor del av denna industri baseras på teknologi och råvaror utifrån, ett exempel är mejerier som bearbetar överskottstormjök från Europa.

En stor del av industrin utgörs av importersattande industri och den bygger för det mesta på att man importerar råvaror i stället för färdiga produkter – men dock importerar man. Man sparar lite pengar och skapar några arbetstillfällen, men man använder ändå den valuta man inte har för att hålla fabriken igång.

I den rika världen försvårar man amställningen till bearbetning av egna varor för afrikanerna genom direkta eller indirekta sparrar, som när EG dumpar socker på världsmarknaden till

priser som gör det omöjligt för u-länderna att sälja sitt socker. På samma sätt höjer EG tullavgiften på kakao i takt med förädlingsgraden för att garantera att bearbetningen sker i det rika Europa i stället för i det fattiga Afrika.

Afrika har inte heller som Asien en industriell tradition. Man har inte en stor, välutbildad industriarbetarkår som gör det attraktivt för européer att förlägga sin produktion i Afrika. Afrika har inte heller särskilt mycket självständig produktion som kan komplettera eller ersätta exporten av råvaror från jordbruket.

Det diskuteras ofta om Afrika svälter för att en del av den basta jorden används till just exportgrödor och för att det är denna odling som utnyttjar den moderna teknologin. Det är här man drar nytta av de senaste forskningsresultaten, och det är här man använder konstgödning trots att användningen av konstgödsel i Afrika för övrigt är mycket blygsam.

Det är sant att man genom att ensidigt odla exportgrödor på sina ställen har förstört jordens avkastningsförmåga samtidigt som man dessutom har omintetgjort det tidigare oberoendet.

Men för att återvända till Nyereres tal vid mottagandet av Third World Prize, så sa han också att de afrikanska länderna har tvingats in i en situation då de inte kan undvara den **främmande** valuta som exporten förser dem med. Oavsett hur kraftigt man måste skära ned sin offentliga verksamhet under kommande tillbakagångsår, kommer man alltid att behöva exportintäkter för att undvika ett ständigt ökande beroende av de biståndsmedel som utan tvivel kommer att stagnera. Man måste öka exporten för att hindra att skulden blir ännu större och för att förhindra ett totalt sammanbrott.

Oavsett hur det kommer att gå med denna export kan de här länderna inte få exportintäkter som räcker för att ge dem en positiv handelsbalans. Det innebär att de under alla **omständigheter** inte kan lösa livsmedelsproblemet på ett tillfredsställande sätt med **hjälp** av import på normala villkor. Därför är det viktigt att livsmedelsproduktionen höjs. Och i många afrikanska länder går det bara genom en kombination av pris- och jordbruksreformer tillsammans med mycket omfattande investeringar som kan medverka till att folk på landet får möjlighet att utnyttja de resurser som finns.

Med andra ord finns det ingen väg förbi jordbruket. Inte desto mindre är det – till och med utifrån de minst pessimistiska prognoserna – svårt att upptäcka de framkomliga vägarna.

I den tidigare nämnda artikeln av Jacob Meerman och Susan Hill Cochrane talas det om behovet av familjeplaneringsprogram, men de säger också, med argument liknande de jag tidigare har använt, att man inte kan rakna med sjunkande födelsesiffror i Afrika under de närmaste årtiondena. De säger i detta sammanhang att de redan existerande problemen med svalt och sjukdom bara kan öka under den närmaste tiden.

Men också på andra områden är problemen enormt stora, och i realiteten verkar de olösliga.

Idag går ca 65 % av Afrikas barn i skolan. Om man ska kunna hålla denna procent (och den är ju inte tillfredsställande) måste man öka utgifterna till grundskoleundervisningen med 3,5 % om året. Om man sätter som mål att alla barn år 2000 ska få börja skolan, kommer det att kräva en utgiftsökning på detta område med 6 % om året. Det är ett mål som ligger långt utanför det möjligas grans för Afrikas vidkommande.

Artikeln beräknar vidare att stadernas hastiga tillväxt innebär en fyrdubbling av stadsbefolkningen inom de närmaste 25 åren. Majoriteten i dessa städer kommer att fortsätta att leva i slumområden – oftast en hel familj eller mer per rum, med mycken sjukdom och mycket begränsad tillgång till kommunal service som rent vatten, toaletter och medicinsk vård.

Artikeln slutsats är att det bara finns två sätt att bryta denna utveckling – dels är det nödvändigt att dampa befolkningstillväxten, dels måste man rycka jordbruket ur dess stagnation.

Som tidigare nämnts tror jag inte att man kan åstadkomma det första utan det andra. Det innebär att huvudinsatsen under de kommande svåra åren måste riktas mot jordbruket. Det finns ingen annan väg mot större självständighet och mindre fattigdom i det typiska afrikanska landet söder om Sahara.

Det är på detta område man måste lagga tyngdpunkten i biståndet. Men det måste ske på ett sådant sätt att jordbrukarna ges möjlighet att verka i överensstämelse med landets verkliga behov, och inte bara enligt en stadselits behov av billigt livsmedel på kort sikt.

Det finns inte mycket uppmuntrande att säga, men en av de positiva observationer som alla jordbruksundersökningar pekar på är det enkla faktum att alla jordbrukare reagerar förnuftigt på förnuftiga förslag.

När man talar om u-ländernas jordbrukare som mycket konservativa och motvilliga när det gäller förändringar, kan det förklaras med att experiment är något som den fattige deltar i

med livet som insats. Det ar själva existensen för honom och hans familj som står på spel om något skulle gå på tok. Men om de får en verklig chans, kommer till och med den fattigaste bonde och hans hustru (som alltid ar med och träffar viktiga beslut i familjen) också att reagera positivt.

Därför ska jordbruksprojekt vara så enkla och jordnära som någonsin ar möjligt. De ska inte **kräva ännu** mer administration eller ledning och styrning. De ska omfatta jordbrukarna direkt och fungera som en utsträckt hand. Projekten ska skapas av och tillsammans med de fattiga byarnas egna bönder och vara till direkt nytta för dessa jordbrukare. Sådana krav måste stallas också om regeringarna ar skeptiska.

Varldsbanken säger att realvärdet av biståndet till **u-ländernas** jordbruk har mer än fördubblats under perioden från 1973 till 1979 då det nådde 10,4 miljarder dollar om året. Sedan dess har det fallit till lite under 10 miljarder dollar. Det låter imponerande och det ar också en stor summa. Varldsbanken nämner dock också att de västliga ländernas "bistånd" till det egna, inhemska jordbruket lyder på belopp som typiskt nog ar 8–10 gånger så stort som deras utvecklingsbistånd på jordbruksområdet.

Fjärde påståendet

De fattigaste folkgrupperna kan bara dra nytta av bistånd som baseras på grundliga kunskaper om deras villkor, möjligheter och önskemål, samt bygger på deras eget deltagande. Biståndet kan därför bara kanaliseras genom regeringar, institutioner och organisationer som respekterar denna grundval.

I Stig Holmqvists roman *Utvecklaren* (Liber 1978) ar huvudpersonen, Göran, biståndsexpert i Tanzania. Det ar han som ska "utveckla" och det ar en bra utveckling han ar med och skapar, ty hans projekt ska leda vatten till områden dar människor och kreatur saknar vatten och där törst och torka ar ständigt återkommande problem.

Då bevattningsanläggningen nästan ar färdig utsatts den oväntat för sabotage och det kravs ingen grundligare undersökning för att konstatera att anläggningen ar förstörd av dem den

skulle hjälpa – det boskapsskötande nomadfolket barabaigerna som känner torkans lidanden anda in i marginen.

"Alla tycker att det ar bra med vattnet ... men många säger, att när vattnet kommer så försvinner barabaigernas land. Och då kommer alla våra kor att dö ..." säger Gidabayda till den hårt arbetande svenske utvecklarer Göran, som förbluffad frågar varför folk säger att landet ska försvinna när vattnet kommer. Barabaigerna vill ju ha vattnet.

"Ndio, ja, folk vill ha vattnet. Men det ar ingen mening med vatten för barabaigerna om dom inte har något gräs. **Ngombe**, korna, kan inte leva på bara vatten ... Många tror att Serikali kommer att saga åt barabaigerna att det bara ar dom som flyttar till den har ujamaabyn som Serikali tanker upprätta, som får använda vattnet. Men inga barabaiger vill flytta till byn. Vi barabaiger kan inte leva så. Det förstår inte Serikali. Men dom kommer att ta barabaigernas land till byn. Och nar inga barabaiger flyttar dit, säger Serikali åt mbulu och folk från andra delar av landet att flytta dit och dom gör shamba, åker, av allting. Och till slut kommer barabaigerna varken att ha gräs eller vatten. Korna dör. Nar korna dör så dör vi barabaiger. Sen finns det inga barabaiger ... Det ar så folk pratar", slutade Gidabayda." (s. 111).

Och Göran inser att det stoita boskapsfolket, barabaigerna, har ratt ganska långt. Bevattningsanläggningen ska ses som ett led i Tanzanias byutvecklingsprogram, som förutsätter bofasthet och som inte kan ta hänsyn till en liten stams speciella kultur eller behov. Kanske var detta projekt som var så riktigt tänkt – att skaffa vatten till törstande – i verkligheten till skada för dem det skulle hjälpa.

Exemplet i romanen ar ett bland många som visar hur bistånd kan verka mot sin avsikt. Meningen ar inte att generellt kritisera de viktiga vattenprojekt som bl a Danmark och Sverige ar med om i Tanzania – projekt dar man i ökande grad, bland annat med sociologers hjälp, har försökt få med lokalbefolkningen i planeringen. Avsikten ar inte heller att idyllisera, ty en fullständigt konfliktfri utveckling ar knappast möjlig. Det har vi ju inte heller i de nordiska länderna.

Helt klart ar emellertid att många utvecklingsprojekt och utvecklingsprogram har verkat mot sitt syfte, eftersom de har

planerats på central nivå i stället för att bygga på den kunskap och de önskemål man har haft i den berörda byn.

Den forcerade byutvecklingen i Tanzania under 70-talet var otvivelaktigt ett sådant exempel. Man tvingade in folk i byar med tanken att man därmed skulle kunna ge bättre offentlig service (vatten, undervisning, hälsovård, distribution osv) och få en högre produktion. Men befolkningens motstånd var så stort att utvecklingen gick bakåt. Produktionen gav negativt utslag och i många delar av landet upphörde befolkningens stöd till den inhemska politiken och i några byar **produktionsstred** man.

Misstagen begås av biståndsgivarna, givarländerna, men i Tanzania och de flesta andra länder också av regeringar som tror att de vet bättre och som tycker att det är lättare och göra upp stora planer centralt i huvudstäderna än att lyssna på lokala möjligheter och behov.

För tjugio år sedan, när biståndsbegreppet **ännu** var ungt och präglad av en övertro på möjligheterna, skrev den amerikanske antropologen Ward Hunt Goodenough i sin bok *Cooperation in Change* att ingen militär ledare skulle drömma om att angripa utan att känna till fiendens antal, beväpning, försvarsanläggningar, distributionskanaler och stridsmoral. På samma sätt, fortsatte han "kan ingen ansvarig utvecklingsorganisation tillåta sig att introducera ett utvecklingsprojekt utan att på förhand känna till alla aspekter av kulturen i mottagarsamhället". Han framhävde speciellt att man måste känna till principerna för den ekonomiska, sociala och politiska organisationen och att man inte heller kan tillåta sig att ignorera den känslomässiga faktorn. Och han tillfogade, att medan militärledningen mycket ofta har problem med att samla in de nödvändiga upplysningarna, så befinner sig en utvecklingsorganisation knappast någonsin i den situationen att den inte kan få tag på den information som behövs om den bara är beredd att lägga ned den tid som krävs.

Nu stöter man helt självklart på problem om man vill jämföra utvecklingen och de förändringar den skapar med ett militärt fälttåg. Här handlar det inte om att upptäcka en fiendes svaghet, utan att i stället ta vara på de erfarenheter och den styrka som sedan kan utgöra grunden för en utveckling av ett samhälle.

All utveckling medför förändringar. Förändring är själva

utvecklingsinsatsens syfte, men om den inte förstås och stöds av dem det galler så leder den inte till någon verklig förändring.

I de afrikanska länderna har man sedan början av 60-talet genomfört massvis med projekt som aldrig har lett till utveckling, eftersom de inte var till gagn för de många fattiga och följaktligen möttes av aktivt eller (oftare) passivt motstånd, eller bara likgiltighet från befolkningen.

Vid ett nordiskt UNESCO-seminarium i Danmark i november 1981 diskuterade man något som man kallade "den kulturella dimensionen" i utvecklingsprocessen, och på basis av en uppsats av Lars-Olof Edström från SIDA försökte man konkretisera vad det innebär att grunda en utveckling på ett folks kultur – kultur fattad i ordets allra vidaste mening, d v s summan av ett folks själsliga resurser och erfarenheter, dess levnadssätt, traditioner och vetande.

Diskussionen ledde bl a till att man slog fast att varken i u-länderna eller i våra egna länder respekteras den grundläggande folkliga kunskapen och erfarenheten i utvecklingsprocessen. Också i våra nordiska samhällen finns starka **motsättningar** och konflikter mellan det lokala och det centrala planet. Motsättningar som kommer till uttryck i diskussioner om utvecklingen av våra städer och bostadsområden, om trafikplaneringen, om det byråkratiska administrationssamhället och mycket annat.

Man enades om sju punkter, sju förutsättningar, nödvändiga för en utveckling som respekterar människan – och därmed nödvändiga för att få till stånd ett effektivt bistånd till de fattiga afrikanska samhällena idag.

1. Utvecklingen måste baseras på grundliga kunskaper i samhällets historia, kultur och religion. Ordet samhälle är valt med omsorg. Det enskilda samhället är i allmänhet mindre än nationen. I en lång rad nationer – inte minst i Afrika – omfattar nationen flera olika samhällen med olika kulturer, ofta med skild historisk och religiös bakgrund. Barabaigernas samhälle är inte Tanzanias. Turkana-folkets inte identiskt med Kenyas.
2. Befolkningens verkliga acceptering av och deltagande i utvecklingen är en förutsättning. De som berörs måste engageras i planeringen så att utvecklingen grundas på befolkningens uttalade behov och önskemål. Man kan aldrig uppnå ett folkligt deltagande ("people's participation") i en utveckling som inte är önskad av den lokala befolkningen.

3. Grunden i utvecklingsstravandena måste vara erkännandet av att det ofta är de undertryckta och fattiga som har skapat en ny utveckling i samhället. Den reella förändringen måste därför komma just från dessa grupper.

Att granska denna punkt var ett centralt tema i den nordiska debatten och man erkände allmänt att många av de stora historiska omvalvningarna har börjat i situationer, då de fattigaste och mest förtryckta har satt sig i rörelse.

Andra folkgrupper – eller speciella ekonomiska och tekniska omständigheter – kan ibland verka igångsättande. Men det är behovet av förändringar för de sämst ställda som har lett till de verkligt stora omvalvningarna i samhället. I vårt europeiska samhälle kan man peka på rörelser alltifrån de förtryckta kristna till böndernas frigörelse, från arbetarrörelsen till dagens kvinnorörelse och kanske ungdomsrörelse eller pensionärrörelse.

Många analyser av u-landsbistånd visar att **mellaninkomstländer** eller mellaninkomstgrupper i de fattigaste länderna är de som **lättast** absorberar och drar nytta av biståndet. Detta är ofta ett tecken på att biståndet just bevarar status quo.

Och det är ofta liktydigt med antingen ingen utveckling alls – eller en utveckling som befäster och understryker orättvisorna.

I avsnittet om Zambias jordbruks- och livsmedelsproblem framgick det att biståndet direkt har motverkat framsteg i småbruket. En mer välmående grupp har bromsat det bistånd som kunde ha satt igång en äkta utveckling.

Detsamma kan sägas om det bistånd som har gått till byråkratiseringen av det socialistiska utvecklingsexperimentet i Tanzania – och indirekt till en förstärkning av olikheterna i det kapitalistiska kenyanska samhället.

Det är svårt att ge bistånd till de fattigaste, som ju befinner sig i en mycket riskfylld situation där en felslagen strategi kan medföra svält och död eftersom det inte finns några reserver att ta av. Ytterligare ett hinder är att de besuttna anda ut på bynivå ofta försöker hindra att biståndet når fram till de sämst ställda.

Om man emellertid lyckas nå ut till de fattigaste och om de ges möjligheter att förändra och förbättra sin situation, får man en bekräftelse på att kulturen i sig utgör en resurs och att kulturbegreppet inte är statiskt. Folk vill ha förändringar till det bättre. Problemet är att utvecklingen långt ifrån alltid har lett fram mot något bättre.

De grundligaste erfarenheterna av bistånd efter dessa princi-

per har den danska biståndsorganisationen **DANIDA** gjort i Noakhali i Bangladesh, och i samband med etableringen av ett omfattande, så kallat integrerat hälsovårdsprojekt i Tamil Nadu och **Madya Pradesh** i Indien. Det är projekt som till fullo har gett exempel på både möjligheter och svårigheter, de senare av mycket påtagligt slag eftersom utvecklingen och biståndet indirekt blir ett led i en klasskamp och en maktstrid i lokalsamhället. Ett exempel är när bättre kreditmöjligheter för de fattigaste bönderna gör privata ockrare till maktfullkomliga och cyniska motståndare i kampen för att förbättra villkoren för de fattigaste. Man kan se den fanatiska kampen mot en sådan förändring som bevis för vilka omfattande konsekvenser förändringen får – om den lyckas.

4. Språk och kultur är oskiljbara och det är följaktligen också språk och utveckling. De flesta afrikanska nationer består av flera folkslag och lika många, eller fler, språk. Om man tar ifrån ett folk dess språk, tar man också ifrån det dess identitet och därmed dess utvecklingsmöjligheter. Därför kräver all utveckling respekt för lokalspråket.

5. Teknologi bör utnyttjas med respekt för den lokala kulturen i det givna samhället. Ger teknologin nya möjligheter eller Ödelägger den istället? Det innebär inte att varje mikrosamhälle ska, eller kan, utveckla sin egen teknologi – utan att den existerande teknologin bör ses i förhållande till detta samhälles möjligheter och behov.

De afrikanska länderna är, som nämnts, exempel på att det kan förekomma ett enormt resursslöseri i länder med brist på resurser. Felaktigt planerad och använd teknologi resulterar i att mängder av teknisk apparatur står outnyttjad. Bristande underhåll av tekniska hjälpmedel, som saknar anknytning till befolkningens tillvaro, leder till olösliga problem.

Ofta används modern teknologi över huvudet på befolkningen. De människor det berör har ingenting att göra med tekniken och utvecklingen. Följaktligen upphör det hela att fungera i samma ögonblick som de främmande teknikerna ger sig iväg.

Det handlar om kultur, men förvisso också om ekonomi. I de afrikanska samhällena på tillbakagång måste varje användande av teknologi under de kommande tio åren också värderas ekonomiskt. Är det möjligt att få fram elektricitet eller olja till en teknisk anläggning som kräver det? Är det möjligt att få tag i

reservdelar, mekaniker eller servicefolk till den apparatur som kräver det för att fungera? Det otvetydiga svaret är ofta nej.

Och om det rör sig om att utveckla jordbruk och livsmedelsproduktion på grundval av jordbrukarnas egen insats är det knappast en mekanisering man har behov av i Afrika. Vad man däremot behöver är en satsning som både ger bönderna bättre betalt för sina varor och tillgång till nödvändiga hjälpmedel som konstgödsel, högvastande spannmålssorter och bra ut-sade.

6. En sysselsättningsstrategi måste utgöra en central del i varje utvecklingsplan. Det gäller både i- och u-länder. Men medan vi – i varje fall än så länge – har en tendens till att sätta likhets-tecken mellan sysselsättning och avlönat arbete, så är det i u-landssammanhang nog så viktigt att försäkra sig om att bi-stånd och planering stöder en utveckling, som gör det möjligt för befolkningen att skaffa sig sin utkomst t ex på landsbyg-den.

Ett av problemen är den väldiga ökningen av stadsbefolk-ningen. Koncentrationen av företagsverksamheten till stader-na har dragit till sig de unga – och utbildningssystemet har stött denna utveckling. Utbildning har betydligt uppbrott från det tradi-tionella samhället och förväntningar på avlönat arbete i admi-nistration eller industri.

Men näringslivet har utvecklats på ett sätt som inte har motsvarat dessa förväntningar. Det är ett begränsat antal nya arbetstillfällen man har fått i produktionen och på vissa håll har gamla näringar slagits sönder av den nya utvecklingen. Ett exempel är det traditionella båtbyggarghantverket som hotas av tillverkningen av plastfiskebåtar.

En sysselsättningsstrategi i Afrika måste innebära att man planerar utbildningssystemet och styr investeringarna på ett sätt som gör det möjligt att utveckla landsbygden och skapa förutsättningar för att hålla kvar de unga.

Det är en utveckling som ett land som Tanzania, på papperet och i teorin, har försökt genomföra. Det har emellertid skett utan respekt för befolkningens önskemål och behov och med en tendens till att ge åtminstone den mer välmående stadsbefolk-ningen fördelar, något som avslöjar brist på respekt för landsbygden när det kommer till kritan.

Också på det tekniska området har utvecklingen av Tanza-nias byar uppenbarat konflikter mellan idealen om närdemo-

krati och självbestämmande och en centralstyrd verklighet.

Det har visat sig att mycket av det **småhantverk** och den lokala industri som frodades på landsbygden delvis har ödelagts genom sammanflyttningen i större byar. Hantverkarna har kommit för långt bort från sina råmaterial, vare sig det är vass till flätning, lera till kokkärl eller andra redskap i det dagliga arbetet.

Det är en väldig uppgift bara att blåsa liv i och säkra denna lokala produktion som man har tagit för given, men som man nu saknar när den är hotad på allvar och på vag att försvinna i många afrikanska länder.

Problemet är ett typiskt exempel på en utveckling som har undervärderat det gamla, det traditionella, det billiga, och naturligtvis till förmån för det som kommer utifrån.

Den danske fotografen och antropologen Jesper **Kirknæs** har i samarbete med Tanzania **Handicrafts Marketing Corporation** (Handico) samlat in ett imponerande material om den stora, mångskiftande och värdefulla (men ofta ekonomiskt oregistrerade) produktion av både konst och bruksföremål, som har pågått och fortfarande pågår runt om i Tanzania. Det rör sig om en produktion och en teknologi som det ofta är viktigt att bevara och utveckla, viktigare än att främja en ny produktion och produktionsformer på främmande villkor – eller import som det inte finns valuta till, och teknik som inte motsvarar samhällets förutsättningar.

7. Utvecklingen ska respektera de olika områdenas ekologiska särart. Afrikas jordbrukspotential är starkt hotad. Våldiga jordområden Ödeläggs varje år. Oknarna växer och när de en gång har fått lov att breda ut sig får man dem inte att dra sig tillbaka. **Turkana** går upp i rök som den norska **biståndsexperten** sade.

Länderna hotas också av en flod av okoordinerade biståndsprojekt där de olika länderna var för sig reser sina monument, men där det inte blir något över för de krävande, samlade insatserna – t ex mot Ödeläggelsen av **Saharas** gränsområden.

Av och till i diskussionerna om Afrika dyker frågan upp huruvida det glest befolkade Afrika i själva verket redan är överbefolkat, eller om en tätare befolkning på lång sikt kanske skulle underlätta en verklig utveckling (det kan också vara ett problem att människor bor för långt från varandra).

Men oavsett vem som har rätt i denna diskussion är det ett

faktum att tendensen bort från nomadiserande boskapsskötsel och från svedjebruk nu leder till att förstörelsen av jorden accelererar.

Utveckling och bistånd leder ofta till produktionsformer som i motsats till den traditionella produktionen har långt mindre respekt för de gränser de ekologiska omständigheterna sätter. Den sårbara tropiska jorden kan inte exploateras hårt varje år om man inte behandlar den med försiktighet och bl a tillför den gödning.

Det man behöver är forskning – men också konkret bistånd på de områden där man redan har kunskap – samt resurser för att stödja och uppmuntra bönderna att göra det riktiga.

Utvecklingen av alternativa teknologiformer är en annan central punkt i den omfattande ekologiska kampen. Afrikas skogar är på väg att försvinna med ny erosion och ny ökenutbredning som följd. Man har bl a gjort experiment med enkel solvarmeteknologi för matlagning och till hushållet i övrigt, men också har behövs en långt intensivare satsning som når ut till de fattigaste som inte har möjligheter att själva välja alternativ.

Under debatten vid det nordiska seminariet blundade man inte för de stora svårigheter som tornar upp sig runt nästan alla dessa punkter. Ett av de grundläggande problemen är att vi, när vi kräver en insats som bygger mer på lokalbefolkningens önskemål och dessutom kanske på krav från de allra fattigaste, kommer betänkligt nära en inblandning i andra länders inre angelägenheter.

I ett system som ofta är hierarkiskt, överbelastat, byråkratiskt och inte sällan korruperat vill vi gärna nå ut till den fattigaste delen av befolkningen, för att stödja en utveckling som på längre sikt kommer att framtvinga nödvändiga förändringar och reformer, något som en stor del av eliten inte önskar.

Och vi ska göra det utan att "vi" blir de som vet bättre. Vi ska med andra ord få de regeringar som våra regeringar förhandlar med att acceptera att biståndet ges på lokalsamhällets villkor även om vi vet att lokalsamhället inte är något entydigt, konfliktfritt begrepp.

Som Knud Erik Svendsen har påpekat, slipper biståndsgivarna ändå inte ifrån medansvar för biståndets användning. Tanken på icke-inblandning är bedräglig. Med bistånd bryter vi, hur vi än vänder oss, in i lokala kulturer som är främmande för

oss – in i klassamhällen eller stamkulturer. Kultur är inte något statiskt. Kultur förändras vid varje påverkan och just därför är det avgörande att bistånd grundas på kännedom om lokalsamhället och på respekt för de fattigaste.

Om inte detta sker så stärker biståndet automatiskt de rikaste och försvagar därmed ofta de fattigaste – och i så fall sker också en gradvis kulturförändring, men den innebar inte utveckling. Och den kommer därför inte heller att ge upphov till den nödvändiga produktionsökningen.

Även om biståndet vands i produktiv riktning måste det alltså ta sikte på de fattigaste samhällsgrupperna. I många afrikanska samhällen kommer det att innebära att eliten indirekt hotas, men allt fler av de berörda regeringarna kommer att tvingas att acceptera detta hot.

Ty situationen är så allvarlig att de inte kan avvisa en insats som i realiteten är en oundgänglig förutsättning för dessa u-länders ekonomiska överlevnad.

Femte påståendet

I en situation då de afrikanska länderna står inför fortsatt tillbakagång och då det internationella biståndet sjunker eller stagnerar, kan biståndet medverka till oberoende på lång sikt bara om det bygger på fasta, långsiktiga åtaganden från givarländerna.

U-landsbiståndet är av särskild betydelse för de fattigaste u-länderna och det är i sig en del av deras problem. På kort sikt kan man emellertid inte undvika detta beroende – och absolut inte i en situation då man står inför en allmän ekonomisk tillbakagång.

Men det internationella biståndssystemet befinner sig i djup kris. FNs utvecklingsprogram (UNDP), som borde vara den samlade, planerande, koordinerande och finansierande instansen inom FN-systemet, spelar en ständigt minskande roll eftersom organisationens anslag har krympt under de senaste åren. Också Världsbanken och dess systerorganisation, International Development Association (IDA) har kant av de västliga ländernas (och i synnerhet USAs) ekonomiska nedskärningar.

Just på grund av Afrikas Överväldigande problem har IDA valt att ge biståndet till de afrikanska **länderna** högsta prioritet. Men detta ska ses i samband med att denna mycket viktiga internationella finansieringskälla är kraftigt reducerad.

Det förra kapitaltillskottet till IDA (IDA 6) var på 12 miljarder dollar, men trots mycket utdragna förhandlingar om det nya **kapitaltillskottet**, blev resultatet en minskning med 25 % till 9 miljarder dollar. Förhandlingarna avslutades i början av 1984 och kapitaltillskottet galler låneverksamheten under perioden 1 juli 1984 och tre år framåt. Alla länder utom USA stödde ett tillskott på 12 miljarder dollar.

Nu är det redan många år sedan i-länderna antog det internationella målet för u-landsbiståndet på 0,7 % av bruttonationalprodukten och fortfarande är det bara 4–5 länder som har uppnått detta mål. **Världsbanken** tror att biståndet 1985 kommer att ligga på 0,37 %.

USAs bistånd kommer att utgöra 0,2 % och sålunda dra ned genomsnittet. Frågan är emellertid om inte denna 1985-årsgissning under alla omständigheter är optimistisk. Det är dessutom en öppen fråga vem som ska nås av detta bistånd. I tider av politisk oro ökar det bilaterala biståndet, dvs det som **givarländerna** själva kan styra. Det är dessutom den typ av bistånd som är politiskt viktigt för stormakterna.

I små **länder** som de nordiska betyder det skärpta krav att biståndet ska gynna vår egen export. I stora länder som USA kommer det, om möjligt, att i **ännu** högre grad bli så att biståndet ska gynna både inhemsk industri och amerikansk utrikespolitik. Det kommer (som hittills) att innebära att länder i världens brännpunkter kommer att få en orimligt stor del av biståndet, om konfliktområdena är av storpolitisk betydelse. Som exempel kan nämnas att en mycket stor del av de oljeexporterande ländernas bistånd går till Jordanien och Syrien medan en motsvarande stor del av **USAs** bistånd går till Israel och Egypten.

1979 fick låginkomstländerna, som har 55 % av u-ländernas befolkning (då är Kina inte medräknat) bara 37 % av det samlade biståndet. I genomsnitt utgjorde biståndet knappt 7 dollar per invånare. De länder i u-landsgruppen som kallas mellaninkomstländer fick omkring det dubbla. Och biståndet till Israel och Egypten utgjorde i genomsnitt 58 dollar per person.

Om man ser bara på det bilaterala biståndet (från ett land till

ett annat) blir snedfördelningen, som man lätt inser, mycket större. Medan det internationella biståndssystemet försöker prioritera bistånd till de fattigaste länderna, har krisen den effekten att det bilaterala biståndet vanligtvis går till de länder som är lite mindre fattiga.

I början av 1980-talet låg det officiella utvecklingsbiståndet på en nivå motsvarande omkring 0,38 % av bruttonationalprodukten i de västliga länderna. Det är i stort sett samma nivå i procent som under slutet av 60-talet och alltså samma nivå som man förväntar under 1985. Sett i förhållande till de aktuella problemen är det utan tvivel fråga om ett försvagande av det internationella biståndssystemet.

De länder som har träffat denna överenskommelse är de västliga OECD-länderna och det belopp de små procenttalen utgör uppgick till ca 28 miljarder dollar 1982. Biståndet från de oljeexporterande OPEC-länderna 1981 utgjorde 7,8 miljarder dollar, motsvarande 1,46 % av dessa länders bruttonationalprodukt.

Om man vill ha en siffra att jämföra med kan det vara värt att nämna det tal som anges för världens samlade rustningsutgifter, 800 miljarder dollar årligen. Det är alltså tjugo gånger så mycket pengar som det samlade OECD- och OPEC-biståndet.

Jag ska inte här fördjupa mig i debatten om orsakerna till att det internationella biståndet stagnerar. Jag ska inte heller ta upp det uppenbart lögnaktiga påståendet att de rika länderna inte har råd med en effektivare insats på bistånds- eller handelsområdet. Militärutgifterna är tillräckligt bevis för att man har resurser om det bara gäller något som prioriteras högt nog.

Med det föregående har jag bara velat sätta in den nordiska biståndsinsatsen i ett sammanhang och samtidigt beskriva hur de afrikanska länderna, som redan på förhand är hårt pressade av många andra bördor, förmodligen i bästa fall kan emotse ett oförändrat eller svagt stigande realbistånd under de kommande tio åren. Nettoeffekten av biståndet kommer under alla omständigheter att minska, eftersom en ständigt större del av alla utifrån kommande medel går åt i försöken att rädda länderna från den slutliga konkursen. Det kommer att finnas starka önskemål om bistånd för att rädda betalningsbalansen, och om lättnader när det gäller återbetalning av skulder. Bidrag till drift och underhåll kommer, som tidigare sagts, att bli allt nödvändigare.

Bilden kan för närvarande faktiskt inte målas i tillräckligt mörka färger. Om de afrikanska länderna överhuvudtaget ska ha **några** möjligheter att planera för en viss utveckling så måste de ha fasta, långsiktiga åtaganden från de länder som är beredda att ge något bistånd av betydelse.

De måste garanteras den årliga, löpande resurstillförsel som detta bistånd kan komma att **kräva**, och det måste innebära att biståndsgivningen planeras **så** att de afrikanska länder som prioriteras får garantier som sträcker sig över en rad år, oavsett vilka kortsiktiga förändringar som inträffar på vår inrikespolitiska arena.

Som jag tidigare har sagt, tror jag inte att givarländerna kan undvika att dras in i diskussionen om var det ska sparas och vad man måste skära ned på i de hårdast drabbade **utvecklingslän-** derna. Oavsett vilka principer man kan ha om icke-inblandning kommer givarländerna, bara genom sina val av vad de vill stödja, att få stort politiskt inflytande.

Om givarna därutöver, som Knud Erik Svendsen menar att de har gjort i Tanzania, påtar sig ett medansvar för biståndets effekter – även dess misslyckanden – så ökar graden av inblandning.

Och om man på allvar vill försäkra sig om att biståndet blir till nytta för de fattigaste, dvs dem som många regeringar har glömt, förtryckt eller medvetet förträngt i utvecklingsplaneringen, riskerar man en ännu högre grad av inblandning.

DANIDA börjar få erfarenheter från de stora integrerade projekten i Asien. Med Noakhali-projektet i Bangladesh försöker man aktivt påverka utvecklingen av ett område genom att påverka både infrastruktur, utbildning och hälsa – och därmed också produktionsstrukturen. Erfarenheterna visar att ett sådant projekt kräver mer och längre planering än man ursprungligen hade trott och det kräver också bistånd under längre tid än planerat. Också här har man problem med att pengar hamnar i fel fickor, med att lokala makthavare är misstrodda, med att det inte finns pengar till underhåll av det som projektet startar – och så vidare.

Projektet har alltså visat att processen är ohyggligt svår. Men det har också visat att det inte är omöjligt. I ett nytt stort halsoprojekt i Indien kommer man att stöta på liknande problem. Projektet är redan under uppbyggnadsfasen kraftigt försenat och det lokala politiska slagsmålet omkring det har varit våldsamt.

Jag ska inte uppträda som biståndstekniker genom att gå in på detaljer som andra kan bättre. Men om man vill försöka rycka upp jordbruket – inte med mönstergårdar utan med integrerade projekt – så krävs det naturligtvis mycket långsiktiga satsningar. Respekt för den kulturella identiteten visar man bara om man engagerar lokalbefolkningen i beslutsprocessen i lika hög grad som centralregeringen – och man når sitt mål bara om man därefter har tid att låta sakerna utvecklas på lokalsamhällets premisser. Därför kan det inte bli tal om tvååriga utan om tioåriga projekt.

Det är alltså fråga om en mycket personalkrävande satsning. Inte för att u-länderna återigen ska Översvämmas av européer, utan för att det måste finnas tid till administration av de små projekt som en sådan insats bygger på, och till det arbete som ska utföras i lokalsamhället. I gengäld kommer en stor del av uppgifterna att kunna lösas av lokalt anställt folk. Alla experter och rådgivare måste inte vara vita.

Det finns många bevis på att små projekt, integrerade i ett lokalt sammanhang kan göra större nytta än stora **biståndsmoment**. Likaså finns det talrika exempel på att begränsade summor till projekt som är igång kan åstadkomma mer än stora belopp till nya projekt. På det hela taget är det ofta genom anspråkslösa insatser i lokalsamhället man bäst ger den hjälp som står i samklang med detta samhälles egna önskemål.

Inom frivilligorganisationerna har man förstått hur viktigt det är att bygga på något som närmast kan liknas vid **nålpengar**. I de stora biståndsorganisationerna är det faktiskt ett problem att man inte har tid att ägna sig åt små projekt och små anslag, eftersom man ska ut med så många miljoner kronor eller dollar.

Det låter absurt när man är medveten om det otroligt stora behovet – men det är ett faktum att det kan vara ett problem att göra av med pengarna. Det är också det som är bakgrunden till att somliga kan hävda att de fattigaste länderna har svårast att tillgodogöra sig biståndet (en uppfattning som enligt min mening är felaktig).

Men det är sant att det är svårt att hålla de jatteprojekt flytande som biståndet i så hög grad handlar om. Det administrativa systemet i Afrika är långt svagare och mindre stabilt än det är i Asien. Byråkratin är omfattande men antalet utbildade beslutsfattare är mycket litet. **Själva** mängden okoordinerade biståndsaktiviteter gör det omöjligt för många administratörer att överhuvudtaget tanka egna tankar.

Idealet vore en samordning mellan regering och **biståndsgivare** i en decentraliserad biståndsinsats som gör det möjligt att planera utvecklingen så att den tar hänsyn också till **små** men avgörande problem.

En givarpolitik där man har ökat biståndet ganska ordentligt medan man samtidigt har velat spara på personal har inte gjort en sådan form av bistånd lättare.

Det kan låta som en paradox att bistånd som kannetecknas av större respekt för mottagarlandets självbestämmande behöver mycket personal på givarsidan. Inte desto mindre är det ett faktum som kommer att bekräftas av t ex Noakhali-projektet i Bangladesh, där man också har tagit med forskare.

Om man med **hjälp** av bistånd vill bryta den tillbakagång som de afrikanska **länderna** är inne i måste det vara med ett bistånd som är långsiktigt, som kannetecknas av respekt för lokalsamhället och dess kultur och som gör det möjligt att ge stora biståndsbelopp i små portioner där behovet är störst och effekten mest märkbar.

Sjätte påståendet

Bistånd kan inte varderas i sig. Det måste ses i relation till biståndsgivarnas överordnade politik gentemot u-länderna. Minimikravet måste vara en konsekvent och likartad politik i biståndet och i de internationella organisationerna både vad gäller bistånd och andra former av Nord/Sydförhandlingar.

Enligt FNs jordbruksorganisation FAOs internationella produktionsstatistik har Danmarks sockerproduktion (omräknad till råsocker enligt internationellt vedertagna principer) under tiden 1970 till 1980 ökat med 70 % från 306000 till 522000 ton.

EG-ländernas sammanlagda sockerproduktion ökade med 67 % under samma period. Västeuropas samlade sockerproduktion har ökat med 64 %, u-ländernas med 37 % och hela världens produktion med 30 %. Bara i Osteuropa och Sovjetunionen har sockerproduktionen sjunkit ansenligt.

De här siffrorna säger oss en del om u-landspolitik, om handelspolitik och om **västvärldens** attityder i Nord/Sydfrågan. Under den tioårsperiod som de här siffrorna gäller har EG blivit världens största sockerexportör näst Kuba. 1970 gick

88 % av u-ländernas sockerexport till den så kallade utvecklade världen, 1978 hade siffran sjunkit till 64 %. Samtidigt gick överskottsproduktionen från den rika världen (först och främst EG) ut på världsmarknaden, och den rika världens andel av exporten till de u-länder som importerar socker ökade från omkring 25 till ca 50 %.

Ökningen beror inte på EGs billiga och effektiva producenter utan är resultatet av en massiv ekonomisk stödpolitik. EG är en sluten marknad för socker. EG garanterar sina lantbrukare minimipriser som är höga i förhållande till världsmarknadspriserna. Därför har produktionen i EG ökat mer än någon annanstans i världen och produktionen betalas av konsumenterna via EGs jordbruksregler. Dessutom resulterar detta stöd i ett valdigt sockeröverskott som skyfflas ut på världsmarknaden till stor skada för de traditionella sockerproducenterna och exportörerna. Länder som Kuba, Jamaica och Mauritius drabbas mycket hårt, men också länder för vilka sockret spelar en mindre roll känner av den här hänsynslösa EG-politiken.

Det här är ett exempel bland många. Om man köper kakao till barnens födelsedag i sitt danska Konsum kan man läsa på paketet "made in Kolding" trots att det odlas valdigt lite kakao i Kolding-området. EG-kommissionen har inte kunnat subventionera europeiska kakaodlare. Istället har man infört ett tullsystem som går ut på att straffa de kakaoproducerande länderna om de själva förädlar den kakao de odlar och säljer.

Kakaoböner går i stort sett gratis över gränserna. På kakaopulvret lägger man en ansenlig tullavgift. På så vis försäkrar man sig om att förädlingen sker i Kolding och på andra platser i Europa.

Världsbanken skrev i sin utvecklingsrapport för 1981 att man beräknar att EGs gemensamma jordbrukspolitik allt som allt kostade EG-konsumenterna omkring 11 miljarder dollar under 1976. Under de senaste tio åren har EGs konsumenter tvingats betala ca en och en halv gång världsmarknadspriset för mjölkpulver, en och en halv till fyra gånger priset för smör, och en och en halv till två gånger världsmarknadspriset för spannmål, och det är bara några exempel.

I 1982 års rapport skriver man att EG nu försöker få ner utgifterna för jordbrukspolitik genom att höja EG-marknadens tullmurar. Den här gången är det mot importen av vegetabiliska oljor man vill försvara sig.

Världsbankens uppskattning är samtidigt att EG, USA och

Japan under 1980 tillsammans använde 80 miljarder dollar i jordbruksunderstöd. Härav utgjorde EG-stödet ca hälften. Som framgår av de siffror jag har **nämnt** tidigare är det ett stöd som är ca tre gånger så stort som **industriländernas** totala u-landsbistånd!

International Food Policy Research Institute (IFPRI) har undersökt vad protektionismen på jordbruksområdet innebär för u-landerna. Man har valt ut 56 u-länder som alla har minst 4 miljoner invånare och undersökningen bygger på uppgifter om 99 olika jordbruksprodukter.

Man kommer fram till att en halvering av de västliga OECD-ländernas tullskydd skulle ge de här u-landerna en ökning av försäljningen med ca 11 % – motsvarande 3 miljarder dollar i 1977 års priser. Det är effekten på kort sikt. Effekten på lång sikt skulle bli väsentligt större.

Jag ska inte alls gå in på alla aspekter av relationerna mellan u- och i-länder här eftersom det skulle **kräva** en mycket omfattande bok. Jag nämner EGs jordbrukspolitik och den ökande protektionismen i hela **västvärlden** för att understryka det faktum att själva biståndet naturligtvis bara är en sida av hela förhållandet mellan Nord och Syd – och för de flesta u-länder långt ifrån den viktigaste.

En stor del av utrymmet i den här boken har ägnats åt att beskriva hur somliga av de afrikanska u-landernas interna problem kan förklaras med en felaktig prispolitik inom jordbruket. Bönderna har fått så dåligt betalt för sina varor att de inte har varit intresserade av att öka produktionen.

Men naturligtvis har dessa svårigheter ökats kraftigt till följd av den internationella prisutvecklingen. Och just på jordbruksområdet är den inte bara en följd av allmänt minskad efterfrågan på grund av den globala ekonomiska krisen, utan också resultatet av en medvetet protektionistisk politik i den rika världen. Det är en politik som inte bara hindrar u-landernas export, utan den innebär också att den rika världen exporterar produkter till underpriser till skada för u-landerna.

En del av den rika världens överproduktion används som livsmedelsbistånd, framförallt under överskottsår då behovet är begränsat. De rika **länderna** ger nämligen bara bort det som de inte kan sälja.

Just av denna orsak är biståndet ofta tämligen verkningslöst i förhållande till u-landernas behov. EG har alltid gett bort

köttkonserver och olja framställd av smör men samtidigt har de importerat spannmål för att kunna uppehålla en mycket stor köttproduktion. Först nu är EG på väg att bli självförsörjande vad gäller spannmål.

Detta betyder att EG under en rad år har bidragit till att höja världsmarknadspriserna på spannmål till nackdel för de spannmålsimporterande u-landerna. Samtidigt har EG skänkt lyxlivsmedel, som sällan har nått fram till de fattigaste, som inte motsvarar u-ländernas kostvanor och som kan sagas vara till **hjälp** uteslutande i direkta katastrofsituationer.

Livsmedelsbistånd är på det hela taget en rätt tvivelaktig affär – av olika anledningar. Ofta får livsmedelsbiståndet samma effekter som en regeringspolitik som på konstlad väg håller jordbrukspriserna nere till böndernas nackdel.

Livsmedelsbistånd i form av "gratis" matvaror slipper ofta ut både på de officiella och inofficiella marknaderna i u-landerna och bidrar därmed till att pressa priserna på lokalt producerade varor. Följden blir att behovet av livsmedelsbistånd ökar eftersom bönderna måste ge upp konkurrensen. Den lokala produktionen av livsmedel sjunker. Därför bör egentligen livsmedelsbistånd ses uteslutande som en nödlösning i en katastrofsituation.

Sedan är det en annan sak att många afrikanska u-länder kommer att behöva bistånd (bl a direkt betalningsbalansstöd) för att kunna importera nödvändigt spannmål under kommande underskottsår.

Protektionismen, som har ökat i takt med den globala ekonomiska krisen, är av central betydelse i **Nord/Syd-förhållandet**. Vi i de rika, industrialiserade länderna stänger helt cyniskt dörren för u-landerna på de områden där deras export kan ha negativ effekt på vår produktion. I gengäld Översvämmas världsmarknaden av varor inom de områden där vi rika har överskott. Protektionismen är ett av de tydligaste exemplen på den bristande överensstämmelsen mellan biståndspolitik och u-landspolitik i övrigt.

Det finns många andra exempel.

Under de senaste tio åren har man talat mycket om **u-ländernas** krav på en ny ekonomisk världsordning och under några år efter de första oljeprisökningarna (1973) kände sig den rika världen pressad av detta krav.

På sistone är rollerna emellertid ombytta igen. **U-länderna**

befinner sig i en situation då de inte kan ställa krav. Tvärtom – deras problem är så stora att det utan tvivel är den rika världen och dess finansinstitutioner som ställer kraven.

U-ländernas skuldproblem är det tydligaste uttrycket för denna situation.

Varldsbankens president A W Clausen sa i januari 1984 att utvecklingsländernas totala skuld vid utgången av 1983 var 810 miljarder dollar. Nu är det här ett tal som är så stort att det nästan är omöjligt att fatta och skulden är för övrigt mycket snett fördelad. Några få latinamerikanska länder står för en mycket stor del av jattebeloppet.

Men skulden, tillsammans med u-ländernas övriga problem, slår tillbaka på oss. I samma januarital sa Clausen att **u-ländernas** årliga import från industriländerna minskade med omkring 43 miljarder dollar och att industriländerna skulle ha haft en tillväxt på 3 % under 1983 om denna minskning inte hade skett. Nu blev i-ländernas tillväxt bara 2 ¼ % istället. Jag hör inte till de tillväxtfanatiker som tror att västvärldens problem kan lösas enbart genom tillväxt, men ändå visar dessa siffror ett sammanhang.

Den i många avseenden mycket konservative världsbanks-presidenten underströk vid samma tillfälle, att krisen nu har medfört att det investeras mindre i u-länderna än tidigare och att pengar t o m dras tillbaka. Enligt Varldsbankens bokslut skedde det fortfarande 1981 en nettoöverföring på 16 miljarder dollar till u-länderna via privata lån. 1982 däremot gick 7 miljarder dollar netto tillbaka till de rika länderna från u-länderna och 1983 var u-ländernas nettoöverföring till de rika länderna 21 miljarder dollar enligt Världsbanken. Lån ska betalas tillbaka säger Varldsbankens president, men han understryker att en sådan våldsam resursöverföring från u-länderna till industriländerna är tiden **ännu** inte mogen för. Ändå är det vad som händer och det är naturligtvis en allt större belastning för u-länderna.

Redan 1982 kunde FNs organisation för industriutveckling (**UNIDO**) berätta att medan u-länderna 1970 i genomsnitt hade 43 % av sina **nytagna** lån kvar till import efter att ha betalt amorteringar och rantor på gamla lån, så var den siffran 1980 bara 22 %.

Situationen är inte okänd i de nordiska länderna. Också här – och i synnerhet i Danmark – använder man nya lån för att betala av gamla, men våra länder kan dock fortfarande låna.

De fattigaste u-länderna får inga lån. De är helt och hållet beroende av ett bistånd som har stagnerat.

Om den här utvecklingen fortsätter kommer de nya lånen att slukas fullständigt av de åtaganden som den gamla skuldbördan har medfört. Och om dessutom priserna på u-landernas exportvaror fortsätter att sjunka så blir situationen förmodligen olöslig. Ett land som Tanzania hade redan 1980 – trots folkökning och trots bistånd – **lägre** nettoimport än under 1973. Inte för att behovet var mindre. Tvärtom. Det fanns bara inga pengar att importera för.

Den rika världen har ett oavvisligt ansvar för att denna snabbt ökande skuldbörda inte leder till att u-landernas ekonomi bryts sönder fullständigt – inte bara **frånsett** de rika ländernas egna kriser utan snarare **på grund av dem**. Handeln mellan Nord och Syd spelar nämligen en så stor roll att ett sammanbrott kommer att kraftigt öka arbetslösheten t ex inom EG.

Det hör till det rent absurda i bilden av u-landernas nöd att deras ekonomiska problem och befolkningens fattigdom tvingar dem att exportera det de själva behöver så väl. Exporten från Afrika består inte bara av de råvaror som kontinenten inte själv behöver. Som Nyerere har påpekat, tvingas de afrikanska länderna både att utöka odlingen av exportgrödor och att exportera grödor som behövs på hemmamarknaden. På detta sätt hjälper de fattigaste till att föda de rika.

Livsmedelshandeln i världen tillför följaktligen inte de fattigaste länderna många smulor mer än de fattiga tillför de rika. Man kan räkna på olika sätt men det är snarare så att förhållandet är det motsatta.

Ett av de groteska exemplen (**nämnt** i en artikel av George Kent i tidskriften **Development Forum**) kommer från de svältande, torkdrabbade Sahel-länderna. Georg Kent skriver att under hungeråret 1971 exporterade man ca 30000 ton torkad fisk bara härifrån.

Naturligtvis har de små nordiska länderna begränsade möjligheter att påverka en komplicerad **Nord/Syd-politik**, men man har inte heller på många år – i varje fall inte från dansk sida – gjort några allvarliga försök att medverka till positiva förändringar i de överordnade ekonomiskpolitiska relationerna mellan i- och u-länder.

Den internationella **Nord/Syd-dialogen** har i stort sett dött ut. Man reser från kriskonferens till kriskonferens och snickrar

ihop provisoriska lösningar i försöken att uppskjuta ett verkligt sammanbrott.

Men sammanbrottet har ryckt närmare på ett hotande sätt. När det inträffar så kommer det också att skada oss i de rika länderna.

Afrika - ett uppdrag - en utmaning - ett ansvar

I Zimbabwes huvudstad **Harare** skyltar varuhusen med T-shirts med påskriften "Who shot JR?"

I Zambias huvudstad Lusaka berättar reklamradion och reklamtvn om den nya, motbudande Colgate-tandkrämen som sugts in i tänderna på samma sätt som black sugts in krita.

På stranden i en liten **fiskeby** i Tanzania visar en pojke upp sitt fiskekort med stämpel på den betalda avgiften på 5 shilling. På baksidan har han tecknat ett par joggingskor och på dem omsorgsfullt präntat märket **Adidas**.

Afrika är en del av den globala kulturen, av Dallas-kulturen, av den artificiella slit- och slang-kulturen. Behoven har skapats och finns där, tränger in i de fattigaste samhällen - i **storstädernas** slum och i den lilla gruppen Zanzibar-fiskare, som tycks personifiera den gamla **afrikansk/arabiska** kulturen när de på **nomadvis** förflyttar sig langs kusten.

Det finns ingen väg tillbaka. Afrikanerna är fångna i den del av vår kultur som är snedvriden. Men de är också fångna i ett utvecklingsförlopp med reella behov som måste tillgodoses om inte deras samhälle ska gå under.

storstäder växer med skrämmande hastighet, och nöden med dem. Förutsättningen för dessa staders existens är bland annat ett välfungerande transportsystem och en överskottsproduktion av livsmedel i de afrikanska byarna.

Det är en självklarhet hos oss. Men det är det inte i ett afrikanskt sammanhang där det som kallas den moderna sektorn fortfarande för 20 år sedan var ett mycket skört system, utvecklat och styrt av en kolonialmakt vars omsorger gällde billig råvaruexport till Europa, men inte landets egna behov.

Hur ska de här länderna klara mängden av olösta problem vid en tidpunkt då ett anonymt, internationellt samhälle återigen utsätter dem för nya prövningar? De olika nationerna präglas av våldsamma inre **spänningar** och stora orättvisor. De politiska och administrativa strukturerna är svaga och ofta undertryckande och de åtnjuter inte respekt hos **lokalbefolkningarna**. **Ständiga** bakslag i samhällen stadda i uppbrott och

snabb förvandling, ökar tendenserna till att man försöker radda sitt eget skinn med hjälp av vänners inflytande, korruption och förbindelser, och fortsatt förtryck.

"De tänker i varje fall inte på samma sätt som vi", säger man, européer emellan. Lite beundrande men också kritiskt. Och det är ett problem när vi nu genom århundraden har tvingat på **Afrika** det vi kallar europeisk kultur.

Låt oss glömma slavhandlarna och missionärerna just nu. Vi nöjer oss med att titta på den kapitalistiska tillväxtprincipen – en **princip** som – när det kommer till fickkraknaren och de stora siffrorna – också i stort sett har övertagits av de europeiska länder som kallar sig socialistiska.

Den europeiska **arbets-**, måttlighets-, sparsamhets- och investeringsmoralen sitter – trots överkonsumtionen – djupt i ryggmärgen sedan generationer. Men ännu finns den inte i bakhuvudet på alla afrikaner.

"De är ofta bra handelsmän men dåliga på att handskas med pengar" är ett uttryck jag har hört i ett av dessa typiska, halvt **öppenhjärtiga** förtroenden, som till och med ordentliga nordiska landsmän behöver ge ifrån sig någon gång emellanåt för att latta på trycket.

En expert berättade hur han en gång hade bjudits in till ett val förberett företagsbesök.

För en gångs skull skulle han få se något positivt, något som fungerade, en skofabrik som tillverkade omkring 200000 par skor i månaden, och ett tegelbruk som tillverkade tegelsten.

Det var inte direktören utan en kontorsanställd som hade beskrivit företagen. När den nordiske experten körde genom landskapet tittade han efter fabriksbyggnaden. Den måste ju synas eftersom 200000 par skor i månaden kräver en viss produktionsapparat.

Han kom till en liten anspråkslös verkstad där fyra män satt och gjorde skor. Det var fabriken.

Han tog sig för pannan och sa vad han kunde utan att kränka gästfrihetslagarna. Vad var meningen? Vad hade hans guide menat? Det fanns ju inte något som helst samband mellan denna verkstad och bilden av en månadsproduktion på 200000 par skor!

"Då måste jag nog ha kommit ihåg fel. Då är det antagligen tegelbruket som gör 200000 tegelstenar i månaden", svarade mannen lakoniskt.

Experten hade varit åtskilliga år i Afrika men ändå blev han överraskad. Det är alltså ingen vardagshistoria. Han berättade den ändå för att understryka allvaret i mer sansade skildringar om tokiga pris- och omkostnads kalkyler, negligering av underhåll och underlåtenhet att sätta undan för investeringar till och med i företag som måste ha ekonomi till det.

"De tanker inte som vi", sa han som på många andra områden var en stor beundrare av afrikanskt tankande och kultur.

Det är en svår vag att beträda och farliga tankar att tänka, men om man inte tanker dem eller ger uttryck för dem när de nu ändå tanks, riskerar man att ge sig in i en återvändsgränd. Det är svårt att tala om behovet av ömsesidig förståelse om man inte försöker tala om, på vilka punkter man inte förstår varandra.

Förklaringar är inte svåra att finna.

I sin bok *Det fria menneske* (Schultz, 1972) har Mads Lidegaard beskrivit skillnaden mellan den cykliska och den lineära tidsuppfattningen. Vår är lineär. Ord som utveckling, framsteg, tillväxt och till och med framtid är positivt laddade även om vi i ökande grad inte tror att vi har någon framtid. Tillbakagång är däremot – liksom gammaldags och förgången – negativt laddade ord. Oavbrutet rör vi oss framåt oavsett om det är mot nya höjder eller mot avgrunden. Och ungdom och framsteg hör ihop.

Gentemot denna uppfattning står den cykliska, mer statiska livssynen. Den bygger på erfarenhetens och ålderns visdom. I ett samhälle med få förändringar är den äldste den klokaste medan den unge ännu inte har hunnit samla erfarenhet och vetande. I detta samhälle galler omsorg, sparsamhet, ekologisk medvetenhet. Man har stor kunskap om produktionsvillkor, klimatförhållanden och alla övriga omständigheter som påverkar tillvaron. Men man strävar inte oavbrutet efter förändring och tillväxt för tillväxtens egen skull. Man samlar förråd att ha under hårda år, men man planerar inte de närmaste fem årens utveckling. Man diskuterar inte heller vilka investeringar eller sparplaner som behövs för att öka produktionen så att den avlägsna huvudstaden ska få fler produkter och byn större konsumtion. Därför agnar man sig inte åt företagsmassig bokföring.

Idag finns det knappast några samhällen kvar med cyklisk tidsuppfattning. Man har hunnit långt på vägen in i den andra ekonomin och därifrån går det som sagt ingen vag tillbaka. Men man har ännu inte tillägnat sig en lineär uppfattning som vår. Vi

kanske inte heller bör göra allt för att exportera den eftersom vi blir alltmer **osäkra** på att vår modell – framstegsmodellen – är den riktiga.

Afrikanska nationer är idag mycket oenhetliga och frustrerade samhällen där alla tänkbara ingredienser av gammalt och nytt, nära och fjärran blandas. Men de är också samhällen där man fortfarande föredrar det enkla och varma framför vår bokhållarmoral och tillvaxtfilosofi.

En sådan livssyn är mänsklig och bra på många sätt. Men den är inte enbart av godo när det gäller att lösa de komplicerade ekonomiska missvaxtproblem som under de närmaste åren kommer att drabba allt fler afrikaner i form av svalt och nöd.

Hur styrs Afrika? Är enpartisystem eller ett system med flera partier det mest demokratiska? Ger en kapitalistisk eller en socialistisk modell de bästa resultaten?

Det finns klara skillnader – och politik är att ständigt välja. Men oavsett system har man likartade problem.

Det finns likheter till och med i de mest skilda politiska strukturer – likheter som har sitt ursprung i den cykliska uppfattningen, men också i den afrikanska beslutsprocessen som bygger på **rådpläning** med hövdingen i centrum.

En högutbildad och (enligt vår uppfattning) modernt tankande kenyans sa till mig att ett land som Kenya skulle vara långt mer demokratiskt om man istället för parlamentsval lat varje område utse en representant till parlamentet.

De nyvalda parlamentsmedlemmarna är ofta unga, sa han. Det innebär att de saknar inflytande inom partiet och i det politiska arbetet. Frågorna avgörs av en liten grupp erfarna, äldre politiker. Eftersom de nyvalda är unga kan de inte blanda sig i, ty de måste visa de äldre respekt.

Om de enskilda områdena hade möjlighet att direkt utse sina representanter skulle de välja kloka och erfarna, respektingivande män. De skulle kunna regera i samråd. Eftersom arbetet i parlamentet idag i realiteten inte ger något inflytande tar politikererna i stället tillfället i akt att förse sig. Eftersom man har demokrati faller de ofta i **nästa** val. Därför har de bråttom. Det gäller att utnyttja den politiska plattformen för att snabbt skapa sig en förmögenhet. Det gör de också.

Det är tveksamt om ett "de äldstes råd" skulle kunna lösa Kenyas problem idag. Jag är inte säker på att den lösningen håller under 1980-talet. Men analysen håller i övrigt. Det är inte från parlamentet som förnyelsen kommer. Ryktet berättar

de också att det fram till kuppförsoket i Kenya i augusti 1982 fanns inte mindre än tre grupper som planerade kupp – oberoende av eller i strid med varandra.

Om tillräckligt stora grupper kan enas kommer en kupp. Till det bättre eller till det sämre.

UNIP ar "compassionate and merciful" hette det i inledning- en före tv-nyheterna i Zambia under våren 1982. United National Independence Party ar alltså medkännande och barmhärtigt. Men jag har en känsla av att folk tror mer på Colgate-reklamen än på sådana partifloskler.

Också på det har området finns skillnader. Partiet ar en del av vardagen – och därmed den lokala planeringen – på ett annat sätt i Tanzania än i Kenya och Zambia. Partiet spelar därför på gott och ont en större roll. På ont nar det blir en del av den avlönade byråkratiska strukturen. På gott nar det i vissa faser har försäkrat sig om folkligt deltagande i delar av beslutsprocessen.

Det är emellertid omöjligt att förstå den afrikanska verkligheten om man inte inser att försöken att direkt omplantera det flerpartisystem som har utvecklats i Europa, till Afrika, har varit naiva och förmodligen skadliga.

I nationer som ofta har kommit till på konstgjord väg, utan naturliga gränser och med många olika folkslag innanför dessa gränser, har de politiska systemen fått en helt annan funktion än i det Europa, som utvecklade dem på basis av de europeiska samhällenas olika klasser och motsättningar.

Först långsamt och med många bakslag kommer Afrika att hitta fram till en politisk struktur som motsvarar kontinentens behov. Europa har också ett medansvar för denna process, ty det var Europa som avbröt den naturliga utvecklingsprocessen i Afrika, och Europa som därefter tvingade på afrikanerna sitt eget system. Men det ar en annan lång och tragisk historia.

1976 utgav Per Wästberg boken Afrika – ett uppdrag (Wahlström och Widstrand). Afrika ar också en frustration – det ar så vackert, det ar så varmt (också rent mänskligt) och det är så svårt.

Min bok är avsedd som ett inlägg i en angelägen debatt. Den innehåller inga lösningar, bara ofullständiga tankar i en tid då bl a de nordiska ländernas ansvar ar större än förr och då misslyckanden och bakslag ställer krav på nytänkande.

Det finns ingen anledning till optimism, men det finns alltid

anledning att hoppas och arbeta för att bringa de mest pessimistiska förutsägelseerna på skam.

I flygplanet på väg hem:

Under mig lyser solen i de smala floderna och ger dem ett kvicksilveraktigt metallskimmar i det alltför torra, gula och bruna landskapet, som trots sin skönhet erbjuder sina bönder så svåra villkor.

Framför mig har jag den engångsförpackade flygmiddagen, framställd i ett system som bygger på den bakvända ekonomiska visdom, som säger att det billigaste och mest praktiska är att ge alla passagerarna alldeles för mycket mat och sedan slänga bort det som inte blir uppätet.

Som reselektör ett nummer av FN-tidskriften *Development Forum* där den amerikanske ekonomen John Kenneth Galbraith berättar vad han tror om framtiden. Han säger att historien inte upprepar sig och tillfogar: "Minns, min vän, att ekonomer inte gör förutsägelser för att de kan se in i framtiden utan för att de blir tillfrågade! Ingen vet vad som kommer att handa och om det länge väntade uppsvinget i ekonomin kommer att inträffa. Att erkänna det är början till all sann visdom".

I samma tidning citeras den brasilianske ekonomen Celso Ming för att han har sagt "den som är skyldig en miljon dollar utan att kunna betala är förlorad. Men är han skyldig 50 miljarder så är det bankerna som är förlorade".

En sanning som kan lända Brasilien till tröst, eftersom det nu har en skuld på mer än 50 miljarder dollar. Men som knappast uppmuntrar det typiska afrikanska land som inte på samma sätt kan få **bankfolk** att springa benen av sig för att finna lösningar.

Med undantag av det trots allt tämligen välmående Nigeria, är de länder som jag har behandlat i den här boken med i gruppen "lätt- eller mellanviktsländer". De många bördor som tynger dem till jorden belastar var för sig bara i liten utsträckning den internationella ekonomin. Men bördorna är många. En del har jag tagit upp och en del har jag inte nämnt, eller bara snuddat vid. Ett vanstyrt Zaire som i årtal har stått vid avgrundens rand och ett **Moçambique** med snabbt ökande problem, ett en gång nästan rikt Ghana, som nu måste börja om från början – och många länder som är så små och svaga att knappast ens Afrika-journalisterna lägger märke till dem. Men likväl är det en del av den gemensamma afrikanska verkligheten och av det

problem som statistiken och prognoserna beskriver – mer eller mindre exakt, ty det är svårt att sia – i synnerhet om framtiden.

Därför är Afrika alltjämt – och alltmer – både en utmaning och en källa till frustration.

Inte *bara* för afrikanerna som – trots sina ledares stora medansvar – inte kan lastas för de väldiga bördor som omvärlden har vältrat över deras kontinent.

Afrika befinner sig i kris. Livsmedelsproduktionen sjunker, ekonomin vacklar. Den internationella ekonomiska krisen **återverkar** kraftigt på de fattigaste u-länderna och en inhemsk politik som har slagit fel ökar problemen. Eliten söker skydda sina egna intressen. Utvecklingen **när** inte ner till de fattigaste och kommer **därför** inte igång på riktigt.

Boken handlar om Afrika men **många** av dess iakttagelser gäller också flera av världens fattigaste u-länder. Den drar dessutom paralleller mellan effekten av utvecklingsbistånd i vissa länder och **oljeintäkterna** i några av de oljeexporterande u-landerna.

Knud Vilby är journalist, han har varit chefredaktör för dagstidningen *Information* 1972–79 och är sedan dess programredaktör och **biträdande** chef på Danmarks Radios kultur- och samhällsredaktion. Han är ordförande i det danska unescorådet och har rest runt i större delen av **Afrika** åtskilliga gånger sedan 1969. Han har givit ut flera böcker om **utvecklingsproblematiken** och Afrika.

Nordiska afrikainstitutet
Box 2126
75002 Uppsala

ISBN 91-7106-230-0